

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií, Katedra politologie

Diplomová práce

2017

Michaela Ďurková

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií, Katedra politologie

Michaela Ďurková

**Izrael a ČSSR: Pohľad RFE/RL na vzťah
dvoch štátov, 1967-1971**

Diplomová práca

Praha 2017

Autor práce: **Michaela Ďurková**

Vedoucí práce: **Hana Kubátová, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2017

Bibliografický záznam

ŽURKOVÁ, Michaela. *Izrael a ČSSR: Pohľad RFE/RL na vzťah dvoch štátov, 1967-1971*. Praha, 2017. 74 s. Diplomová práca (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálnych vied, Institut politologických študií. Katedra politologie. Vedoucí diplomové práce Hana Kubátová, Ph.D.

Abstrakt

Táto diplomová práca skúma vzťah Československa k Izraelu v rokoch 1967-1971. Konkrétne sa venuje antisíonistickej doktríne socialistického režimu, ktorá sa okrem proti-izraelského postoja ČSSR odrážala aj vo vzťahu oficiálnych miest k vlastnému židovskému obyvateľstvu, a vyznačovala antisemitickými prvkami. Na rozdiel od striktného odmietania antisemitizmu sa Československo od prelomu 40. a 50. rokov 20. storočia netajilo nepriateľským postojom k židovskému štátu na Blízkom východe. Boj proti sionizmu bol jedným z cieľov ideovej vojny ČSSR so svojimi skutočnými či údajnými nepriateľmi. Izrael predstavoval pre československý režim Západ a Západ bol plný tzv. centier ideologickej diverzie. Jedným z nich bola aj rozhlasová organizácia Slobodná Európa (RFE). Autorka vychádza z predpokladu, že RFE ideový boj Československa nielen reflektovalo, ale vytváralo preň aj určitý protipól. Prostredníctvom analýzy situačných správ RFE v kontexte stanoveného obdobia práca hodnotí mieru úlohy RFE ako protipólu československej antisíonistickej ideológie. Po teoretickom úvode práce (1. kapitola) autorka popisuje premeny vzťahu Československa k Izraelu a k vlastnej židovskej menšine medzi rokmi 1945-1967, a poukazuje na napätie medzi antisíonizmom a antisemitizmom ako takým (2. kapitola). Predmetom poslednej kapitoly práce je ideologický boj ČSSR proti Izraelu a Slobodnej Európe v rokoch 1967-1971, jej ústrednou časťou samostatná analýza situačných správ RFE.

Abstract

This thesis deals with the relations between Czechoslovakia and Israel in 1967-1971, specifically with anti-Zionist policies of the socialist regime towards the Jewish state.

These policies reflected themselves not only in the anti-Israeli stance of Czechoslovakia, but also in the relations of state authorities towards Jewish minority, and bore antisemitic characteristics. Contrary to lasting rigorous refusal of antisemitism since 1940s/50s, Czechoslovakia manifested its hostility towards Israel on regular basis. Struggle against Zionism was one of the aims of the Czechoslovak ideological war against alleged or real adversaries. For the regime, Israel represented West, and West was full of so called centres of ideological diversion. One of such centres was also Radio Free Europe (RFE). Author of the thesis assumes that RFE not only reflected the ideological struggle concerning alleged Zionists and Jews in Czechoslovakia, but also played a role of a counter-balancing force in the matter. By means of analysis of RFE situation reports, the thesis evaluates the extent of RFE counter-balance of the Czechoslovak anti-Zionist ideology. After theoretical introduction (chapter one), changes in the relations of Czechoslovakia towards Israel and local Jewish community in 1945-1967 are described. Second chapter is also concerned with tension between anti-Zionism and antisemitism. Last chapter deals with the ideological struggle of socialist Czechoslovakia against Israel and RFE in 1967-1971, the analysis of situation reports RFE being its central part.

Kľúčové slová

Československo, Izrael, antisionizmus, antisemitizmus, Slobodná Európa, Židia

Keywords

Czechoslovakia, Israel, anti-Zionism, antisemitism, Radio Free Europe, Jews

Rozsah práce: 164 068 znakov

Prehlásenie

1. Prehlasujem, že som predkladanú prácu spracovala samostatne a použila len uvedené pramene a literatúru.
2. Prehlasujem, že práca nebola využitá k získaniu iného titulu.
- 3.** Súhlasím s tým, aby práca bola sprístupnená verejnosti pre účely výskumu a štúdia.

V Praze dne 18.5.2017

Michaela Ďurková

Pod'akovanie

Na tomto mieste by som rada pod'akovala vedúcej diplomovej práce Hane Kubátovej, PhD. za konzultácie a usmerňovanie poskytované v priebehu jej vypracovávania. Vážim si všetky jej cenné pripomienky, podnety, trpezlivosť a flexibilitu.

TÉZY DIPLOMOVEJ PRÁCE

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd
Institut politologických studií

Predpokladaný názov diplomovej práce: Izrael a ČSSR: Pohľad
RFE/RL na vzťah dvoch štátov 1967-1989

Autor: Michaela Ďurková

Odbor a ročník štúdia: Politologie, 1. ročník

Akademický rok: 2014/2015

Konzultant: Hana Kubátová, Ph.D.

Voľba témy

Pre vývoj vzťahov medzi povojnovým Československom a jeho židovským obyvateľstvom bol rok 1967 významným medzníkom. Snáď najdôležitejšou zahranično-politickou udalosťou s následným dopadom na republiku bola júnová šesťdňová arabsko-izraelská vojna. Po jej skončení došlo k prerušeniu diplomatických vzťahov medzi ČSSR a Izraelom, a následne boli izraelskí diplomati z krajiny vyhostení. Aj napriek tomu, že toto opatrenie bolo plošne prijaté takmer všetkými krajinami Východného bloku pod vplyvom ZSSR, pre socialistické Československo malo špecifický charakter a stalo sa predzvesťou zmien v politike voči židovskej menšine na svojom území.

Okrem obratu v zahraničnej politike ČSSR voči Izraelu došlo koncom 60. rokov 20. storočia k dvom ďalším udalostiam, ktoré Židov na jej území zasiahli a silno ovplyvnili: posledná emigračná vlna, ktorá ešte znížila počet Židov v krajine na približne 14 000 (Yegar 1997: 184), a nová vlna antisionizmu, ktorú okrem iného vyvolalo aj režimové označenie udalostí Pražskej jari za akési sionistické spiknutie. (Brod 2008: 4, Bumová 2012: 28)

V dôsledku liberalizácie v priebehu 60. rokov došlo mimo iného k opätovnému obnoveniu kontaktov a stykov medzi československou a západnou židovskou komunitou. Povolené boli i výjazdy do zahraničia a návštevy Izraela. (Heitlingerová 2007: 40) Významná emigračná vlna v 60. rokoch mala pôvod práve v obnovení možnosti cestovať. Zatiaľ čo pozvoľná emigrácia v priebehu tejto dekády súvisela skôr s ústupkami režimu a väčšou otvorenosťou hraníc, rok 1968-69 priniesol masovú emigráciu primárne z dôvodu obáv o ďalší vývoj v republike. (Brod 2008: 4) Podľa údajov Petra Broda odišla medzi rokmi 1968-69 z ČSSR tretina členov židovských obcí (ďalej aj ŽO), teda 6000. Okrem nich odišlo i niekoľko tisíc Židov, ktorí medzi členov ŽO nepatrili. (2008: 5) Pre porovnanie s celorepublikovými číslami, po roku 1968 z Československa odišlo približne 2,5% (245 000) z celkového počtu obyvateľov (9 866 000). (Fialová 1998) Z celej židovskej populácie však v prepočte emigrovalo až 33%. A toto číslo zahŕňa len členov ŽO. Spolu s ostatnými, „nečlenmi,“ sa číslo šplhá na 40-50%. Tu sa odráža skutočnosť, že po roku 1968 v krajine ostalo len veľmi málo Židov, okolo 0,1% z celkového počtu obyvateľstva.

Čo sa týka politiky antisionizmu v ČSSR, tá sa po udalostiach z konca 60. rokov značne transformovala. Pre spresnenie, zo strany štátu bol sionizmus označovaný ako „druh kapitalistického imperializmu,“ či „kapitalistický zástupca buržoázie.“ (Mertens 1995: 89, 95) Štát teda bojoval proti údajnému buržoáznemu nacionalizmu. (Soukupová

2011) Na druhú stranu, na antisionizmus sa nahliadalo ako na „výraz komunistického internacionalizmu.“ (Mertens 1995: 95) Po prerušení diplomatických stykov s Izraelom sa v ČSSR proti židovskému štátu opäť spustila veľká propagandistická kampaň, ktorá bola po liberálnejšom období určitým prekvapením. Bola vedená Sovietskym zväzom a na začiatku štrukturálne podobná procesu so Slánskym v stalinistických 50. rokoch, a preto sa tejto kampane jej obete veľmi obávali. Strach z represálií rástol priamoúmerne so silnejúcou antisionistickou propagandou.

Všetky vyššie zmienené prípady viedli k jednému zhodnému výsledku: na začiatku 70. rokov ostala v ČSSR žiť pomerne malá skupina Židov. A celá protisionistická kampaň nemala v ČSSR reálneho protivníka. (Brod 1997: 158) Tým sa Petr Brod pravdepodobne snažil poukázať na to, že v Československu po roku 1968 ostalo už len maximálne 10 000 Židov, z ktorých boli síce mnohí, ale zďaleka nie všetci členmi Židovských obcí. Židia teda prakticky nemohli byť pre štát reálnymi akcieschopnými protivníkmi. Novinár Paul Lendvai tento fenomén označil ako „antisemitizmus bez Židov.“ A Peter Salner vo svojom článku poznamenal, že mnohí Židia sa navyše usilovali vrásť do slovenskej spoločnosti a prijať slovenskú kultúru ako súčasť osobnosti, avšak často boli majoritnou spoločnosťou odmietaní a „chtiac-nechtiac museli ostať Židmi.“ (2003: 1)

Na tomto mieste je potrebné urobiť rozlíšenie medzi výrazmi antisemitizmus a antisionizmus, obzvlášť v spojitosti podoby politiky ČSSR v období tzv. normalizácie. Spolu s vojskami Varšavskej zmluvy prišlo do krajiny v auguste 1968 aj dlhoročné obdobie nového útlaku a perzekúcií, a nadväzujúc na to vzrástol aj latentný antisemitizmus, „aj keď opäť maskovaný označením „antisionizmus.“ (Svobodová 1994: 51) Jana Svobodová tak v publikácii *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948-1992* uvádza, že všeobecne sa jej pri skúmaní problematiky antisemitizmu stávala do cesty prekážka: „oficiálna antisionistická doktrína režimu.“ (1994: 18) Príslušníci židovskej menšiny tak neboli spravidla označovaní ako „Židia“, ale ako „sionisti“ alebo „kozmpoliti.“ Teda jedným z modelov, podľa ktorých režim po roku 1967/68 budoval svoj vzťah voči Židom bol výrok „V Československu neexistuje antisemitizmus.“ (Oschlies 1970: 37)

Na dôležitosť vzťahu štátu či menšiny k Izraelu (ako cieľu protisionistickej kampane), upozorňuje Blanka Soukupová, podľa ktorej sa tento vzťah stal „najvýraznejším dôkazom narušenia jednoty medzi oficiálnou štátnou a menšinovou reprezentáciou.“ (2011: 96) Danou menšinou sú myslení Židia. Tí sa nikdy nepridali

k v 60. rokoch silnejúcej protiizraelskej kampani, s Izraelom sa postupne stotožnili, bol pre nich veľkou hodnotou. (2011)

Izrael ako kapitalistický štát, ktorý je ovplyvňovaný americkou doktrínou imperializmu, ako agresor voči ostatným štátom Blízkeho východu, či jeho obyvatelia ako kozmopoliti a nacionalisti – to všetko patrilo do antisionistickej politiky Československa skúmaného obdobia. Izrael bol stelesnením Západu. Západu, ktorý bol podľa vnímania strojcov režimu v ČSSR plný tzv. „centier ideologickej diverzie,“ ktorých hlavným zmyslom existencie „mala byť snaha o likvidáciu komunistických režimov.“ (Tomek 2006: 13) Jedným z takýchto centier bola bezpochyby aj rozhlasová organizácia Slobodná Európa (*Radio Free Europe/Radio Liberty*, ďalej aj RFE alebo RFE/RL), ktorá bola založená americkým Kongresom. Činnosť odštartovala v máji roku 1951 v Mníchove vysielaním v češtine. Stručne povedané, rovnako ako voči Izraelu, tak aj voči RFE bola v skúmanom období namierená rovnaká výrazne negatívna propaganda.

Činnosť RFE, respektíve jeho československej sekcie, zastáva v dejinách Československého štátu svoje nespochybniteľné miesto. Táto organizácia sa stala jedinou „odbojovou inštitúciou“ či zoskupením, ktoré pôsobilo proti komunistickému režimu v Československu trvale od roku svojho vzniku až po nežnú revolúciu 1989, resp. až do roku 1994. Celý ten čas pôsobila v Mníchove a hlavnou náplňou jej činnosti bolo rozhlasové vysielanie. Od roku 1959 však RFE vydávalo aj pravidelné „situačné správy“ (anglicky *situation reports*) zachytávajúce pomery za železnou oponou. Vychádzali v nepravidelných intervaloch každých pár dní a obsahovali hĺbkové analýzy dobovej tlače, ako aj samostatný žurnalistický výskum. (OSA Archivum 2015) Poznatky, respektíve výstupy zo samostatného žurnalistického výskumu budú pre túto diplomovú prácu kľúčové.

O RFE/RL a jeho pôsobení v ČSSR, resp. v ďalších krajinách pod vplyvom ZSSR, už bolo napísané veľké množstvo odborných štúdií a vedeckých článkov. Tie sa dotýkajú napríklad histórie vzniku RFE, jeho významu a vplyvu v sovietskom priestore, jeho príspevku k informovanosti obyvateľov Východného bloku o svete za Železnou oponou a *vice versa*, či jeho postavenia v centre záujmu československých bezpečnostných zložiek. Táto diplomová práca sa však chce zamerať na otázku úplne novú a oblasť ešte neprebádanú. Jej predmetom skúmania bude totiž postoj organizácie Slobodná Európa ku vzťahu dvoch štátov po prerušení ich diplomatických stykov: vzťahu Izraela a ČSSR. Informovalo RFE o vývoji tohto vzťahu medzi rokmi 1967 a 1989? Reflektovalo vnútropolitickú situáciu Židov v Československu, ktorá nastala po

vyhostení izraelských diplomatov z Prahy? Zaujímalo stanovisko k antisionistickej propagande, resp. k skrytému antisemitizmu?

Cieľ práce a výskumná otázka

Jediným obdobím izraelského a československého partnerstva boli prvé povojnové roky, počas ktorých sa Sovietsky zväz snažil získať vo vznikajúcom štáte Izrael svojho spojenca. Povojnové Československo bolo dokonca jedným z najväčších dodávateľov zbraní do Izraela v období rozpútania tzv. izraelsko-palestínskych vojen. So silnejúcim vplyvom USA v novom židovskom štáte sa však vzťah Československa k nemu, ako aj k Židom žijúcim na československom území premieňal. Nevraživosť voči Izraelu a jej odraz na domácej scéne začali zmenou spoločenského diskurzu (tá sa prejavila napríklad v užívaní slov „sionista“ či „kozmpolita“ namiesto slova „Žid“), pokračovali tzv. antikozmopolitnými čistkami, vyvrcholili v tzv. procese so Slánskym, a aj napriek uvoľneniu atmosféry v 60. rokoch viedli k prerušeniu diplomatických stykov v roku 1967. Blanka Soukupová poznamenáva, že aj v priebehu 60. rokov (a po nich) „v mentalite kontrolných štátnych orgánov totiž stále prežíval antisemitizmus prvej polovice päťdesiatych rokov 20. storočia.“ (2011: 89) Takýto antisemitizmus sa snažil bojovať proti všetkým „-izmom,“ ktoré zaužívaný univerzálny termín *sionizmus* zastrešoval: imperializmu, antikomunizmu či buržoáznemu nacionalizmu. (2011)

Skúmať práve obdobie 1967 – 1989 sa z vyššie rozvedených dôvodov javí byť veľmi akurátne. Podporuje to aj fakt, že o ňom dosiaľ neexistuje také množstvo vedeckých štúdií, akademických prác či knižných publikácií ako napríklad o vzťahu Izraela a Československa do roku 1953.

V centre práce bude stáť otázka *Reflektovalo RFE/RL vo svojich pravidelných situačných správach politiku Československa voči Izraelu a postavenie, resp. situáciu židovského obyvateľstva tohto stredoeurópskeho štátu medzi rokmi 1967 a 1989?* Bolo by nerozvážne a slepé predpokladať, že v situačných správach Slobodnej Európy nepadla o Židoch a ich novom štáte ani zmienka. Preto je nutné hlavnú výskumnú otázku doplniť o dve ďalšie s ňou súvisiace: *Do akej miery rezonovala v RFE/RL vnútropolitická antisionistická doktrína komunistického režimu?* a *Poukazovalo RFE/RL na antisemitský charakter protiizraelskej kampane?* Ako už totiž bolo spomenuté, za oficiálnou antisionistickou doktrínou sa ukrýval antisemitizmus. Jedným z jeho znakov bol vznik označenia „židovský intelektuál:“ to bola osoba, ktorá sa pre nastupujúci normalizačný

režim stala zvlášť nebezpečnou. Intelektuál sa stal „synonymom označenia za sionistu, sionista za „agenta imperializmu.“ (Svobodová 1994: 52)

Latentnú protizidovskú kampaň považujem za veľmi dôležitý aspekt budúcej analýzy, no na túto problematiku bude rovnako potrebný aj náhľad z opačnej strany. Dosiaľ som v tézach uvádzala autorov, ktorí zdôrazňovali, že za oficiálnou štátnou politikou antisionizmu sa skrýval i antisemitizmus. Iný názor má ale etnológ Peter Salner, podľa ktorého sa nedemokratický režim snažil mať na každého obyvateľa nejakú „páku,“ ktorou by ho zastrašoval či nútil k poslušnosti. V tomto prípade mohli byť danou „pákou“ práve židovské korene – štát ich ochotne využil k dosiahnutiu disciplíny, no to nutne nemuselo znamenať, že bol účelovo antisemitský. (v tlači)

A v čom by mal spočívať prínos analýzy pohľadu práve Rádia Slobodná Európa? Prínos leží v dvoch stránkach: ako vo všeobecnom význame a poslanstve RFE/RL ako takého, tak aj v podstate a cieľovej skupine situačných správ. Po prvé, RFE bolo jedným z vtedajších nástrojov ideologického boja, financovaný USA, a predstavoval významnú demokratickú inštitúciu, ktorá mala „nemalý [...] význam v období Studenej vojny ako špecifického nástroja americkej zahraničnej politiky proti komunistickej rozpínavosti.“ (Tomek 2012: 21) Nekomunistickí exiloví predstavitelia štátov Východného bloku zamestnaní v RFE sa navyše v budúcnosti mohli podieľať na obnove oslobodených zemí, a to v duchu západných demokratických hodnôt. (2012: 21) Spojeným štátom vtedy pravdepodobne záležalo na tom, ako títo exulanti vnímali ich veľkého spojenca, resp. spojenca Západu na Blízkom Východe, Izrael. Po druhé, dôležitosť situačných správ RFE má základ v tom, komu boli v tej dobe určené a kam boli distribuované. Jednak obsahovali monitoring médií vo Východnom bloku, no na druhej strane zahŕňali aj nezávislý žurnalistický výskum členov RFE. Správy boli šírené aj vnútri samotnej organizácie, aj navonok. Neboli to však rozhlasové relácie, ale anglicky písané dokumenty, ktoré prezentovali najnovší vývoj v krajinách bloku, komentáre k aktuálnej situácii a analýzy udalostí. (OSA Archivum 2015) Preto je možné predpokladať, že boli určené skôr zahraničnému čitateľovi, nie obyvateľom Československa. A aj na základe týchto správ mohol Západ analyzovať, aké postoje by mohli možné budúce nekomunistické elity slobodného Československa zaujímať.

Obdobie medzi rokmi 1967 a 1989 je obdobím pomerne dlhým a pre československú spoločnosť bolo i relatívne turbulentným. Prvým krokom pri hľadaní odpovedí na položené otázky bude rozdelenie skúmaného obdobia do niekoľkých fáz. Jednotlivé fázy presne stanovím pomocou publikácie *Politický systém českých zemí 1848*

- 1989 od kolektívu autorov Balík, Hloušek, Holzer, Šedo. Tí nasledovali vymedzenie a klasifikáciu autoritatívnych režimov od J. J. Linza. Obdobie od 60. rokov po pád komunizmu označili na základe Linzovej typológie ako **posttotalitný model** v rôznych podobách, a mnou skúmané obdobie rozdelili nasledovne: 1. **fáza uvoľnenia** trvajúca celé desaťročie (1958 - 1968), 2. svojbytná etapa nazvaná ako **demokratizujúci sa posttotalitarizmus** (1968), 3. **fáza čistiek a konsolidácie režimu** (1969 - začiatok 70. rokov), 4. „**zamrznutie režimu**,“ normalizačný režim (1972 - druhá polovica 80. rokov), a 5. **nárast dynamiky vývoja spoločnosti** (záver 80. rokov - 1989). (2003)

Cieľom práce bude analýza situačných správ RFE/RL: hodnotenie ich objektívnosti, resp. subjektívnosti, a hodnotenie postoja rádia voči štátu Izrael a Židom ako takým (či už za hranicami alebo vnútri Československa), ktorý tieto správy odzrkadľovali. Rozdelenie obdobia 1967 – 1989 na kratšie fázy umožní vykonávať komparáciu prístupov RFE/RL k problematike v jednotlivých etapách. Ďalej bude možné skúmať a porovnať frekvenciu zmienok o Židoch či Izraeli, podoby analýzy situácie spoza hraníc ČSSR, a objektívnosť, resp. osobný vklad autorov správ do problematiky.

Rozsiahle a zachovalé archívne organizácie Slobodná Európa vynikajúco poslúžia na analýzu jej postoja k protiizraelskej politike ČSSR a jej pokračujúcemu skrytému antisemitizmu. Diplomová práca tak dospeje k výsledku, ktorý sa nebude exkluzívne dotýkať len zahraničnej politiky Československa voči novovzniknutému židovskému štátu. Predstaví a zhodnotí aj pohľad RFE/RL (ako vonkajšej, v zahraničí pôsobiacej organizácie) na vnútropolitickú situáciu československej židovskej menšiny a na ich životné podmienky po prerušení diplomatických stykov medzi skúmanými štátmi.

Štruktúra práce a vymedzenie zdrojov

Na začiatku diplomovej práce bude dôležité vymedziť hlavné pojmy, ktoré v nej budem používať. Sú nimi napríklad Žid, československí Židia, antisemitizmus či antisionizmus. Problematika antisemitizmu a antisionizmu dostane však najväčší priestor, s patričným ohľadom na to, akú bude v práci hrať významnú úlohu. Pomocou sekundárnej literatúry zmapujem vývoj antisemitských či antisionistických tendencií v Československu v období pred rokom 1967. Následne príde i objasnenie toho, ako k uvedeným pojmom pristupovalo Československo počas obdobia studenej vojny, kedy patrilo do Východného bloku. Ako antisionizmus, tak aj antisemitizmus bol v krajine

vnímaný na základe ideológie vťstepovanej Sovietskym zväzom, voči ktorému Československo zaujímalo postavenie podriadeného satelitu. Podstatné je uvedomiť si, že vzťah k židovskej menšine, resp. k Izraelu zo strany štátu sa od konca 40. rokov 20. storočia niekoľkokrát premenil.

V nasledujúcej časti práce stručne popíšem históriu a činnosť RFE/RL, a to s dôrazom na vzťah československého štátu k tejto organizácii. Ďalej predstavím Linzovu typológiu autoritatívnych režimov, s ktorou vo svojej knihe pracovali Balík et. al., a pomocou sekundárnej literatúry objasním faktický vzťah medzi Československom a Izraelom po vzájomnom prerušení diplomatických stykov. To všetko však s prihliadaním na spomínané členenie obdobia 1967 – 1989 do piatich fáz.

Jadro práce bude tvoriť analýza situačných správ RFE/RL, ktorá preskúma a zhodnotí dobový pohľad organizácie na československo-izraelské vzťahy. Dôležité bude sledovanie vývoja postoja RFE naprieč skúmaným obdobím. Pri hľadaní odpovedí na výskumné otázky bude podstatné mať neustále na zreteli i vyššie popísaný antisemitský koreň štátnej antisionistickej propagandy. Situačné správy sú verejne dostupné v Open Society Archives Stredoeurópskej Univerzity v Budapešti a budú mojim kľúčovým primárnym zdrojom.

Predbežná osnova práce

1. Vymedzenie pojmov
2. Od antisemitizmu k antisionizmu alebo čo znamenal sionizmus pre Československo vo Východnom bloku
3. Radio Free Europe / Radio Liberty
 - 3.1. História a činnosť organizácie
 - 3.2. Vzťah posttotalitného Československa k RFE/RL
4. Obdobie zmeny: rok 1967
 - 4.1. Špecifikovanie členenia tzv. posttotalitného obdobia ČSSR do 5 fáz
5. Situačné správy RFE/RL
 - 5.1. Vznik a definícia
 - 5.2. Analýza naprieč etapami obdobia 1967-1989
 - 5.2.1. Hodnotenie československo-izraelských vzťahov
 - 5.2.2. Antisionizmus vs. antisemitizmus

Predpokladaný zoznam literatúry

Monografická literatúra:

- BALÍK, Stanislav. *Politický systém českých zemí 1848 – 1989*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2003. 180 s. ISBN 80-210-3307-x.
- BROD, Petr. Židé v poválečném Československu. In VEBER, Václav. *Žide v novodobých dějinách*. Praha: Karolinum, 1997, s. 147-162. ISBN 80-7184-412-8.
- BROD, Toman. *Ještě že člověk neví, co ho čeká. Života běh mezi roky 1929–1989*. Praha: Academia, 2007. 361 s. ISBN 978-80-200-1498-6.
- HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha: G plus G, 2007. 274 s. ISBN 978-80-86103-97-6.
- HOENSCH, Jörg K., BIMAN Stanislav a Ľubomír LIPTÁK. *Emancipácia Židov, antisemitizmus, prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1999. 210 s. ISBN 80-224-0600-7.
- JOHNSON, Ross A. *Radio Free Europe and Radio Liberty: the CIA years and beyond*. Washington: Woodrow Wilson Center Press, 2010. 270 s. ISBN 978-0-8047-7356-0.
- JUNEK, Marek. *Svobodně!: Radio Svobodná Evropa 1951-2011: 60 let RFE*. 1. vyd. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem a Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze, 2011. 255 s. ISBN 978-80-86212-83-8.
- KOLÁR, František J. *Sionismus a antisemitismus*. Praha: Svoboda, 1970. 88 s.
- KREJČÍ, Karel. *Sibyla hádá špatně: za oponou „Svobodné Evropy“*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1965. 89.
- LENDVAI, Paul. *Antisemitismus ohne Juden: Entwicklungen und Tendenzen in Osteuropa*. Wien: Europaverlag, 1972. 338 s. ISBN 3-203-50417-0.
- MERTENS, Lothar. Antizionismus: Feindschaft gegen Israel als neue Form des Antisemitismus. In BENZ, Wolfgang. *Antisemitismus in Deutschland. Zur Aktualität eines Vorurteils*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, 1995, s. 89-100. ISBN 3-423-04648-1.
- MICKELSON, Sig. *America's other voice: the story of Radio Free Europe and Radio Liberty*. New York, NY: Praeger, 1983. 269 s. ISBN: 0-03-063224-2.
- OSCHLIES, Wolf. *Misstrauen gegen „Genossen jüdischer Herkunft.“ Antisemitismus und „Antizionismus“ in der Tschechoslowakei*. Köln: Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1971. 50 s.
- OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám „normalizace.“* Praha: Maxdorf, 1994. 124 s. ISBN 80-85800-12-8.
- OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. 649 s. ISBN 978-80-7285-137-9.
- PANFILOV, Artem Flegontovič a Jurij KARČEVSKIJ. *Radiodiversantem: Enthüllungen über Radio Liberty und Radio Free Europe*. Moskva: Novosti, 1974. 195 s.
- SALNER, Peter. Podoby antisemitizmu na Slovensku v období normalizácie (1969-1989). In VRZGULOVÁ, Monika a Hana KUBÁTOVÁ (eds). *Podoby antisemitizmu*. Praha: Karolinum (v tlači).
- SEDLÁČEK, Karel. *Volá Svobodná Evropa: Radio Free Europe = Radio Liberty*. Praha: Archa 90, 1993. 164 s. ISBN 80-901117-5-0.
- SOUKUPOVÁ, Blanka a Miloš POJAR. *Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: od destalinizace k pražskému jaru*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011. 145 s. ISBN 978-80-87366-09-7.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. Židé v českých zemích v šedesátých letech 20. století (léta uvolnění a opatrných nadějí v intencích reformního komunismu). In VRZGULOVÁ,

Monika a Peter SALNER. *Reflexie holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu: Ústav etnológie SAV, 2010, s. 36-56. ISBN 978-80-88997-43-6.

SVOBODOVÁ, Jana. *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948–1992*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. 90 s. ISBN 80-85270-34-1.

TOMÁŠ, František. *Je sedm hodin středověkého času: postavy a příběhy ze začátků Svobodné Evropy*. 2. vyd. Praha: Jan Kanzelsberger, 1991. 212 s.

TOMEK, Prokop. *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa. „Objekt ALFA.“* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006. 399 s. ISBN 80-86621-27-8.

URBAN, George R. *Radio Free Europe and the pursuit of democracy: my war within the cold war*. New Haven: Yale University Press, 1997. 322 s. ISBN 978-0-300-06921-1.

YEGAR, Moshe. *Československo, sionismus, Izrael: historie vzájemných vztahů*. Praha: Victoria Publishing, 1997. 235 s. ISBN 80-7187-087-0.

Elektronické články:

LABENDZ, Jacob Ari. „Lectures, murder, and a phony terrorist: managing „Jewish power and danger“ in 1960s communist Czechoslovakia.“ *East European Jewish Affairs* 44.1 (2014): 84-108.

SOUKUPOVÁ, Blanka. „Modern anti-semitism in the Czech lands between the years 1895-1989: A Comparison of the Main Stages of the Most Influential Parts of Czech Nationalism.“ *Lidé města* 13.2 (2011): 235-260.

SOUKUPOVÁ, Blanka. „Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: Mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností.“ *Lidé města* 14.1 (2012): 73-105.

ŠMOK, Martin. „Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor.“ *Paměť a dějiny* 5.4 (2011): 29-39.

Dalšie elektronické zdroje:

CRHOVÁ, Marie. Jews under the Communist Regime in Czechoslovakia. In: KOVÁCS, András (ed.). *Jewish Studies Yearbook 2002/2003*. Budapešť : CEU, 2003, s. 281-296.

BROD, Petr. „Dvě emigrační vlny židů z Československa.“ *Konference Krajané a exil: 1948 a 1968, Praha, Karolinum, 16.-17. září 2008*.

SALNER, Peter. Židia na Slovensku desať rokov po... In: *LISTY. Dvuměsíčník pro kulturu a dialog* [online]. 2003 [cit. 2015-09-11] Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=031&clanek=010332>

Vysokoškolské kvalifikačné práce

TOMEK, Prokop. *Československá redakce Radio Free Europe: historie a vliv na československé dějiny*. Praha, 2012. 265 s. Disertační práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav českých dějin.

Primárne zdroje

OSA Archivum – Radio Free Europe/Radio Liberty

Obsah

ÚVOD.....	2
1. VYMEDZENIE PROBLEMATIKY VÝSKUMU	6
1.1 PREHLAD DOTERAJŠIEHO BÁDANIA	6
1.2 TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ	13
1.2.1 Výskumné otázky	13
1.2.2 Primárne zdroje	14
1.3 ÚLOHY A VÝZNAM ROZHLASOVEJ STANICE SLOBODNÁ EURÓPA	17
2. ANTISIONIZMUS/ANTISEMITIZMUS V ČESKOSLOVENSKU	22
2.1 OBNOVA REPUBLIKY: ČESKOSLOVENSKO V ROKOCH 1945-1948	26
2.2 ČESKOSLOVENSKO, IZRAEL A ŽIDIA 1948-1956	30
2.3 OBDOBIE 1956-1967	34
2.3.1 Šesťdňová vojna	37
3. IDEOVÝ BOJ V ČESKOSLOVENSKU 1967-1971	40
3.1 IZRAEL A ŽIDIA AKO HROZBA PRE ŠTÁT	40
3.2 RFE A VPLYV JEHO VYSIELANIA NA ČESKOSLOVENSKO	47
3.3 SITUAČNÉ SPRÁVY RFE	48
3.3.1 Novotného éra	50
3.3.2 Pražská jar: od odstúpenia Novotného po inváziu vojsk Varšavskej zmluvy	56
3.3.3 Normalizácia pomerov v štáte a konsolidácia konzervatívcov pri moci.....	57
3.3.4 Postoj RFE k otázke antisionizmu/antisemitizmu v Československu 1967-1971	60
ZÁVER.....	64
SUMMARY	66
POUŽITÁ LITERATÚRA.....	68
ZOZNAM PRÍLOH.....	75
PRÍLOHY	76

Úvod

Zrejme jediným obdobím izraelského a československého partnerstva boli prvé roky po druhej svetovej vojne, počas ktorých sa Sovietsky zväz (ďalej aj ZSSR) snažil prostredníctvom podpory vznikajúceho štátu Izrael získať na Blízkom východe strategického spojenca. Československo nachádzajúce sa v danom období vo sfére vplyvu ZSSR bolo dokonca jedným z najväčších dodávateľov zbraní do Izraela v období prvej arabsko-izraelskej vojny v roku 1948. Tento vzťah sa však v nasledujúcich rokoch výrazne premenil. Jednak to bolo dôsledkom zahraničnopolitických udalostí, silnejúceho vplyvu Spojených štátov v novom židovskom štáte (ako príklad možno uviesť pôžičku vo výške 100 miliónov dolárov a výcvik izraelských vojakov), a vnútropolitického vývoja v Izraeli (konkrétne porážkou Komunistickej strany Izraela, v prvých parlamentných voľbách v roku 1949). Nevraživosť voči Izraelu a jej odraz na domácej scéne začali zmenou spoločenského diskurzu, pokračovali tzv. antikozmopolitnými čistkami, vyvrcholili v tzv. procese so Slánskym, a aj napriek uvoľneniu atmosféry v 60. rokoch 20. storočia viedli k prerušeniu diplomatických stykov v roku 1967. Spolu s meniacim sa vzťahom oficiálnych miest k Izraelu sa premieňal vzťah k vlastnému židovskému obyvateľstvu.

Pre vývoj vzťahov medzi povojnovým Československom a Izraelom, a zároveň medzi československým režimom a židovským obyvateľstvom v krajine bol rok 1967 významným medzníkom. Dôležitú rolu v tom zohrala tretia arabsko-izraelská vojna (označovaná tiež za šesťdňovú vojnu), ktorá zmenila obraz a postavenie Izraela na oboch stranách železnej opony, predovšetkým však vo východnom bloku. (Wasserstein 1996: 98) Pod vplyvom ZSSR Československo prerušilo diplomatické vzťahy s Izraelom, vyhostilo izraelských diplomatov z krajiny, a spustilo antisionistickú propagandistickú kampaň. Aj napriek tomu, že tieto opatrenia boli plošne prijaté takmer všetkými krajinami východného bloku, v socialistickom Československu mali špecifický charakter. Stali sa predzvesťou zmien aj v politike voči židovskej menšine na svojom území.

Boj proti sionizmu bol jedným z viacerých cieľov ideovej vojny Československej socialistickej republiky (ďalej ČSSR) so svojimi skutočnými či údajnými nepriateľmi, a ako taký bol súčasťou boja proti západnému (americkému) imperializmu. Okrem svojho medzinárodného rozmeru bol charakteristický aj vnútroštátnym presahom, ktorý sa prejavoval v latentnom antisemitizme režimu. Terčom ideového boja socialistického Československa bola okrem iného tiež rozhlasová organizácia Slobodná Európa (*Radio Free Europe/Radio Liberty*, ďalej aj RFE alebo RFE/RL). Vychádzajúc z predpokladu, že RFE svojou činnosťou antisionizmus československého režimu nielen reflektovalo, ale mu v spomínanej ideovej vojne vytváralo aj akúsi protiváhu či protipól, si kladiem

nasledovnú výskumnú otázku: *Aký obraz o antisionizme, resp. skrývanom antisemitizme socialistického Československa vytvárali situačné správy RFE v rokoch 1967-1971?* Odpoveď na ňu prinesiem prostredníctvom analýzy situačných správ RFE ako doposiaľ málo využívaného primárneho zdroja. Výsledky svojho výskumu zasadím do kontextu výskumu obdobia 1967-1971 v Československu dostupného v anglickojazyčnej, ale tiež domácej sekundárnej literatúre.

Dolná hranica časového ohraničenia skúmania (teda rok 1967) je z predošlých odsekov zrejmá. Na druhej strane, horná hranica bola oproti tézam diplomovej práce posunutá na rok 1971. Táto zmena predstavuje jediný závažný odklon od pôvodných téz, a nastala z praktických dôvodov rozsahu práce: pôvodne zvažované obdobie výskumu 1967-1989 je na pomery diplomovej práce príliš rozsiahle, a preto bolo vhodné ho ohraničiť. V roku 1971 sa na konci novembra konali voľby do všetkých zastupiteľských orgánov ČSSR, ktorými bola de facto ukončená fáza konsolidácie (teda dynamickej „normalizácie“) režimu po neúspešnej Pražskej jari. (Balík 2003: 159) V tomto období RFE vyprodukovalo 382 situačných správ, ktoré tvoria základ môjho výskumu.

Ako už bolo naznačené, medzi pojмами antisionizmus a antisemitizmus je prítomné určité pnutie. Napätie v politike voči Izraelu a voči židovskej menšine v štáte je zároveň badateľné aj na príklade samotného Československa: na jednej strane Komunistická strana Československa (KSČ) otvorene zastávala svoj Sovietskym zväzom nariadený proti-izraelský postoj, na strane druhej ale odmietala početné obvinenia z antisemitizmu a protižidovskej politiky ako takej. Otázka hranice medzi antisionizmom a antisemitizmom, resp. problematika tzv. antisionistického antisemitizmu, antisemitizmu skrývaného pod nálepkou antisionizmu, by si však zaslúžila samostatný, rozsiahlejší výskum. Doposiaľ sa jej venovalo už niekoľko autorov, na ktorých diela budem v práci odkazovať.¹

¹ Často sa v príslušných dielach hovorí aj o „novom antisemitizme“, „antisemitskom antisionizme“, alebo „antisemitizme zľava.“ Vid' napr. WISTRICH, Robert S. (ed.), 1990. *Anti-Zionism and Antisemitism in the Contemporary World*. London: Palgrave Macmillan; HAURY, Thomas, 2002. *Antisemitismus von Links: kommunistische Ideologie, Nationalismus und Antizionismus in der frühen DDR*. Hamburg: Hamburger Edition; HOLZ, Klaus, 2005. *Die Gegenwart des Antisemitismus: islamistische, demokratische und antizionistische Judenfeindschaft*. Hamburg: Hamburger Edition; LAQUEUR, Walter, 2008. *The Changing Face of Antisemitism: From Ancient Times to the Present Day*. New York: Oxford University Press; POLIAKOV, Léon, 2006. *Vom Antizionismus zum Antisemitismus*. Freiburg: ça ira-Verlag.

Vyššie uvedený príklad výstižne ilustruje prepojenie vnútornej a vonkajšej roviny politiky ČSSR v skúmanej otázke. Pre moju prácu bude teda kľúčové zaoberať sa nielen zahraničnopolitickým postojom Československa k štátu Izrael, ale aj politikou režimu voči židovskej komunite v štáte. Ako ukáže práca, židovská menšina mala na jednej strane formálne garantované náboženské slobody a toleranciu, na strane druhej bola štátom neustále kontrolovaná, podozrievaná so spolupráce s nebezpečnými zahraničnými sionistickými centrami, či napádaná v súvislosti s aktívnym podielom na reformnom období Pražskej jari.

Vývoj československo-izraelských vzťahov v rokoch 1967/68, resp. problematika tzv. antisionistického antisemitizmu na príklade Československa našli zastúpenie už v niekoľkých odborných publikáciách. Na ich základe predkladaná diplomová práca objasňuje pojmy kľúčové pre danú problematiku, prehľadne sumarizuje a hodnotí doterajšie poznatky prístupnej odbornej literatúry, a primárne a dôrazne sa zameriava na obdobie 1967-1971. Jej zámer spočíva v rozšírení aktuálneho stavu výskumu v tejto oblasti v daných rokoch prostredníctvom analýzy vybraného spravodajského kanálu Slobodnej Európy.

Prvá kapitola vymedzuje problematiku výskumu a teoreticky prácu zakotvuje. K tomu patrí prehľad doterajšieho bádania, podrobnejšie zdôvodnenie zvolených výskumných otázok, ako aj kritické zhodnotenie výberu primárnych zdrojov, ktoré slúžia ako podklad pre samostatnú analýzu. Ďalej je v rámci tejto kapitoly nutné objasniť úlohu a význam RFE a jeho vysielania nielen pre krajiny za železnou oponou, ale aj pre západných pozorovateľov.

Druhá kapitola pracuje so spomínaným napätím medzi antisionizmom a antisemitizmom už na konkrétnom príklade Československa. Venuje sa mu v rámci širšieho historického popisu a analýzy trojhranného vzťahu Československo-Izrael-Židia² od konca druhej svetovej vojny po rok 1967. Na základe toho je možné vidieť posun

² Slovenský jazyk povoľuje písanie slova Ž/žid s veľkým aj malým písmenom. Ja som si, bez ohľadu na vyjadrenie etnickej, náboženskej, či širšej kultúrnej identity, zvolila formu s veľkým písmenom. Slovo Žid užívam s ohľadom na to, že v kontexte (nielen) Československa sa jedná o príslušníka židovskej menšiny v štáte, ktorá rozhodne nebola homogénna. Členila sa minimálne na štyri základné skupiny, ktoré sa od seba často vo veľkej miere odlišovali: sionisti, Čechožidia, ortodoxní Židia, a nemeckí Židia. V súvislosti s označovaním Židov či údajných Židov zo strany československého režimu používam práve slovo „údajný“, prípadne slová typické pre rétoriku režimu.

a premeny československej povojnovej politiky voči Izraelu, a dynamický vývoj vzťahu režimu premenlivého charakteru³ s židovskou menšinou v štáte.

Ideologický boj ČSSR v rokoch 1967-1971, na ktorého konci stál ako Izrael, tak aj RFE, sú predmetom poslednej kapitoly práce. Po predstavení a zhodnotení situácie za pomoci sekundárnej literatúry dôjde k samostatnej analýze situačných správ RFE, ktorá je ústrednou časťou tejto kapitoly. Tvorí totiž základ pre predstavenie poznatkov o obraze a postoji tejto „soft power“ (Johnson 2010: 6) k otázke antisionizmu, príp. antisemitizmu socialistického Československa, a pre zhodnotenie úlohy RFE ako protipólu československého ideového boja. V neposlednom rade na základe analýzy vyhodnotím celkový prínos môjho výskumu.

³ Balík a kol. už v tzv. tretej československej republike (1945-1948) identifikujú tri vývojové etapy: národne socialistickú (5/1945-5/1946), zdanlivé vyrovnanie síl (polovica 1946-polovica 1947), a prechod ku „kvalitatívne vyššej vývojovej etape komunistickej vlády v roku 1948. (2004: 118) Obdobie 1948-1968 má tiež niekoľko charakterovo odlišných fáz: najrepresívnejšia (1948-1953), prechodná a stále pomerne silno represívna (1953-1958), fáza uvoľnenia (1958-1968), a demokratizujúci sa posttotalitarizmus (1968). (2003: 135) Na tejto klasifikácii je premenlivosť charakteru československého režimu po roku 1948 dobre viditeľná.

1. Vymedzenie problematiky výskumu

Ako prvé východisko, a zároveň ako úvod do analyzovanej problematiky poslúži prehľad doterajšieho bádania. Ten napomôže objasniť predpoklady a dôvody pre voľbu témy a cieľu skúmania predloženej práce. Dohromady s konkretizovaním a rozvinutím výskumných otázok, ako aj s kritickým zhodnotením výberu primárnych zdrojov pre analýzu tvoria teoretický základ diplomovej práce. Súčasťou vymedzenia problematiky je zároveň aj podkapitola predstavujúca úlohy a význam rozhlasovej stanice Slobodná Európa.

1.1 Prehľad doterajšieho bádania

Prehľad doterajšieho bádania ukazuje niekoľko dôvodov pre voľbu témy a zamerania predloženej diplomovej práce. Dodnes trvajúci záujem o danú problematiku (napríklad Vrzgulová, Kubátová 2016; Labendz 2014, 2015) je znakom toho, že téma židovskej menšiny v Československu a československej politiky voči Izraelu stále nie je vyčerpaná. Z vlastných skúseností s touto problematikou môžem konštatovať, že prevláda odborná literatúra zaoberajúca sa obdobím priaznivých vzájomných vzťahov Československej republiky (ďalej ČSR) a Izraela, a politickými procesmi 50. rokov 20. storočia, a ich následkami pre židovskú menšinu v štáte a pre československo-izraelské vzťahy. Ďalším trendom je skúmanie života a identity židovskej komunity v Československu, vnútorné fungovanie židovských obcí medzi rokmi 1948-1989, či vzťah väčšinových spoločností k Židom v tomto období. Publikácie zamerané na československo-izraelské vzťahy a na antisionizmus/antisemitizmus Československa sa týmto témam venujú spravidla v rámci širšieho časového rozmedzia.

Problematika postoja ČSSR k Izraelu, jej ideového boja proti sionizmu, a zároveň vzťahu voči židovskej menšine v štáte v období rokov 1967-1971 dodnes stojí mimo väčší záujem akademikov. Do povedomia sa mi dostali dve pomerne staré publikácie, ktoré sa mnou definovanej téme a obdobiu venujú podrobnejšie. V rámci širšej štúdie o antisemitizme v českých zemiach sa mu venuje Jana Svobodová. (1994) Táto štúdia je však, aj z dôvodu nemožnosti skúmať archívne fondy z obdobia po roku 1967, skôr akýmsi materiálom pracovného charakteru a autorka v nej nabáda k ďalšiemu obsiahlejšiemu a presnejšiemu rozboru problematiky. (1994: 20) O tri roky neskôr bola

publikovaná kniha *Československo, sionismus, Izrael* (1997) Moshe Yegara, ktorej malá časť obdobia 1967-1971 rovnako zahŕňa.⁴

Menší záujem spoločenských vedcov rôznych disciplín o dejiny vzťahu Československa, Izraela a Židov, resp. antisionizmu a antisemitizmu trvá aj napriek tomu, že udalosti Pražskej jari, augustovej invázie a konsolidácie režimu nijak významnejšie neovplyvnili nepriateľský vzťah režimu k otázke antisionizmu a k Izraelu ako takému. Jedine počas Pražskej jari utíchla proti-izraelská urážlivá kampaň a antisemitizmus v strane v 50. rokoch 20. storočia bol verejne odsúdený. (Yegar 1997: 181) Po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy do Československa však bola tendenčná antisionistická (latentne antisemitská) propaganda režimu obnovená. Začala obvinením hlavy reformizmu Dubčeka zo spolupráce so sionistami, ktorí stáli za zavedením liberálneho režimu v krajine. (Yegar 1997: 184)

Ako v mojej diplomovej práci ukazujem, obdobie 1967-1971 považujem za špecifické. Štvavá antisionistická kampaň, ktorá prebehla v dvoch vlnách (slabšia po šesťdňovej vojne v roku 1967 a silnejšia počas konsolidácie československého režimu po Pražskej jari), v tomto období vyvrcholila. Zároveň bola zrejme posledným záchvevom antisionizmu zo strany oficiálnych politických predstaviteľov štátu, ktorí ju používali ako jeden z hlavných nástrojov pre upevnenie vlastnej moci. Po zastavení Pražskej jari využili konzervatívci v procese normalizovania režimu ideológiu antisionizmu na dištancovanie sa od reformného procesu a krídla KSČ, legitimovanie niektorých politických krokov (čistky v strane), či ospravedlnenie pretrvávajúcej prítomnosti sovietskych vojsk na území ČSSR. Po nástupe „tvrdej“ normalizácie ostal antisemitizmus jedným z charakteristík režimu. (Salner 2016: 145) Avšak nebol primárnou súčasťou výkonu moci najvyššími predstaviteľmi. Nepretavoval sa do oficiálnych organizovaných antisionistických kampaní a vytratil sa z rétoriky politických predstaviteľov štátu. (napr. Kubátová, Láníček rukopis: 205) Teda nielen rok 1967, ale celé mnou vytýčené obdobie je možné označiť za bod zlomu vo vzťahu Československa k Izraelu, a zároveň k židovskej menšine vo vnútri štátu.⁵

⁴ Obe publikácie sú detailnejšie predstavené v nižšie.

⁵ Na tomto mieste je nutné podotknúť, že rok 1971 nemožno chápať ako striktné danú, nepriepustnú hranicu, za ktorou nenájdeme už žiadne antisionistické excesy. Som si vedomá toho, že antisionistická kampaň doznievala ešte v roku 1972 a neskôr. Ako som však už uviedla, rok 1971 plní svoju funkciu ako medzníka medzi dvoma obdobiami, pričom v tom druhom bol antisemitský antisionizmus na oficiálnych miestach štátu skutočne utlmený.

Pokiaľ chceme obdobie rokov 1967-1971 pochopiť komplexnejšie, mali by sme naň nahliadať skrz optiku čo najväčšieho množstva prameňov. Typickými prameňmi pritom sú tie, ktoré vznikali v službách režimu (propagandistická literatúra, novinové články, politické prejavy, či iné písomnosti), či memoáre pamätníkov tej doby (napríklad Ivan Klíma, Juraj Kalina). Ďalším významným prameňom sú archívy Slobodnej Európy. Pokiaľ mi je známe, situačné správy RFE ešte nikto ako primárny zdroj pre analýzu nevyužil. Domnievam sa, že aj ony sú pre obohatenie súčasného stavu výskumu a pre vytvorenie komplexnejšieho obrazu obdobia rokov 1967-1971 v otázke československého antisionizmu/antisemitizmu dôležité.

Nasledovný prehľad publikácií potvrdzuje, že všetky sa v určitej miere týkajú problematiky antisionizmu/antisemitizmu československého režimu po roku 1967, resp. po Pražskej jari, počas ktorej „sporné otázky Izraela, antisemitizmu a sionizmu čoskoro opäť vyplávali na povrch, a hrali čoraz väčšiu rolu.“ (Lendvai 1972: 267) Každá z nich sa však sústreďí na iný aspekt tejto problematiky a žiadna neberie v úvahu médium RFE, ktoré bolo pre socialistické Československo podobne ako Židia, resp. sionisti, agentom imperializmu, a teda nebezpečným nástrojom Západu. (Labendz 2014: 85)

Kniha známeho novinára Paula Lendvaia *Antisemitizmus vo východnej Európe* (*Anti-Semitism in Eastern Europe*) bola publikovaná už v roku 1972 a jej centrom sú protizidovské kampane v Československu a Poľsku na konci 60. rokov minulého storočia. Okrem toho rozvíja tézu „antisemitizmu bez Židov.“⁶ Veľmi dôležitým príspevkom k prejavom antisemitizmu v Československu je už spomínaná publikácia Jany Svobodovej *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948-1992*. (1994) Táto štúdia je rozdelená do troch častí, ktoré sa venujú najmä postojom štátnych orgánov voči židovskej menšine. Druhá časť, obdobie 1969-1989 analyzuje normalizačnú vlnu a prejavy antisemitizmu, a vzťah Charty 77 k Židom v štáte. Autorka tvrdí, že antisemitizmus bol nevyhnutným príznakom komunistického režimu skrývajúcim sa za politickú koncepciu a ideologickú doktrínu antisionizmu. Komunistická ideológia totiž obsahovala základné zdroje, z ktorých mohol antisemitizmus ťažiť: dogmy a myšlienkovú nepružnosť, túžbu po absolútnej moci, či nenávisť a strach zo všetkého nadpriemerného a vymykajúceho sa tradičným schémam. (1994: 82-83, 85) Počas analýzy obdobia od konca 60. rokov 20. storočia autorka charakterizovala oficiálnu štátnu i neoficiálnu antisionistickú literatúru a jej antisemitské črty, či poukázala na nedostatok

⁶ Viac o tejto téze a publikácii v druhej kapitole.

záujmu vznikajúcich opozičných občianskych iniciatív voči situácii Židov v spoločnosti. (1994: 89)⁷ Monografia Aleny Heitlingerovej *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945* (2007) komplexne mapuje postavenie židovskej menšiny v povojnovom Československu. A hoci sa výskum o povojnovom česko-slovenskom židovstve po roku 2007 do súčasnosti značne spopularizoval a rozrástol, mnohými českými i zahraničnými autormi je práve táto štúdia dodnes považovaná za kľúčovú. Heitlingerová analyzovala formovanie identity českých a slovenských Židov po roku 1945. Sústredila sa na generáciu, ktorá dosiahla dospelosť práve v dobe rozvoľňovania komunistického režimu v 60. rokoch. Predmetom výskumu bola podrobná analýza vplyvu meniacich sa historických, politických a sociálnych podmienok na generáciu Židov, ktorí vyrastali v Československu po roku 1945. Tieto podmienky značne formovali židovské vedomie a identitu. (2007: 13)

Mnoho štúdií danej problematiky vyšlo v podobe článkov v zborníkoch alebo odborných časopisoch. Je ním napríklad zborník z Medzinárodného semináru o antisemitizme v posttotalitnej Európe v roku 1992 *Antisemitismus v posttotalitní Evropě* (1993). Livia Rothkirchenová vo svojom príspevku *Státní antisemitismus během komunistické éry 1948-1989* hneď na začiatku postrehla podobnosť medzi formou nacistickej a sovietskej propagandy: obe používali „kamufľáž, lži a dezinformácie“ na presadenie vytýčených politických cieľov. (1993: 111) Autorka skúmala dve otázky: kedy sa antisemitizmus vychádzajúci zo ZSSR objavil v Československu, a prečo bolo také veľké množstvo Židov členmi povojnovej KSČ (t. j. takmer polovica židovskej inteligencie). V závere upozornila na to, že antisemitizmus a postoj k holokaustu v komunistickom Československu je nutné vnímať na dvoch úrovniach: po prvé, oficiálna, rigidná štátna úroveň ovplyvňovaná Moskvou, po druhé, úroveň väčšiny

⁷ Historička a etnografka Blanka Soukupová vo svojom článku *Moderný antisemitismus v českých zemích mezi roky 1895-1989 (Modern Anti-Semitism in the Czech Lands Between the Years 1895-1989)* (2011) tiež konštatuje, že antisemitizmus bol československým režimom navonok oficiálne odmietaný, no vnútorne tento režim pod tlakom ZSSR a po prevzatí proti-izraelskej politiky vygeneroval novú formu antisemitizmu, ktorá nestratila na sile ani v 80. rokoch 20. storočia. Ďalej upozorňuje, že vzťah Československa k židovskej menšine bol dvojznačný a premenlivý: na jednej strane boli rešpektovaní ako obeť nacistického rasizmu, na strane druhej boli podozrievaní, kontrolovaní a monitorovaní. Nakoniec je potrebné si uvedomiť, že v porovnaní so Sovietskym zväzom československý režim Židov nepodroboval (okrem obdobia vykonštruovaných politických procesov) otvoreným represiam alebo otvorenej diskriminácii v oblasti vzdelávania či profesionálnej kariéry. (2011: 255-56)

československého obyvateľstva, ktoré malo voči Židom a ich situácii priaznivejší postoj. (1993: 120)⁸

Rozličným aspektom postavenia a pôsobenia židovskej menšiny v danom období (často s presahom z 50. do 70. rokov 20. storočia) sa venuje zborník *Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968. Od destalinizace k pražskému jaru* (2011). Analyzuje témy ako premeny židovskej identity, kontrola židovskej menšiny a zasahovanie do jej aktivít zo strany štátu, resp. štátnych orgánov (ako Štátna bezpečnosť, ďalej aj ŠtB), činnosť židovských mládežníckych organizácií, sionizmus (konkrétne vývoj sionistického hnutia na Slovensku a s jeho spojenie so „separatistickým buržoáznym nacionalizmom“ v snahe rozbiť Československo), a reflexia šoa u židovskej reprezentácie, časť ktorej bola lojálna vládnu komunistickému režimu. Význam takto zameraného skúmania daného obdobia v predslove k publikácii pohotovo zhrnula Katarína Hradská, podľa ktorej „štúdie odкрývajú súvislosti, vzťahy a dôsledky procesov, ktoré v sledovanom období boli z hľadiska ďalšej existencie našej spoločnosti (ekonomickej, duchovnej, morálnej) rozhodujúce.“ (2011: 8) Pomery na (východnom) Slovensku koncom 60. rokov 20. storočia a v období normalizácie vo svojej štúdii *Židia pod kontrolou* (2005) priblížil historik Ján Hlavinka. Predmetom jeho výskumu bol vzťah medzi členmi židovských náboženských obcí a ŠtB. Analyzoval kroky, ktoré Štátna bezpečnosť proti sionizmu, resp. proti „sionistickému a židovskému buržoáznemu nacionalizmu“ (2005: 20) podnikala, a do akej miery je ich možné označiť za antisemitské.

Sledovanou problematikou, sa dlhodobejšie zaoberajú aj ďalší autori. Judaistka Marie Crhová v článku *Židia za komunistického režimu v Československu (Jews under the Communist Regime in Czechoslovakia)* (2003) upozornila na to, že drvivá väčšina pozornosti akademikov je venovaná československým Židom v 50. rokoch 20. storočia, a preto zverejnila komunistický archívny materiál až z obdobia rokov 1967/68 a vyššie. Chcela tým podnietiť „tak potrebný ďalší výskum“ práve tohto obdobia. (2003: 282) Výskumník a konzultant USC Shoah Foundation, spisovateľ a filmár Martin Šmok spracúva tému finančnej a hmotnej povojnovej pomoci židovskej menšine

⁸ Obdobím po roku 1945 sa v širšom meradle zaoberal aj novinár Petr Brod, ktorého prednáška *Židé v poválečném Československu* bola publikovaná v zborníku *Židé v novodobých dějinách* (1997). Zameral sa na tri okruhy: zahraničnopolitické súvislosti, vnútropolitický a spoločenský vývoj židovskej problematiky, a židovské náboženské obce. V oblasti vtedajšej medzinárodnej situácie sa však sústredil len na obdobie konca 40. a 50. rokov; o vývoji po roku 1967 stručne informoval z uhlu vnútroštátnej politiky.

v Československu, a to najmä prostredníctvom Amerického židovského spojeného distribučného výboru (American Jewish Joint Distribution Committee, skrátene JDC alebo Joint).⁹ Táto organizácia bola komunistickým režimom dlhodobo označovaná za židovského sionistického agenta. Činnosť JDC, ale aj ďalších takto zameraných organizácií (napríklad Claims Conference) sa režim už od roku 1948 snažil tlačiť, eventuálne úplne zastaviť. Ťažisko výskumu historicky a etnologicky Ivica Bumovej leží vo vzájomnom vzťahu Československa a jeho bezpečnostných zložiek k slovenskej židovskej komunite po roku 1945. Venuje sa však aj československému antisemitizmu a sionizmu.¹⁰ Už spomínaná Blanka Soukupová sa ďalej špecializuje na výskum kolektívnej identity, identity národnostných menšín v spoločnostiach, či antisemitizmu (so zameraním na české zeme).¹¹

Spomedzi zahraničných diel vystupuje do popredia napríklad *Miznúca diaspora (Vanishing Diaspora)* (1996) Bernarda Wassersteina, v ktorej autor sleduje skúsenosť

⁹ ŠMOK, Martin, 2011. Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor. *Paměť a dějiny* [online]. Vol. 5, no.4, s. 29-39. Joint od roku 1914 fungoval a pomáhal Židom v strednej a východnej Európe. Svoje aktivity a predovšetkým finančnú pomoc v oblasti zintenzívnili koncom druhej svetovej vojny, najmä pri a po návrate Židov do svojich pôvodných domovských krajín. Veľkú úlohu v podpore Židov na území vtedajšej ČSSR zohral JDC aj po vyhodení z krajiny v roku 1950 (od roku 1956 tu už pôsobil opäť, v poloilegalite). Jeho peniaze ostali na izraelskom veľvyslanectve v Prahe a organizácia pokračovala vo svojej činnosti ilegálne, prostredníctvom Spoločnosti bezpečnosti a vzájomnej pomoci (známej pod francúzskou skratkou SSE) so sídlom vo Švajčiarsku. (2011: 31) Podrobnejšie o pôsobení JDC v Československu a jeho komplikovaných vzťahoch so štátom napríklad aj v LABENDZ, Jacob Ari, 2014. Lectures, murder, and a phony terrorist: managing „Jewish power and danger“ in 1960s communist Czechoslovakia. *East European Jewish Affairs* [online]. Vol. 44, no. 1, s. 84-108.

¹⁰ BUMOVÁ, Ivica. Povoynové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Izraela v rokoch 1945-1953. In VRZGULOVÁ, Monika a Peter SALNER, 2010. *Reflexie holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu; BUMOVÁ, Ivica. Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963-1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj). In LUTHER, Daniel (ed), 2006. *E/Migrácie a Slovensko*. Bratislava: Zing Print; BUMOVÁ, Ivica. Vývoj ideológie sionizmu a východiská sionistických procesov na Slovensku po nástupe komunistov k moci. In VRZGULOVÁ, Monika a Ján HLAVINKA, 2012. *Výskum a vzdelávanie o holokauste v strednej Európe*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu.

¹¹ SOUKUPOVÁ, Blanka. Židé v českých zemích v šedesátých letech 20. století (léta uvolnění a opatrných nadějí v intencích reformního komunismu). In VRZGULOVÁ, Monika a Peter Salner, 2010. *Reflexie holokaustu*, s. 36-56; SOUKUPOVÁ, Blanka, 2012. Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: Mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností. *Lidé města*. Vol. 14, no.1, s. 73-105.

diasporických Židov v západnej a východnej Európe po druhej svetovej vojne. Z pohľadu židovských komunít a ich postavení v jednotlivých krajinách za železnou oponou sa venuje aj obdobiu po roku 1953. Kapitola *Východoeurópske tiene (East European Shadows)* je síce datovaná až do roku 1989, vývoj po auguste 1968 spracováva len marginálne. Jednou z najznámejších kníh o československo-izraelských vzťahoch je *Československo, sionismus, Izrael* (1997) od Moshe Yegara. Túto tému autor spracoval od dôb Rakúsko-Uhorska po začiatok 90. rokov. Hoci prelomu rokov 1967/1968, obdobiu Pražskej jari a normalizácie venoval len desať strán, zachytil na nich tie najpodstatnejšie udalosti. Popísal vývoj a zmeny v antisionistickej kampani a jej antisemitské znaky, teda hlavné charakteristiky československého režimu vo vzťahu k Izraelu a Židom v týchto rokoch. A aj napriek tomu, že Yegar získal doktorát na Hebrejskej univerzite v Jeruzaleme, je potrebné sa na toto dielo pozerat' predovšetkým prizmou jeho dlhoročného pôsobenia v diplomatických službách počas studenej vojny (ako izraelský veľvyslanec v Prahe pôsobil v rokoch 1993-1995).

Americký historik Jacob Ari Labendz, ktorého centrum záujmu leží vo výskume vnímania židovských menšín nežidovskou väčšinovou spoločnosťou v strednej Európe po holokauste, je ďalším veľmi prínosným výskumníkom v danej oblasti. Nedávno vyšla jeho dizertačná práca (ktorá však, bohužiaľ, ešte nie je verejne dostupná) *Opäťované prerokovanie Československa. Štát a Židia v komunistickej strednej Európe: České zeme, 1945-1989 (Re-Negotiating Czechoslovakia. The State and the Jews in Communist Central Europe: The Czech Lands, 1945-1989)* (2014), v ktorej analyzuje procesy premeny etnicko-národnej a občianskej integrácie Židov v českých zemiach počas takmer polstoročia vlády komunistického režimu, a snahy práve tohto režimu, jeho lídrov a správcov, dospieť k riešeniam „židovskej otázky.“ Ďalej preveruje význam spolupráce židovských lídrov so štátom, ktorá bola dlhé roky charakteristická spoločnými záujmami: zatiaľ čo väčšina vedcov ju považuje za kolaboráciu s režimom, Labendz jej oponuje. Svojou dizertačnou prácou Labendz nadviazal čiastočne na svoj odborný článok,¹² v ktorého centre stojí štruktúrované pojetie „židovskej moci“ a miera ohrozenia, ktoré pre Československo predstavovala, a ktoré (toto pojetie) výrazne podmieňovalo vzťah štátu s českou a slovenskou židovskou menšinou v 50. a 60. rokoch 20. storočia.

¹² LABENDZ, Jacob Ari, 2014. Lectures, murder, and a phony terrorist: managing „Jewish power and danger“ in 1960s communist Czechoslovakia. *East European Jewish Affairs*. Vol. 44, no. 1, s. 84-108.

Na tomto mieste vystupuje do popredia medzinárodná dimenzia vzájomného vzťahu Československo-Židia. Podstatným aspektom dotvárajúcim vzťah Československa ako k Židom, tak aj k Izraelu, boli jeho ekonomické vzťahy s USA, s reprezentantom Západu a stelesnením hlavnej hrozby pre Sovietsky zväz. Historik Igor Lukeš prepojenosť týchto aspektov analyzuje vo článku *Premeny podôb moci v politike studenej vojny: Záhadný prípad Vladimíra Komárka (Changing Patterns of Power in Cold War Politics: The Mysterious Case of Vladimír Komárek)* (2001).

V centre najnovšej kolektívnej monografie editovanej Monikou Vrzgulovou a Hanou Kubátovou *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku v 20. a 21. storočí* (2016) stoja formy a utváranie obrazu Žida v českej a slovenskej spoločnosti. Hlavným východiskom pre skúmanie problematiky antisemitizmu je jeho vnímanie ako nepopierateľnej súčasti života týchto väčšinových spoločností. Publikácia obsahuje aj kapitoly časovo zasadené do obdobia prelomu 60. a 70. rokov 20. storočia, napríklad od Blanky Soukupovej (o diskriminácii židovskej komunity v Čechách medzi rokmi 1945-1968) a Petra Salnera (o podobách antisemitizmu na Slovensku v období normalizácie)....

1.2 Teoretické východiská

1.2.1 Výskumné otázky

Súčasťou hneď prvého strategického dokumentu RFE z roku 1951 bol návod na mediálne pokrytie udalostí spojených s antisemitizmom.¹³ Na základe toho možno predpokladať, že téme Židov a Izraela, ktorý sa staval do pozície ich reprezentanta, sa venovali aj situačné správy Slobodnej Európy. V centre práce preto stojí už v úvode spomínaná otázka: *Aký obraz o antisionizme, resp. skrývanom antisemitizme socialistického Československa vytvárali situačné správy RFE v rokoch 1967-1971?*

Zároveň ju dopĺňam o dve vedľajšie, s ňou súvisiace: *Do akej miery rezonovala v RFE vnútropolitická antisionistická doktrína komunistického režimu po roku 1967? a Ako*

¹³ RFE sovietsky proti-izraelský a protižidovský postoj považovalo za antisemitizmus nového druhu, tzv. „antikozmopolitizmus.“ Nebol len akýmsi „sentimentom obyvateľstva, bol úmyselnou vládnu politikou“ založenou na „myšlienke rasy a dejín.“ Žid nebol schopný prijať sovietsku ideológiu, pretože bol historicky svetoobčanom, konkrétne občanom buržoázneho sveta. Nová doktrína ZSSR vyžadovala ateizmus a oddanosť Štátu a jeho vodcovi, čomu sa Žid prispôbiť nedokázal. (Puddington 2000: 323) O intenzifikáciu sovietskeho antisemitizmu sa v prevažnej miere postaral vývoj na Blízkom Východe.

RFE plnilo funkciu protipólu pre ideológiu režimu socialistického Československa v danom období?

Už bolo spomenuté, že za oficiálnou antisionistickou doktrínou sa ukrýval antisemitizmus. (Svobodová 1994; Yegar 1997; Soukupová 2011) Ako som uviedla v úvode práce, je možné ho označiť aj pojmom antisionistický antisemitizmus. Pri používaní pojmov antisionizmus/latentný antisemitizmus v práci mám na mysli protiizraelské a protižidovské postoje a praktiky ZSSR a ostatných režimov vo východnom bloku po roku 1945, teda konkrétne Československa.¹⁴ Latentnú protižidovskú kampaň reagujúcu na tretiu arabsko-izraelskú vojnu považujem za veľmi dôležitý aspekt analýzy, no na túto problematiku je rovnako potrebný aj náhľad z opačnej strany. Etnológ Peter Salner je k väčšinovo prijímanej téze (t. j. za oficiálnou štátnou politikou antisionizmu sa skrýval antisemitizmus v zmysle zámerného negatívneho vzťahu k Židom) skeptický. Podľa neho je dôležité mať neustále na zreteli aj to, že sa v mnohých prípadoch zdanlivého cieleného antisemitizmu jednalo „len“ o „racionálne využitie postojov politickej moci na dosiahnutie vlastných cieľov“ (napríklad diskreditácie konkurentov v práci). (2016: 155)

1.2.2 Primárne zdroje

Vysielanie Slobodnej Európy sa aj vďaka svojej analytickej a žurnalistickej činnosti stalo primárnym a základným zdrojom informácií o komunistických režimoch východnej Európy. (Puddington 2000: 40) Tieto informácie zo Západu neslúžili k prospechu len obyvateľom krajín za železnou oponou. Dôležitou cieľovou skupinou boli pre RFE aj západní, resp. americkí intelektuáli i širšia spoločnosť. (Kind-Kovács 2013: 202)¹⁵ RFE sa vďaka rozsahu informácií, ktoré malo k dispozícii, stalo čoskoro významným centrom poznatkov o východnej Európe ako za železnou oponou, tak aj na Západe.

¹⁴ Na tomto mieste je dôležité upozorniť ešte na rozdiel medzi mnou skúmaným antisemitickým antisionizmom a antisionizmom ako takým: druhý menovaný označuje „(väčšinou intražidovskú) kritiku židovského nacionalizmu.“ (Holz 2005: 45)

¹⁵ Pomocou tlačenej literatúry, dokumentácie a analýz udalostí vo východnom bloku malo byť toto obecenstvo zbavené ilúzií o komunizme sovietskeho typu a posilnené čeliť sovietskej propagande. (Kind-Kovács 2013: 202-203)

Situačné správy sú jedným z mnohých produktov spravodajskej a analytickej činnosti RFE.¹⁶ Vznikali od roku 1959 a zhromažďovali jednak rozsiahly monitoring mediálneho prostredia východného bloku, ako aj novinársky výskum pracovníkov jednotlivých redakcií RFE. V tlačenej podobe boli šírené vnútri organizácie i navonok, a poskytovali súhrn informácií o najnovších udalostiach v tej ktorej krajine. V priebehu rokov sa stali čoraz obsiahlejšími; správy z roku 1989 často dosahovali dĺžku aj 40 strán. Ich frekvencia sa ale s postupom času znižovala. Približne od roku 1972 vychádzali jedenkrát týždenne, koncom 70. rokov 20. storočia raz za dva týždne, a v 80. rokoch už len raz za mesiac.

Podľa vlastného hodnotenia RFE boli tieto správy z novinárskeho hľadiska vysokokvalitným a fakticky presným zdrojom informácií o východnom bloku. (Radio Free Europe... 2017) Podľa môjho názoru spočíva ich pridaná hodnota najmä v tom, že nie vždy, ale pravidelne obsahovali redakčný komentár a analýzy spracovávaných udalostí.

Situačné správy slúžili predovšetkým ako podklady pre vysielanie pre jednotlivé redakcie RFE a dopĺňali ďalšie spravodajstvo.¹⁷ (Radio Free Europe... 2017) Domnievam sa však, že ako anglicky písané dokumenty sa spolu s ostatnými tlačenými podkladmi RFE mohli dostávať aj k americkým, resp. západným čitateľom. Teda aj pomocou týchto správ mohol Západ analyzovať, aké postoje by mohli možné budúce nekomunistické elity slobodného Československa zaujímať – nekomunistickí exiloví predstavitelia štátov východného bloku zamestnaní v RFE¹⁸ sa v budúcnosti mohli podieľať na obnove oslobodených zemí, a to v duchu západných demokratických hodnôt. (Tomek 2012: 21) Západu v danej dobe pravdepodobne záležalo i na tom, ako títo exulanti vnímali jeho spojenca na Blízkom východe, Izrael. Na druhej strane, rovnako je oprávnené sa

¹⁶ V roku 2013 boli digitalizované (Seven RFE/RL Collections... 2013), a odvtedy sú prístupné v Open Society Archives (OSA) Stredoeurópskej univerzity v Budapešti. Ukážku situačnej správy RFE vid' v prílohe číslo 2 a 3.

¹⁷ Do tejto kategórie patrili napríklad podobne zamerané podkladové správy (angl. *background reports*) a analýza tlače (angl. *press survey*).

¹⁸ Pracovníci československej redakcie RFE boli vyberaní z pomerne veľkej množiny utečencov z Československa po roku 1948, ako aj z exulantov žijúcich v zahraničí už dlhšiu dobu. Ideálnymi kandidátmi boli predstavitelia demokratického exilu a politických strán Národnej fronty činnej pred komunistickým prevratom vo februári 1948. (Tomek 2015: 74-75) Z náborového procesu boli prirodzene vylúčení pravicovo orientovaní nacionalisti a komunisti, alebo ich sympatizanti. (Puddington 2000: 37) Ich rady sa obohacovali vždy následkom emigračných vln, z ktorých jednoznačne najväčšia prišla po auguste 1968. (Tomek 2015: 142)

domnievať, že prenikali nielen na Západ, ale aj za železnú oponu, a teda aj do rúk mocenského režimu v Československu. Ministerstvo vnútra (ďalej aj MV), Česká tisková kancelár (ďalej ČTK) aj Československý rozhlas totiž za účelom účinnejšieho boja proti antikomunistickej propagande monitorovali zahraničné rozhlasové a televízne vysielanie. Získané informácie mohli podľa Prokopa Tomeka ovplyvniť rozhodovanie najvyššieho politického aparátu Československa, najviac snád práve koncom 60. rokov 20. storočia. (2015: 294)

Ako každý primárny zdroj, tak aj situačné správy RFE sú pre vedecký výskum do istej miery problematické. V prvom rade je potrebné ich vnímať najmä ako produkty ideologicky zafarbeného média, ktoré vzniklo z iniciatívy Spojených štátov amerických. Jeho pôvodným cieľom bolo zamedzovať expanzívnosti komunistickej ideológie Sovietskeho zväzu; ten sa neskôr transformoval do protichodného procesu, a síce šírenia myšlienok demokracie do krajín sovietskeho bloku pod vplyvom Moskvy. Z tohto pohľadu je možné považovať objektivitu jeho spravodajstva za diskutabilnú. Objektivita situačných správ je ťažko súditeľná aj vzhľadom na to, že ich autori neboli verejne známi. S istotou je možné tvrdiť, že to boli pracovníci československej redakcie, avšak žiadne ďalšie informácie o nich nie sú dostupné. Ďalším faktorom svedčiacim o čiastočne subjektívnom charaktere správ je selektívnosť. Jednak boli písané a vydávané pomerne náhodne, niekedy každý deň, niekedy raz za týždeň. Okrem toho selekciou prechádzali aj sledované československé a západné médiá, konkrétne články a informácie, ktoré prinášali. Nakoniec, samotné analýzy a komentáre už z vlastnej povahy nie sú objektívne.

Aj napriek vymenovaným sporným znakom je ich výpovedná hodnota ako primárneho zdroja v mnohých smeroch prínosná. Tým, že tento zdroj skúmam v kontexte československých udalostí vo vybranom období, a poznám sekundárnu literatúru k danej problematike, cielene sa problematike situačných správ RFE vyvarujem. A ako už bolo uvedené vyššie, žiaden zo sekundárnych zdrojov tento prameň ešte nespracoval. Dvojitú výpovednú hodnotu situačných správ, t. j. ich informatívny a analytický charakter, v práci využívam nasledovným spôsobom: na jednej strane ich ako autentický archívny zdroj používam na zdôvodnenie, resp. doplnenie problematiky antisemitizmu/antisemitizmu československého režimu v skúmanom období. Na strane druhej prostredníctvom analýzy redakčných komentárov k udalostiam v Československu prinášam nový pohľad na danú problematiku.

1.3 Úlohy a význam rozhlasovej stanice Slobodná Európa

Význam a prínos Slobodnej Európy¹⁹ pre stredo- a východoeurópske štáty bývalého východného bloku sa v súčasnosti odváži spochybnit' len málokto. V množiacjej sa literatúre sa o RFE hovorí ako o významnom hráčovi, ktorý ovplyvnil „kolaps komunizmu a vzostup demokracií v postkomunistickej Európe,“ (History 2008) ako o špecifickom nástroji americkej zahraničnej politiky proti rozpínavosti komunizmu (Tomek 2015: 34), či o tzv. „soft power,“ ktorá prispela k zhateniu pokusu autoritárskych režimov za železnou oponou plne konsolidovať svoju moc nad spoločnosťami, ktoré ovládali. (Johnson 2010: 6) Západné rozhlasové vysielanie ďalej zohralo úlohu v súboji o kultúrnu a ideologickú nadvládu medzi dvoma hegemonmi v rámci vtedajšieho medzinárodného usporiadania. (Kind-Kovács 2013: 195) RFE bolo „najvplyvnejšou politicky orientovanou medzinárodnou rozhlasovou stanicou v histórii,“ či spolu so sesterským RL najviditeľnejšou inštitúciou „oficiálneho amerického antikomunizmu,“²⁰ ktorá sa okrem iného vyznačovala vysokým počtom a veľkou rozmanitosťou publika. (Puddington 2000: ix, 5) Rozhlasové vysielanie bolo zástancami vnímané ako jeden z prvých krokov voči opätovnému zjednoteniu Európy. (Kind-Kovács 2013: 205) Prokop Tomek dodáva, že význam vzniku RFE v období studenej vojny je veľmi veľký a dodnes nedocenený. (2015: 34) Cieľom tejto kapitoly je tento význam a dôležitosť RFE pre ideologický boj počas studenej vojny priblížiť.

Nevytvorila sa však v priebehu rokov nasledujúcich po páde železnej opony akási „mytológia“, ktorej stredobodom je práve efektívnosť a účinnosť RFE/RL? (Henze 2010: 3) Podľa Henzeho je neoprávnené predpokladať, že vznik a organizácia RFE/RL boli riadené určitou predvídavosťou v jeho budúci dejinný úspech. Vhodnejšie je v tomto

¹⁹ RFE a Rádio Sloboda (angl. *Radio Liberty*, ďalej RL) boli pôvodne samostatnými rozhlasovými stanicami. RFE vzniklo v roku 1950, RL svoju činnosť spustilo o tri roky neskôr. Československo, Poľsko, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko boli pôvodnými cieľovými krajinami vysielania RFE; v roku 1984 sa k nim po dlhotrvajúcich snahách pridali z RL vyčlenené Pobaltské zeme. Medzi rokmi 1951 a 1953 prebiehalo aj vysielanie do Albánska. RL, pôvodným názvom Rádio Oslobodenia od boľševizmu, neskôr do roku 1956 skrátené Rádio Oslobodenia, vysielalo na území Sovietskeho zväzu. Vysielanie prebiehalo v ruskom, ako aj v 15 národných jazykoch všetkých sovietskych republík. RFE a RL sa v roku 1976 zjednotili do jednej organizácie, no prirodzene ostali i naďalej dvomi samostatnými jednotkami. V práci používam skratky RFE a RFE/RL v závislosti od popisovaného obdobia. Keďže hlavným predmetom výskumu je RFE, konkrétne jeho Československá redakcia, problematika RL v práci dostáva priestor len v takom prípade, ak je dôležitá z hľadiska komparácie týchto dvoch sesterských organizácií.

²⁰ RFE a RL vznikli ako súčasť ranej americkej stratégie tzv. „zadržovania komunizmu,“ resp. v rámci americkej reakcie na hrozbu stalinistického expanzionizmu.

prípade použitie slov „experiment,“ či „núdzové východisko.“ Zakladatelia rozhlasovej stanice Slobodná Európa si v prospech a k dobru môžu pripísať v prvom rade fakt, že využili aktuálnu možnosť vytvoriť aj napriek všetkým prekážkam a skepticizmu účinný rozhlasový projekt. (2010: 3)

Takzvané „náhradné“ či „zástupné“ (angl. *surrogate*) vysielanie RFE sa rýchlo po vzniku stalo „profesionálnym zástupcom slobodných médií, ktoré krajinám za železnou oponou chýbali.“ (History 2008) Jeho činnosť okrem vysielania spočívala aj v podrobnom sledovaní a analýze komunistických tlačných a elektronických médií, a v zhromažďovaní informácií priamo od cestovateľov, emigrantov a disidentov z daných krajín prostredníctvom osobných rozhovorov. Výsledkom vzniku kvalitných výskumných centier a oddelení bolo spravodajstvo stanice RFE stúpajúce sledované nielen nekomunistickými elitami západného sveta a všeobecne populáciou na oboch stranách opony, ale aj elitami komunistickými. (History 2008) Už od samého začiatku RFE nebolo len osamoteným rozhlasovým telesom, ale plne fungovalo ako výskumná inštitúcia, ktorá stála po boku podobných, v rovnakom čase západným a východným blokom zriadených inštitúcií pre potrebu vedenia „politckej vojny.“ (Kind-Kovács 2013: 196) Od ostatných renomovaných medzinárodných rozhlasových telies (ako napríklad Voice of America, teda Hlas Ameriky, alebo BBC) so Slobodná Európa vyznačovala svojím neobvyklým charakterom. Zmyslom jej fungovania bolo totiž „zmeniť formu vlády v zahraničných krajinách pomocou vysielania spravodajstva nie o krajine, v ktorej toto vysielanie vzniklo, ale o krajinách pre toto vysielanie cieľových. (Puddington 2000: 6) V neposlednom rade činnosť RFE zabráňovala komunistickým režimom v rýchlej, úspešnej a definitívnej indoktrinácii obyvateľstva, a pripomínalo „trvajúcu existenciu iných hodnotových a myšlienkových systémov.“ (Tomek 2015: 360)

Podstata činnosti RFE/RL sa v priebehu rokov menila v závislosti od premien vnútropolitckej a medzinárodnej situácie, na základe čoho vznikali nové strategické dokumenty stanovujúce nové ciele a taktiku vysielania. Posun v predmete činnosti bol markantný najmä v počiatku celého projektu: priamy predchodca RFE, Výbor Slobodnej Európy (angl. *Free Europe Committee*) mal byť nástrojom na „postaranie sa o pozostatok východoeurópskych politckých lídrov,“ ktorí počas druhej svetovej vojny viedli exilové vlády, avšak ktorých krajiny sa po roku 1945 dostali pod vplyv Sovietskeho zväzu. (Henze 2010: 4)

Napriek rozdielom v zameraní jednotlivých redakcií RFE identifikoval Paul B. Henze, zástupca politického poradcu RFE v rokoch 1952-58, niekoľko základných všeobecných princípov vysielania.

1. Plnohodnotné a všetkým dostupné nahradenie rozhlasového vysielania typického pre krajiny mimo sféry vplyvu ZSSR; široký rozsah tém a prienik k čo najväčšiemu množstvu poslucháčov prostredníctvom aj športových, náboženských, zábavných či kultúrnych relácií.
2. Primárne zameranie sa na domáce udalosti danej zeme.
3. Vyhybanie sa prorokovaniu, predpovediam, podnecovaniu násilia, či sľubom o okamžitom oslobodení.
4. Detailná analýza komunizmu, jeho fungovania a problémov.
5. Popis moderných demokratických spoločností a ich fungovania.
6. Informovanie o živote daných národných komunit v exile v západnej Európe a USA. (Henze 2010: 6)

Aj napriek tomu, že sa načrtnutá štruktúra vysielania zdá byť retrospektívne jednoducho a logicky zdôvodniteľná, od začiatku fungovania RFE ako samozrejma rozhodne vnímaná nebola. (Henze 2010: 7) George R. Urban označuje problémy s akceptovaním projektu RFE ako „bitku na dvoch frontoch,“ v ktorej americká inteligencia so svojim ospravedlňovaním sovietskeho systému a priamym prejavom nepriateľstva voči myšlienke Slobodnej Európy položila práci inštitúcie viac prekážok než samotný ZSSR. (1997: 11) Medzi skeptické, resp. negatívne postoje voči RFE v priebehu jej činnosti je možné radiť obavy z nekontrolovateľného podnecovania nerealistických očakávaní u obyvateľov východného bloku, nepokoje amerických diplomatov v krajinách za železnou oponou (Henze 2010: 7), obavy z dôsledkov kampane (potenciálny vznik ľudovej opozície voči východoeurópskym režimom mohol podnietiť všeobecné sprísnenie represí) (Puddington 2000: 71), nedostatočný antikomunizmus, či riadiace problémy a rozloženie kompetencií medzi USA a Mníchovom.

Ukážkou významu RFE boli v neposlednom rade aj indikátory jeho popularity a efektivity. V rokoch 1959-1960 prebehol výskum niekoľkých európskych výskumných inštitútov RFE. Podľa výsledkov výskumu malo RFE omnoho viac pravidelných poslucháčov než BBC alebo VOA. Za najobjektívnejšiu rozhlasovú stanicu bolo uznané

BBC, za najvplyvnejšiu Slobodná Európa.²¹ (Puddington 2000: 131) Ďalší prieskum RFE z roku 1967 potvrdil, že RFE bolo zreteľne „najpopulárnejšou zahraničnou rozhlasovou stanicou vo východnom bloku,“ (2000: 131) s najväčšou poslucháčskou základňou. Ako príčina úspešnosti stanice boli uvádzané napríklad intenzívnejší osobný záujem o poslucháčov alebo hĺbkové spracovanie domácich udalostí. (Kind-Kovács 2013: 209) Spoľahlivým a dlhodobým ukazovateľom efektivity RFE boli jednoznačne pravidelné útoky a kritika zo strany komunistických režimov, ako aj správy od poslucháčov. Azda najobdivuhodnejšou stratégiou boja proti mníchovskému vysielaniu zo strany východného bloku bolo dlhodobé používanie tzv. rušičiek vysielania, teda blokovanie prijímačov poslucháčov (angl. *jamming*). Nielen, že to bola činnosť finančne a technicky veľmi náročná, navyše sa nikdy ani nepriblížila k 100% efektivitě. Hoci rušenie vysielania odrádzalo mnohých ľudí od počúvania Slobodnej Európy, postupne sa číslo poslucháčov vrátilo späť na vysoké hodnoty, a tam ostalo aj v priebehu poslednej dekády studenej vojny.

Rozsah počúvanosti československej redakcie RFE je možné definovať niekoľkými bodmi. Po prvé, od spustenia vysielania sa záujem a snaha o jeho počúvanie kontinuálne zvyšovali; vrchol dosiahli na prelome rokov 1968-69 následkom sovietskej okupácie (65%). Na druhej strane je potrebné upozorniť na pokles sledovanosti RFE v roku 1968 pred vpádom vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR, čo môže byť zdôvodnené istou liberalizáciou domácich médií a väčšími trhlinami v cenzúre. (Tomek 2015: 257) S nástupom normalizácie nastala doba pravidelného poklesu počúvanosti mníchovského vysielania, a to z dôvodu silného rušenia rozhlasových vln a rigidity režimu. Po druhé, spomedzi všetkých piatich redakcií bola počúvanosť tej československej kontinuálne na nižších priečkach. (viď Príloha č. 2) Prokop Tomek tu upozorňuje na to, že krajina mala zároveň najväčšiu diverzitu poslucháčov, s Hlasom Ameriky na druhom mieste hneď za RFE. VOA Slobodnú Európu v Československu často v rebríčku počúvanosti zahraničného vysielania predbiehal. (2015: 258, 261) Po tretie, vysielanie RFE sa pre režim stalo významným protivníkom a bolo intenzívne rušené. (2015: 263) Aj toto sa zrejme podpísalo na priemerne pomerne nízkych percentách počúvanosti, kedy bol jediný skok nahor po roku 1968 zaznamenaný po havárii v černobyľskej jadrovej elektrárni. A to až do oficiálneho zastavenia rušenia vysielania, ktoré bolo pre rádio a jeho počúvanosť

²¹ Keďže to bol výskum iniciovaný RFE, je potrebné ho brať s určitou rezervou. Služi najmä na výstižné ilustrovanie situácie.

akýmsi bodom zlomu. Sám Václav Havel v rozhovore s Karlem Kašpárkem vysielaným československou stanicou dňa 15. júla 1989 poznamenal, že „od tej doby, čo vás prestali rušiť, ste strašne [v zmysle „veľmi,“ pozn. aut.] počúvanou stanicou.“ (Prečan 2011: 223) Prokop Tomek pripomína, že na jednej strane bola Slobodná Európa konceptuálne aktívna a odvážna, na strane druhej bolo nutné dbať na to, aby toto jej nastavenie nikdy neprešlo v „skutočnú aktívnu iniciáciu zmeny.“ (2015: 357) Pravosť tohto výroku potvrdí ohliadnutie sa za maďarskými udalosťami roku 1956, a obvinenie RFE z podnietenia revolúcie a zo spoluúčasti na jej obetiach. I autor rozsiahlej štúdie o československej redakcii RFE však potvrdzuje praktický význam, ktorý inštitúcia v období studenej vojny mala. Jej „umiernená podoba rozhlasovej práce“ bola efektívnym nástrojom pre šírenie na Východe nedostupných informácií, na základe čoho dochádzalo k „reálnej erózii režimov postavených na ideologickej a informačnej monolitičnosti.“ (2015: 358-59)

2. Antisionizmus/antisemitizmus v Československu

Podľa údajov Paula Lendvaia v období od prevzatia moci komunistami v Československu do jari roku 1969 odišiel z krajiny každý tretí Žid. Počet príslušníkov tejto komunity bol koncom 60. rokov 20. storočia menej ako osem tisíc (čo pri veľkosti populácie 14,5 miliónov činilo len 0,05%). (1972: 291)

Medzi rokmi 1945-1950 sa z Československa do Palestíny/Izraela vysťahovalo približne 22 000-24 000 ľudí, čo bola asi polovica všetkých preživších holokaust. Ďalších 3 000-5 000 emigrovalo do iných zemí, a následkom toho ostalo v krajine len približne 15 000-18 000 českých a slovenských Židov, teda necelá desatina počtu pred druhou svetovou vojnou. (Heitlingerová 2007: 30) Podľa štatistiky (Tab. 1 Pohyb obyvateľstva... 2016) predstavoval počet Židov v štáte len približne 0,2% z celkového počtu obyvateľstva v Československu v roku 1950.

Presné počty židovskej populácie v Československu môžeme však len hádať; najspoľahlivejšími zdrojmi pre štatistiku boli izraelské prisťahovalecké záznamy a zoznamy členov povojnových náboženských obcí. Nie všetci Židia však boli členmi náboženských obcí, a o počte týchto (sekularizovaných) príslušníkov menšiny neexistujú žiadne záznamy. Štatistika *Israel Central Bureau of Statistics* o imigrácii do Izraela z Európy hovorí o 18 788 Židoch z Československa, ktorí do Izraela prišli v období 1948-1951 a o 2 317 Židoch medzi rokmi 1952-66. (Wasserstein 2008: 92) Rozdielnosť týchto dvoch čísel do určitej miery zodpovedá rozdielu medzi danými obdobiami, resp. povojnovému vývoju Československa: do novovzniknutého štátu Izrael z nestabilnej Európy po komunistickom prevrate v Československu odišlo omnoho viac Židov ako počas obdobia komunistických čistiek v 50. rokoch, a obdobia uvoľnenia atmosféry v krajine.

S povolenými výjazdmi do zahraničia a návštevami Izraela v druhej polovici 60. rokov 20. storočia súvisela emigračná vlna na ich konci. Zatiaľ čo pozvoľná emigrácia v priebehu tejto dekády bola skôr následkom ústupkov režimu a väčšej priepustnosti hraníc²², rok 1968-69 priniesol masovú emigráciu primárne z dôvodu obáv o ďalší vývoj v republike. (Brod 2008: 4) Po prerušení diplomatických stykov s Izraelom v roku 1967 sa v ČSSR zdvihla propagandistická kampaň proti tomuto štátu, ktorá po invázii vojsk Varšavskej zmluvy ešte zosilnela. Židia, a nielen oni, v nej videli záblesk stalinistických

²² Podľa údajov Ivce Bumovej od konca roku 1963 do mája 1967 z ČSSR emigrovalo 7 403 obyvateľov. (2006: 42) To pri počte obyvateľov 9 854 241 v roku 1967 (Pohyb obyvateľstva... 2016) predstavovalo necelé jedno percento (0,08%) obyvateľstva ČSSR.

50. rokov a po invázii vojsk Varšavskej zmluvy v ČSSR v roku 1968 emigrovali hromadne dokým to bolo možné. Podľa údajov Petra Broda odišla medzi rokmi 1968-69 z ČSSR približne 6000 členov židovských obcí (ďalej aj ŽO). Okrem nich odišlo i niekoľko tisíc Židov, ktorí medzi členov ŽO nepatrili. (2008: 5) Pre porovnanie, medzi augustom 1968 a koncom roku 1969 odišlo z krajiny podľa údajov ŠtB približne 70 000 osôb (Tomek 2017), podľa demografických údajov až 138 000 osôb. (Vilímek 2012: 272) Na základe štatistických údajov (Pohyb obyvateľstva... 2016) to bolo v prvom prípade 0,7%, a v druhom prípade 1,4% celkového obyvateľstva ČSSR. Zdanlivo malé číslo 6000 v súvislosti s emigrantmi so ŽO, oproti celkovému počtu emigrantov z Československa v tomto období zanedbateľné, však predstavovalo až jednu tretinu všetkých členov ŽO. (Brod 2008: 5)

Okrem emigrácie bolo možné začiatkom 60. rokov 20. storočia zaznamenať aj rozmach ateizmu v krajine, čo prispelo k úbytku Židov, resp. istú dobu bránilo ich nárastu. (Soukupová 2012: 88) Na základe vyššie uvedených faktorov Slovenská národná rada hodnotila slovenskú židovskú komunitu ako „vymierajúcu.“²³ (2012: 95) Vo víre spomínaných udalostí sa na Západe objavil výraz „antisemitizmus bez Židov.“ (Lendvai 1972: 21-31)

Paul Lendvai túto známu tézu o *antisemitizme bez Židov* rozvinul na základe poznatku Salo W. Barona, že antisemitská propaganda sa v priebehu histórie prejavovala najsilnejšie a najzhubnejšie tam, kde bolo židov len málo. Miesto konkrétnych židovských osôb bol totiž spravidla napádaný panujúci *obraz* Žida. (Lendvai 1972: 25) Práve Poľsko a Československo boli krajinami, v ktorých bolo možné badať napriek málopočetnej židovskej menšine nepriamoúmerne silné antisemitské postoje, propagandu, a politiku štátu (na rozdiel od pokojnejších životných podmienok Židov v Maďarsku a Rumunsku, kde ostala aj po vojne prítomná pomerne veľká židovská komunita).

Podľa Lendvaiovho výskumu sa Československo, „najdemokratickejšia krajina na východ od Rýna,“ stalo „experimentálnym laboratóriom nového druhu politického

²³ Bernard Wasserstein tomuto hodnoteniu sekunduje s tvrdením, že židovská komunita v Československu sa „priblížila hranici totálneho rozpustenia.“ (1996: 225) V knihe Tomáša Pěkného *Historie Židů v Čechách a na Moravě* nájdeme trochu väčšie číslo pozostalých Židov v Československu (10 000), avšak aj on podotýka, že židovské obce sa po roku 1969 v podstate rozpadli. (2001: 391, 405) Podľa Petra Broda sa ŽO v Československu po poslednej emigračnej vlne drasticky zmenšila: celá protisionistická kampaň v podstate nemala v ČSSR protivníka. (Brod 1997: 158)

antisemitizmu,“ ktorý však bol ako v rokoch 1951-52, tak aj po arabsko-izraelskej šesťdňovej vojne predstavený *zvonku*. (1972: 296) Počas silnejúcej aktivity reformistického hnutia v 60. rokoch bol totiž „židovský problém“ zanedbateľný; protižidovské predsudky podnecovali a šíрили práve sovietski lídri, ktorí sa prostredníctvom nich snažili prispieť ku konsolidácii svetovej sovietskej hegemonie a zlikvidovaniu všeobecnej verejnej nespokojnosti s politikou ZSSR (1972: 296-97), a teda prípadných protestov zo strany ich satelitov. Aj Hannah Arendtová videla za vznikom a šírením sovietskeho vládneho antisemitizmu praktické získavanie podpory východoeurópskych štátov spadajúcich do sféry jeho vplyvu. (1996: 576) Nakoniec, konštrukcie obrazu Žida ako nepriateľa v jednom i v druhom štáte spoločne súvisia aj z toho dôvodu, že najvyšší československí politickí predstavitelia sa do roku 1989 permanentne nachádzali pod menším či väčším politickým diktátom a vplyvom Moskvy.

Spojeniu prvkov „antisemitizmus bez Židov“ a „obraz Žida ako nepriateľa“ sa vo svojej štúdií o antisemitizme v českých zemiach venuje aj Jana Svobodová. Antisemitizmus definuje ako postoj, kedy vlastná skupina prechováva nepriateľstvo voči cudzej skupine alebo objektu: jeho individuálne vlastnosti a rysy pritom nedoceňuje či vyslovene popiera, a miesto nich mu prisudzuje vlastnosti a rysy akéhosi *všeobecného modelu*, ktorý sama vytvorila. Pre antisemitu je skutočný, konkrétny príslušník cudzej skupiny (teda v tomto prípade židovského etnika) nepodstatný; „stačí mu po stáročia utváraný a stáročiami petrifikovaný *model žida*, ktorý aplikuje na celú židovskú populáciu, každého jej príslušníka a často i na všetkých ne-židov, ktorí z akéhokoľvek dôvodu vzbudzujú jeho antipatie.“ (1994: 17) To, že objekt nenávisti antisemitu bol prakticky neprítomný, sa jeho nenávisti samotnej *de facto* nedotklo. (1994: 83)

Ako je známe, aj československá spoločnosť si v priebehu dejín vytvárala svoj vlastný model Žida, ktorého podoba, vlastnosti a charakteristiky záviseli vždy od meniacich sa politicko-spoločenských podmienok či už v spoločnom československom štáte alebo mimo neho. Úlohou protižidovskej, resp. antisemitskej propagandy bolo hľadať výstižné pomenovania pre Židov ako nepriateľov, prostredníctvom ktorých by sa v spoločnosti už do istej miery prítomné predsudky a stereotypy šíрили ešte rýchlejšie, efektívnejšie, a zanechávali by v (pod)vedomí väčšiny hlbšie antisemitské ryhy. Konkrétne v druhej polovici 20. storočia bola takáto propaganda (vyžívajúca na základe stereotypov vymodelovaný obraz Žida) kľúčovým nástrojom jednak na vyzdvihovanie dejinnej úlohy a významu väčšinovej spoločnosti v Československu, a na druhú stranu na

útoky voči imperialistickej západnej (americkej) strane železnej opony, s ktorou boli Židia spájaní.

Taktiku československého režimu po Víťaznom februári 1948 na budovanie vzťahu k svojej židovskej menšine je možné výstižne zhrnúť jednou vetou: „V Československu neexistuje antisemitizmus.“ Táto téza pochádza od vedúceho kultúrnej rubriky v Rudom práve Františka J. Kolára, ktorý svoje antisionistické a antisemitské články vydal v roku 1970 v knihe *Sionismus a antisemitismus*. Takzvanú „židovskú otázku“ vytiahli „židovskí intelektuáli [...] zo smetiska dejín, umelo ju nafúkli a urobili z nej politikum.“ Posledné štádium „židovskej otázky“ prebiehalo už koncom 40. rokov 20. storočia, a po ňom už v Československu nebolo možné nájsť Židov v národnom či náboženskom zmysle – všetci Židia sa asimilovali. (1970: 17-19)²⁴

Obhájiteľnosť tézy o neexistencii antisemitizmu spočívala na odstránení slova „Žid“ z oficiálneho štátneho diskurzu. KSČ, ktorá ovládala prostriedky masovej komunikácie v štáte a prostredníctvom nich šírila propagandu režimu, nahrádzala toto slovo množstvom iných výrazov. Primárne to bolo slovné spojenie „obyvateľ židovského pôvodu/vyznania“, ďalšími charakteristickými názvami boli „(západný) sionista“, „židovský intelektuál“, alebo hanlivejšie výrazy ako „hebrejčik“, „semita“, či „boľševik.“ (napríklad Lendvai 1972: 272; Svobodová 1994: 51; Rothkirchenová 1993: 120) Okrem mien spojených so sionistickým hnutím boli frekventovanými i výrazy sugerujúce prepojenie Židov, resp. štátu Izrael s nepriateľským Západom, konkrétne so Spojenými štátmi: „imperialista/agent imperializmu“, „kozmpolita“, „cudzí nepriateľ“, alebo „bábka amerického imperializmu.“ V súvislosti so židovským obyvateľstvom sa hovorilo aj o „celosvetovom židovskom sprisahaní“, či o „židovskej moci.“ Ako však uvádza Jacob Labendz, dve ostatné charakteristiky boli používané najmä v súvislosti so zahraničnými židovskými sionistami, izraelskými diplomatmi, a agentmi imperializmu, pred ktorých vplyvmi sa štát snažil svojich domácich obyvateľov židovského pôvodu alebo vyznania údajne chrániť. (2014: 85) Lendvai narazil pri analýze dobových médií, straníckych dokumentov a prehlásení na množstvo originálnych slov používaných v súvislosti so Židmi: „revizionisti“, „provokatéri“, „zradcovia“, „likvidátori“, „karieristi“, „sionistické hyeny“, „darebáci“, „kontrarevolucionári“ a „agenti Jointu“, či dokonca na Slovensku používané označenie „mimozemšťania/votrelci.“ (1972) Mnohé

²⁴ O knihe *Sionismus a antisemitismus* pojednával šesťdielny cyklus „Židovská otázka u nás neexistuje“ v denníku Pravda vychádzajúci od 27. júla do 1. augusta 1970.

z týchto slov sa vyskytovali v oficiálnej štátnej tlači, avšak pomerne často nepochádzali zo štátnych štruktúr, ale od anonymných čitateľov. Práve používanie a šírenie rôznych politických hesiel a pomenovaní pre režimom deklarovaných obyvateľov židovského pôvodu bolo veľmi nebezpečné, pretože pomocou nich režim zakrýval reálny antisemitizmus. (Heitlingerová 2007: 33)

Vymenovanie najčastejších výrazov používaných v komunistickom Československu v spojitosti s jeho židovskou menšinou v prvom rade prostredníctvom absencie výrazu „Žid“ ukazuje, že aj v tejto krajine došlo k spomínanému javu zbavovania národnej identity židovského obyvateľstva. Ako konštatuje Thomas Haury na príklade sovietskej identifikácie nepriateľa režimu, Židia neboli definovaní etnicky, ale a-nacionálne a politicko-ekonomicky. Keďže pre komunizmus získal výraz *ľud* pozitívny význam, takáto definícia robila zo Židov ideálnych nepriateľov režimu. Rozlišovanie medzi „dobrými pracujúcimi Židmi“ a „zlými židovskými sionistami“ pomohlo legitimizovať a zakryť antisemitské črty oficiálneho štátneho antisionizmu. (2002: 462:63)

Na druhej strane, v protiklade od tvrdení Hauryho boli pre Československo nebezpeční nielen Židia v štáte (tzn. vnútorný nepriateľský element zodpovedný za jeho problémy). Ako už bolo spomenuté, štát ohrozovali aj Židia nachádzajúci sa mimo neho, ktorých hlavná hrozba spočívala v ovplyvňovaní domácich Židov. Aj z tohto dôvodu bolo povojnové Československo takmer po celú dobu svojej existencie otvorene antisionistické, a v rôznych intervaloch a intenzite štát Izrael napádalo. Nasledujúce podkapitoly ukážu, ako sa postoj československého režimu z hľadiska vnútornej politiky voči židovskej menšine, ale aj z hľadiska zahraničnopolitického voči Izraelu vyvíjal po roku 1945. Pri čítaní je pritom potrebné dbať na vzájomnú prepojenosť vnútorného a vonkajšieho, prepojenosť problematiky domácich Židov s tými „externými“ a štátom Izrael.

2.1 Obnova republiky: Československo v rokoch 1945-1948

Jan Láníček vo svojej monografii *Česi, Slováci a Židia, 1938-48* predstavuje tézu, že o osude židovského obyvateľstva v Československu po druhej svetovej vojne sa rozhodovalo už v jej priebehu. Riešením otázky opätovnej integrácie preživších Židov do spoločnosti sa zaoberali ako prodemokratickí československí exulanti v Londýne (hlavným reprezentantom Židov bol Arnošt Frischer), tak aj komunisti v Moskve. To

znamená, že finálna podoba nacistického riešenia židovskej otázky, resp. takmer totálne vyhladenie Židov na ich názory a rozhodnutia nemala vplyv. (2013)

Podľa viacerých prehlásení exilového prezidenta Beneša od roku 1942 bola pre povojnovú československú spoločnosť najdôležitejšia jej homogenizácia, resp. očista od všetkých skupín, ktorých lojalita voči štátu bola sporná. (Láníček 2013: 135) Opätovné zavedenie povojnovej menšinovej ochrany a menšinových práv podľa vzoru Prvej republiky bolo odmietnuté, Židia teda mali stratiť status národnostnej menšiny. Okrem toho sa diskutovalo o kontroverznej otázke presunov, resp. odsunov neslovanského obyvateľstva z krajiny. Predovšetkým sa jednalo o vysoko nedôveryhodnú nemeckú a maďarskú menšinu; odpor voči menšinovým právam vychádzal z obrazu zrady a pádu Československa, ktorý menšiny pred vojnou zapríčinili. Postihnutí mali byť ale aj Židia, z ktorých sa mnohí v predvojnovom sčítaní ľudu v roku 1930 prihlásili k nemeckej národnosti. Podľa všetkého si mohli obyvatelia zvoliť jednu z dvoch možností: presťahovať sa do vlastnej krajiny pôvodu, alebo zostať v Československu bez medzinárodnej garancie práv a ochrany. (2013: 121)

Nehomogénni československí i európski Židia a ich organizácie sa v názoroch na ich vzťah so štátom po vojne výrazne líšili. Tradične existovali rozdiely medzi sionistami, nemeckými Židmi, ortodoxnými Židmi a Čechožidmi. Tretí a štvrtí menovaní nemali s deklarovanou politikou londýnskeho československého exilu problém; dokonca sa predpokladalo, že asimilovaní českí Židia nebudú voči zamýšľanému vyhosteniu nemeckých a neslovanských Židov z krajiny namietat'. (Láníček 2013: 120)

Podľa Beneša bolo všeobecne nezlučiteľné simultánne splnenie dvoch hlavných židovských požiadaviek, a síce menšinové práva a ustanovenie židovského štátu v Palestíne. (Láníček 2013: 123) Židov vyzval k tomu, aby sa v danej otázke názorovo zjednotili, a zároveň vznik židovského štátu podporoval. Jeho najväčšej priazni sa tešili teda sionisti, avšak ani tí sa od Československa nemali dožadovať špeciálnych práv. V skratke sa exiloví predstavitelia štátu obávali toho, že priznanie menšinových práv židovskému obyvateľstvu by sa mohlo stať akýmsi „precedensom pre ostatné menšiny.“ (2013: 125)

Na podobe povojnového československého usporiadania sa okrem londýnskych podieľali aj moskovskí exulanti. Vzťah komunistických elít k Židom, názory na ich postavenie či na antisemitizmus ako taký, sú najmä z hľadiska ich prevzatia a dlhodobého držania moci od roku 1948 veľmi podstatné. Jan Láníček navyše podotýka, že

„moskovské veliteľstvo nepopierateľne hralo výraznejšiu rolu v stanovovaní politických direktív než Beneš.“ (2013: 137)

Pre komunistov bola druhá svetová vojna bojom proti Hitlerovmu imperializmu a kapitalistom, ktorí mu napomohli k moci. V tomto boji po ich boku stála robotnícka trieda. Podľa takejto dichotómie delili aj príslušníkov jednotlivých národov; etnicita a národnosť pre nich nehrala veľkú rolu. Z tohto hľadiska pre nich Židia neboli národom, ale komunitou. (Láníček 2013: 139) Napriek tomu, že vedúce osobnosti exilovej komunistickej strany spočiatku nevenovali postaveniu Židov v povojnovom Československu veľkú pozornosť, ich prvotný revolučný internacionalizmus sa postupne premenil na výrazný československý, resp. slovanský nacionalizmus. (2013: 143) Stali sa propagátormi a obhajcami idey Československa ako národne čistého slovenského štátu so silnými väzbami na ZSSR, čo znamenalo prijatie diškurzu podobného londýnskeho exilu: jednalo sa najmä o súhlas s obmedzením pobytu Židov v republike. Nemeckí a maďarskí, teda voči štátu nelojálni Židia mali krajinu opustiť, resp. malo im byť zabránené vrátiť sa domov. Triedenie Židov podľa jednotlivých národností malo prebiehať nie na základe ich vlastného úsudku/pocitu príslušnosti, ale podľa sociálneho a politického správania každého jedného jedinca pred vojnou. (2013: 141-42)

Komunistický ideológ Václav Kopecký sa pri definícii oficiálneho stanoviska strany voči Židom v roku 1944 nevyhol ani otázke antisemitizmu, ktorý označil za vynález kapitalistov a buržoázie, a za platformu stretávania protidemokratických, protisovietskych a protirobotníckych síl. Podľa jeho názoru nemali Česi ani Slováci žiadne antisemitské názory a tendencie, čo pripisuje politickej a občianskej výchove prezidentov Masaryka a Háchu, a slovenským vládnym predstaviteľom. (Láníček 2013: 140) V tomto názore však Kopeckému odporoval napríklad komunistický predstaviteľ podzemnej Slovenskej národnej rady. Podľa jeho mienky bol antisemitizmus (minimálne) v slovenskej spoločnosti podstatne rozšírený, čoho príčinou bolo nadmerné zastúpenie Židov medzi bohatými obchodníkmi a kapitalistami, diskutabilná lojálnosť voči slovenskému národu, či ich neschopnosť a odmietanie návratu do práce. Riešenie videl v upravení postavenia židovskej menšiny, najmä v odstránení jej vplyvu v slovenskej ekonomike. (2013: 142)

Hlasy volajúce po riešení, resp. úplnom odstránení „židovskej otázky“ prichádzali aj z radov samotných Židov; zastavenie antisemitizmu v povojnovom svete sa podľa nich stala kľúčovou úlohou ako väčšinových spoločností, tak i Židov. (Láníček 2013: 143-44) V skratke, na základe zhody medzi československými vedúcimi exulantmi mali Židia

v povojnovom štáte dostať na výber medzi dvoma možnosťami, a síce buď úplná asimilácia do spoločnosti, alebo emigrácia a prijatie židovskej národnosti a práv s ňou spojených v novovzniknutom štáte Izrael.

Láníček zhrnul faktory tvarujúce postavenie Židov v povojnovom Československu nasledovne: 1. Stále prítomný antisemitizmus, 2. Masívny presun obyvateľstva, 3. Postoje k Židom ako prodemokratických, tak aj komunistických politických síl, 4. Odlišná vojnová skúsenosť a autonomistické tendencie Slovenska. (2013: 147) Analýza vyjednávania o „židovskej otázke“ v štáte odhalila politický oportunizmus štátotvorných subjektov (najmä slovenských), snahu získať politickú prevahu, či zneužívanie českej a slovenskej národnej sentimentality. (2013: 157) A to nielen v prípade diskusií o reštitúciách židovského majetku, ktoré boli kľúčovým predpokladom opätovného začlenenia Židov do spoločnosti.

Napriek pôvodnému presadzovaniu exilového postoja k udeľovaniu občianstva, teda odmietania priznať občianstvo nemeckým a maďarským Židom (definovaným podľa sčítaniu ľudu v roku 1930), v septembri 1946 bola nakoniec Ministerstvom vnútra prijatá miernejšia smernica. Kritériom pre zamietnutie československého občianstva sa stala aktívna účasť v germanizačných a maďarizačných procesoch do roku 1938, napríklad podpora iredentizmu, zakladanie nemeckých alebo maďarských škôl, či podpora neslovanských inštitúcií.

Na zmiernení postoja k udeľovaniu občianstva Židom mali veľký podiel snahy Československa o podporu „mýtu“ výnimočnosti československej demokracie (Láníček 2013: 158), resp. obnovu demokratickej reputácie krajiny na západe. Jej imidž bol totiž viackrát po vojne vystavený skúškam v podobe silnejších antisemitských prejavov na Slovensku, (falošných) správach o zlom zaobchádzaní s menšinami v krajine, či záujmu zahraničných židovských organizácií a západných novinárov. Ako už bolo naznačené vyššie postojmi Beneša, významným prostriedkom povojnovej vlády na zlepšovanie svojho imidžu v zahraničí sa stala podpora sionistického hnutia: k tomu patrilo ako hlasovanie za Izrael v OSN, tak aj dohoda o predaji zbraní, ktoré pomohli Izraelu vyhrať vojnu o nezávislosť. Vo vláde mali kľúčové slovo aj komunisti, ktorí vznik židovského štátu v Palestíne tiež podporovali (či už z dôvodu sympatie s utláčanou židovskou menšinou, alebo z dôvodu nasledovania zahraničnej línie Moskvy). (2013: 174) Ďalší bod k lepšej reputácii si Československo mohlo pripísať vďaka svojej úlohe ako tranzitnej krajiny pre Židov utekajúcich z Poľska za lepším životom do Palestíny (toto ilegálne hnutie organizované sionistickými organizáciami sa nazývalo Brichah).

Je však dôležité neustále si pripomínať komplexnosť československého postoja k vlastným Židom a židovskej menšinovej otázke, ktorá mala byť úplne odstránená prostredníctvom nútenej voľby Židov medzi odchodom alebo úplnou asimiláciou. V konaní československých politikov sa často odrážala paranoja: či už vo viere v silnú prožidovskú americkú lobby, alebo v považovaní Brichac za nebezpečenstvo (a v snahe zabrániť ich usídleniu v Československu). Navyše je celkom paradoxná jedinečnosť československej situácie, kedy táto krajina ako jediná v Európe perzekvovala Židov po roku 1945 na základe ich spojení s Nemeckom a Nemcami, ktorí sa ich počas vojny snažili úplne vyhladiť. Jan Láníček dochádza k záveru, že i keď nie je možné a správne priamo viniť československých politických predstaviteľov z povojnovej perzekúcie Židov, zároveň ich nie je možné úplne zbaviť viny. Už exilové vlády totiž prispievali k rozširovaniu nacionalizmu, a protinemeckých a protimaďarských postojov v Čechách a na Slovensku, na základe čoho došlo k „nárastu všeobecného protimenšinového, xenofóbneho ovzdušia, vrátane antisemitizmu“ v krajine. (2013: 189)

2.2 Československo, Izrael a Židia 1948-1956

Obdobiu vzájomných česko-izraelských vzťahov v rokoch 1947-1953, ich počiatočnému priateľstvu a následnému obratu vrcholiacemu v tzv. procese so Slánskym, sa venuje veľké množstvo domácich aj zahraničných odborných publikácií. Dôležitou a často citovanou je *Československo a Izrael v letech 1947-1953: studie*²⁵ od kolektívu autorov Jiří Dufek, Karel Kaplan a Vladimír Šlosar. Tí zdôrazňujú, že tieto vzťahy je nutné už od začiatku analyzovať a chápať ako v kontexte vnútornej politiky Československa, tak aj v kontexte širšieho medzinárodného diania, ktoré boli vystavované neustálym tlakom a zmenám. Druhý menovaný kontext obsahoval okrem sovietskych veľmocenských záujmov a zápasu dvoch svetových blokov na Blízkom východe (ktorého predmetom bol práve Izrael), i tlak od izraelskej komunistickej strany. (1993: 12)

Československo-izraelské priateľstvo bolo nestabilné v podstate už od konca roku 1948 (Kaplan 1993: 23), na čom sa podieľalo komunistické prenasledovanie (spočiatku len pravicových, postupne všetkých) sionistov a boj proti sionistickým organizáciám, či pokusy o kontrolu dodávok zbraní Izraelu, výcviku jeho vojakov a emigrácie. ČSR si

²⁵ Túto štúdiu dopĺňa zbierka prameňov *Československo a Izrael v letech 1945-1956: dokumenty* (1993).

svižne osvojila aj sovietsky diškurz označujúci Izrael za agenta Západu, spojenca kapitalistických, kozmopolitných Spojených štátov a pomocníka ich imperialistickej rozpínavosti. Spomedzi dvoch krajín to bol vždy Izrael, ktorý sa snažil udržiavať aspoň vzájomnú hospodársku spoluprácu, a ktorý sa ale stretával s čoraz väčším odmietaním zo strany Československa. Kľúčovou pre zmenu atmosféry bola drvivá prehra izraelskej komunistickej strany v parlamentných voľbách v januári 1949, neochota ľavicovej strany Mapam s komunistami spolupracovať, a celková porážka ľavice pravicovou socialistickou stranou Mapai. Ďalším významným okamihom bola pôžička 100 miliónov dolárov od USA v septembri 1949, ktorú spolu s ponukou výcviku vojakov v Spojených štátoch Izrael prijal. Tento akt bol východným blokom (na čele s Moskvou) chápaný ako začiatok izraelského príklonu a závislosti na USA.

Pražská politika tú sovietsku často ešte prekračovala; do úvahy nebrala napríklad rozdiely medzi politickými silami v Izraeli a fakt, že ľavicové politické strany sa snažili udržať neutralitu krajiny. Jednanie pražského mocenského centra jednak protirečilo ekonomickým záujmom ČSR, a na druhej strane prispelo paradoxne k posilneniu izraelských väzieb práve na Západ. (Kaplan 1993: 86)

Známy proces s Rudolfom Slánskym²⁶ niekoľkoročné zhoršovanie československo-izraelských vzťahov zavŕšil, resp. úplne zamrazil. Obdobie priateľstva

²⁶ Vo vykonštruovanom, na sovietsky popud zorganizovanom procese bolo v roku 1952 odsúdených 11 vysokých komunistických funkcionárov, ktorí boli okrem iného obvinení z židovského buržoázneho nacionalizmu či z dosadzovania sionistov na vysoké miesta v strane. Osem z nich bolo popravených. Ideovou záštitou pre proces bol Václav Kopecký, známy svojou antisemitskou rétorikou, ktorý paradoxne stál pri zrode Zväzu československo-izraelského priateľstva v roku 1948. (Zídek, Sieber 2009: 129-30) Väčšina zatknutých a odsúdených bola židovského pôvodu; celý proces je charakteristický antisemitskou atmosférou. Vďaka niekdajšiemu priateľstvu oboch štátov sa stal ideálnym dôkazom zahraničnopolitického sovietskeho obratu na Blízkom východe, čo bolo aj hlavným dôvodom pre jeho antisemitský charakter. Svoj proces proti sionistom malo aj Slovensko: v roku 1953 boli k dlhoročným trestom väzenia odsúdení desiaty pracovníci Štátnej bezpečnosti. (Kaplan 1993: 102) Pre viac podrobností viď napríklad *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1953; PERNES, Jiří a Jan FOITZIK, 2005. *Politické procesy v Československu po roce 1945 a "případ Slánský": sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.-16. dubna 2003 v Praze*. Brno: Pius pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze; KAPLAN, Karel, 2009. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: Barrister&Principal; KOSATÍK, Pavel, 2014. *Češi: 1952: jak Gottwald zavraždil Slánského*. Praha: Mladá fronta. Edice ČT; GERBER, Jan, 2016. *Ein Prozess in Prag: das Volk gegen Rudolf Slansky und Genossen*. Gottingen: Vandenhoeck&Ruprecht. Schriften des Simon-Dubnow-Instituts.

a pomoci bolo odsúdené ako „nepriateľská, protištátna činnosť sionistov a izraelských a židovských inštitúcií.“ (Kaplan 1993: 88) Aj napriek deklarovanému štátnemu boju proti sionizmu, vlne antisemitizmu, a politickým procesom proti izraelským občanom a diplomatom obvinených zo špionáže, sa Izrael stále snažil o hospodársku spoluprácu s Československom. Mal k nej aj pragmatické dôvody, a síce stále nevyriešené majetkové spory (napríklad transfer majetku československých Židov, ktorí sa vysťahovali do Izraela). K politickým procesom začiatkom 50. rokov 20. storočia v Československu je nutné v neposlednom rade pripomenúť, že ich nemožno jednostranne vysvetľovať ako snahu Moskvy o zblíženie s arabskými krajinami, ale najmä ako „fenomén vychádzajúci z vnútornej podstaty totalitnej diktatúry.“ Väčšina arabských zemí sa v tom období totiž orientovala na Západ. (Zidek, Sieber 2009: 131)

V dôsledku oslabenia vlny antisemitizmu koncom roku 1953, a hlavne kvôli ZSSR začala Praha pracovať na náprave vzťahov s Izraelom. Nebola však schopná dospieť ku kompromisu ohľadne postoja k sionizmu. Spornými bodmi ostávali aj hospodárske záležitosti, dozvuky procesu so Slánskym a väznení Izraelci Šimon Orenstein a Mordechaj Oren. A práve spor o dvoch izraelských občanov hral po smrti Stalina a Gottwalda pre vzťahy ČSR a Izraela kľúčovú rolu. (Nakoniec boli obaja po zložitých procesoch prepustení; prvý menovaný v roku 1954, druhý v roku 1956). Aj keď sa po roku 1956 vzťahy ČSR a Izraela pomaly zlepšovali, do roku 1989 nikdy nedošlo k obnoveniu počiatočného priateľstva, a to aj z dôvodu neustáleho československého podriaďovania sa záujmom Moskvy.

Čo sa týka samotného vnútropolitického vzťahu štátu ku svojej židovskej menšine, Blanka Soukupová upozorňuje, že hoci Československo antisemitizmus oficiálne odsudzovalo, antisemitské prejavy boli badateľné na úrovni ako jednotlivcov, tak i štátu. Okrem toho Židia ako obeť nacizmu boli využívaní oficiálnou štátnou propagandou, ktorá ich prezentovala ako „bojovníkov proti imperializmu, za nový socialistický poriadok.“ (2011: 250) Ako už bolo spomenuté vyššie, Židia boli označovaní za buržoázných nacionalistov, a sionizmus za nacionalistickú židovskú buržoáznú ideológiu. (Bumová 2012: 22) Používali sa aj stereotypné prívlastky Žida ako germanizátora či nepriateľa socializmu, a aktívne sa bojovalo proti akýmkoľvek „sionistickým tendenciám.“ (Soukupová 2011: 251) Pod nátlakom ZSSR sa antisionizmus a agitácie proti Izraelu sa stali novou formou antisemitizmu. (2011: 255)

Vyššie uvedené napovedá istú dichotómiu, ktorá bola vo vzťahu štátu k Židom najmä v 50. a 60. rokoch 20. storočia výrazne prítomná. Týkala sa československého

pojatia „židovskej moci,“ ktorá sa preň stala ohrozením z dvoch rozličných smerov. Na jednej strane štát pociťoval určitú mieru vnútroštátnej hrozby, na strane druhej stáli aj vonkajšie faktory stelesnené sionizmom a zahraničnými sionistami, ktorí boli v „službách západného kapitalizmu,“ mohli ideologicky ovplyvňovať československé židovské obyvateľstvo a najímať ho ako antikomunistických agentov. Navyše, „západní Židia kontrolovali medzinárodnú reputáciu Československa“ práve na základe postoja štátu k vlastnej židovskej menšine, a zaobchádzania s ňou. (Labendz 2014: 102)

Nový zákon o náboženských spoločnostiach z novembra 1949 predstavil administratívne a finančné zmeny pre náboženské inštitúcie, napríklad z ich funkcionárov sa stali oficiálne štátni zamestnanci. Bol zriadený Štátny úrad pre veci cirkevné, podliehajúci Ústrednému výboru KSČ (ďalej ÚV KSČ), oddeleniu propagandy a agitácie. V roku 1956 bol zrušený a nahradený Sekretariátom pre veci cirkevné ministerstva školstva a kultúry. Rozpočet inštitúcií, teda aj židovských náboženských obcí (ďalej aj ŽNO) hradil štát. Žida však s povolením štátu a strany dostávali finančné prostriedky aj od Claims Conference²⁷ a Jointu. I keď režim dbal a podporoval náboženskú slobodu, jeho všadeprítomná kontrolná činnosť zabráňovala českým a slovenským židovským predstaviteľom v uplatňovaní akýchkoľvek inštitucionálnych právomocí. (Heitlingerová 2007: 32) Podľa najnovšieho výskumu Jacoba Labendza bolo cieľom štátu rozdeliť židovskú identitu na dve osobitné zložky: etnickú a náboženskú. Prvá mala byť „pod zásterkou antisionizmu“ kriminalizovaná, zatiaľ čo druhá „v mene slobody a morálky“ podporovaná. (2014)

Židovská obec mohla voči protižidovskej politike režimu uplatniť tri stratégie: uplatňovať pokyny a nariadenia strany, proaktívne podporovať budovanie socializmu a vyjadrovať strane lojálnosť, alebo vďaka svojej hierarchickej organizácii oficiálne protestovať proti jej rozhodnutiam. I keď boli oficiálne vyjadrenia o oddanosti a chvála režimu od predstaviteľov ŽNO v tomto období pomerne časté, je ťažké odhadovať, ktoré z nich boli úprimné, a ktoré účelové a pragmatické. Navyše, protesty sa konali tiež a niekoľko z nich bolo účinných (proti zbúraníu synagógy, či proti zákazu kóšer prípravy mäsa, oboje v roku 1954) (Heitlingerová 2007: 34-36) V oblasti vzájomného vzťahu

²⁷ Podpora od CC, od zástupcu Židov pri vyjednávaní vo veci povojnových kompenzácií a reštitúcií obetiam nacistických perzekúcií a ich potomkom, bola žiadaná. Nesmelo však vzniknúť podozrenie, že Československo je krajina s nízkou životnou úrovňou. Predstaviteľ CC v Zürichu musel vydať prehlásenie, že akcie organizácie znamenajú „akési pokánie západných Židov, ktorí boli ušetrení nacistickej perzekúcie.“ (Soukupová 2012: 92)

židovských lídrov so štátom je veľmi prínosná dizertačná práca amerického historika Jacoba Labendza. Tento vzťah bol totiž dlhé roky charakteristický spoločnými záujmami a väčšina vedcov ho považuje za kolaboráciu s režimom. Labendz však oponuje názorom, že ochota k vzájomnej spolupráci napomohla k zachovaniu československých židovských komunít až do roku 1989 a inšpirovala vznik akejsi proti-kultúry, ktorá neskôr definovala podobu českého judaizmu po páde komunizmu. (2014) Teda namiesto vo vedeckej obci populárneho odhaľovania komunistických zločinov a odcudzovania, resp. vylučovania pamiatky komunizmu, sa autor venuje odlišným, priaznivým a solidárnym aspektom štátno-židovských vzťahov v období komunizmu.

2.3 Obdobie 1956-1967

V reakcii na XX. zjazd Komunistickej strany ZSSR prebiehala v Československu od roku 1956 destalinizácia, na ktorú plynulo naviazalo obdobie reformného komunizmu. Celospoločenské uvoľnenie nastalo aj ako dôsledok zmien v medzinárodnej diplomacii, konkrétne nadviazania kontaktov medzi ZSSR a USA, ZSSR a Veľkou Britániou, a Československom a NDR. Aj napriek týmto zásadným zmenám však KSČ nič nezmenila na prepojení s Moskvou, naopak tento vzťah stále pomerne často prekračovala.

Úľava a ústupky od štátu sa v 60. rokoch 20. storočia netýkali len väčšinovej spoločnosti, ale aj židovskej menšiny. Oficiálna politika voči organizovanému náboženstvu, prístupu k mládeži a kultúre bola prehodnotená a „židovské záležitosti sa stali legitímnymi verejnými témami.“ (Heitlingerová 2007: 39) Došlo k verejnému odsúdeniu antisemitizmu 50. rokov. Obnovili sa kontakty a styky medzi československou a západnou židovskou komunitou, boli dokonca povolené výjazdy do zahraničia a návštevy Izraela. Vzrástla podpora vzdelávania a rozvíjania židovskej mládeže a prebiehali prípravy na oslavy okrúhlych výročí Pražskej židovskej náboženskej obce (ďalej aj PŽNO) a Staronovej synagógy. (2007: 40-42) Ako upozorňuje Soukupová, zahraničné zájazdy Židov však mali predovšetkým utíšiť kritiku Západu akcentujúcu, že v ČSSR panuje náboženská nesloboda. Vo všeobecnosti boli zahraničné kontakty považované za ekonomicky i ideologicky nezdravé – údajne prispievali k vytváraniu čierneho obchodu a šíreniu sionizmu. (2012: 84)

Koncom 50. rokov 20. storočia sa pozornosť ŠtB v otázke ohrozenia bezpečnosti krajiny presunula z distribútorov sociálnej pomoci, finančných a hmotných prostriedkov

núdznym Židom²⁸ na židovskú mládež a jej vzdelávanie. ŠtB pracovala na jej asimilácii a židovskému vzdelávaniu bránila, čo mládež dostalo do relatívnej pozície ohrozenia. (Šmok 2011: 38-39) Hoci teda mala byť pozornosť ŠtB primárne sústredená na „ničenie“ stredísk výchovy mládeže, distribútori boli aj naďalej radení medzi významné hrozby pre štátne zriadenie. Československí politickí predstavitelia údajne vedeli, že „SSE je JDC“ a spolupracuje aj s Izraelom. (Beizer 2009: 118) Podpis zmluvy o oficiálnej distribúcii pomoci z roku 1960 bol teda nanajvýš nečakaným aktom. Aj vo veci výchovy mládeže boli prijaté ústupky: od roku 1966 sa až do roku 1974 konali pravidelne prednášky pre mládež od osobností ako bol tajomník RŽNO Oto Heitlinger, či Arnošt Lustig. Súhlas na konanie prednášok bol udelený najmä z toho dôvodu, že keď sa bude židovská mládež pravidelne stretávať v objektoch PŽNO, kde bude čiastočne pod kontrolou, bude menej náchylná podľahnúť vplyvu sionistických organizácií. (Heitlingerová 2007: 46) Joint bol za takúto „špiónážnu sionistickú organizáciu“ považovaný už od komunistického prevratu v roku 1948. (Beizer 2009: 114) Joint bol nielen údajnou sionistickou, ale aj jednou z najpodozrivejších organizácií, ktorá mala plniť úlohu korumpovania československých občanov židovského pôvodu (a to najmä po vyhostení izraelských diplomatov z krajiny v roku 1967). (Labendz 2014: 96) Podľa ŠtB bol dokonca piatou kolónou Izraela v ČSR. (Zidek, Sieber 2009: 136) Zdanlivé ústupky štátu v otázke vzdelávania židovskej mládeže boli teda klamlivé – neskôr totiž režim konštatoval, že jeho snahou bola skôr kontrola mládeže, aby tá nepodľahla sionistickým židovským organizáciám, za akú bol napríklad JDC dlhodobo považovaný.

Veľkú pozornosť štátnych úradov priťahovali aj intenzívne snahy Izraela a izraelského veľvyslanectva v Prahe o zlepšenie československo-izraelských vzťahov, a nadväzovanie kontaktov s židovskými obcami v krajine. (Soukupová 2012: 85) Sionizmus bol však opätovne ostro napádaný prvým tajomníkom KSČ (a neskorším prezidentom) Antonínom Novotným. (Yegar 1997: 168) Podľa Soukupovej boj proti sionizmu v sebe spájal boj proti antikomunizmu, imperialismu či buržoáznemu nacionalizmu, a tiež fungoval ako maska stále prítomnému antisemitizmu v mentalite štátnych orgánov. (2011: 40) Táto zahraničnopolitická línia bola niekoľko rokov

²⁸ Tým sú myslené už spomínané organizácie CC alebo JDC. Proti nim bola zameraná séria vyšetrovaní v 50. rokoch, napríklad akcia Zlatá Husa. Šmok dodáva, že formy zahraničnej sociálnej pomoci už neboli predstaviteľmi štátu považované za bezpečnostné riziko, a to najmä kvôli starnúcej židovskej populácii, ktorej bola podpora určená. (Šmok 2011: 38)

nemenná a RŽNO sa jej z rôznorodých dôvodov (sympatie s komunizmom, obavy o stratu funkcie, či o zhoršenie postavenia Židov v spoločnosti) pridržala. Československý obchod s Izraelom bol len minimálny (zo všetkých štátov východného bloku suverénne najmenší), akreditácia československého veľvyslanca v Tel Avive bola až do polovice 60. rokov 20. storočia zamietnutá. Začiatkom 60. rokov sa od KSČ vyžadovalo stanovisko k procesu s Eichmannom; na jednej strane bola vyjadrená potreba spravodlivého trestu pre tohto vojnového zločinca, na strane druhej sa KSČ Izraelu zdráhala poskytnúť akúkoľvek pomoc, pretože tým by schválila právo židovského štátu konať v mene všetkých Židov – nakoniec Izraelu neboli poskytnuté dôkazové materiály proti Eichmannovi ani pôvodne plánovanou neformálnou cestou. V neposlednom rade boli snahy Izraela o nadväzovanie kontaktov komunistickým vedením považované za aktivitu s cieľom narušiť priateľstvo medzi Československom a arabskými štátmi. Zidek so Siebrom toto obdobie nazvali ako „zle skrývané nepriateľstvo.“ (2009: 134, 137, 141)

Krátke uvoľnenie vo vzťahu Československa k Izraelu nastalo až v polovici 60. rokov: bola opätovne povolená emigrácia i vzájomné československo-izraelské návštevy mladých Židov. (Yegar 1997: 176-7) Ďalej bolo povolené izraelským občanom cestovať do ČSSR s cestovnou kanceláriou Čedok. (Zidek, Sieber 2009: 141) Na príklade prípravy návštevy zástupcu Svetového židovského kongresu Nahuma Goldmanna v ČSSR v roku 1964 je však vidno, že štátne úrady obvykle v takejto situácii trvali na tom, aby to bola návšteva nie štátneho, ale náboženského charakteru. (Soukupová 2011: 60) Tu je možné opätovne zaznamenať snahu štátu členiť židovskú identitu na dve rozdielne zložky (etnickú a náboženskú), o ktorej hovoril Labendz.

Zidek a Sieber prišli k záveru, že za tvrdými proti-izraelskými postojmi režimu stál práve Antonín Novotný. Na základe analýzy jeho politického rozhodovania, vyjadrení a memoárov ho označili i za primitívneho antisemitu. (2009: 142-43)

Neopomenuteľným aspektom vývoja Československa v tomto období bola ekonomika: tu je podstatné hovoriť o ekonomických vzťahoch s USA, ktoré sa v druhej polovici 60. rokov dostali do markantne inej dimenzie, než v akej boli v 50. rokoch. Tento posun sa odráža napríklad na procesoch s Vladimírom Komárkom²⁹. Pár rokov po Víťazom februári prebehol prvý proces s Komárkovou špionážnou skupinou, kedy bol uväznený aj americký veľvyslanec Oatis. Československo vtedy prijalo tvrdé sankcie od Spojených štátov ako česť, boli znakom vernosti Sovietskemu zväzu. (Lukes 2001: 69)

²⁹ O Komárkovi podrobnejšie v nasledujúcej podkapitole.

Tieto americké ekonomické sankcie, ktoré bola krajina s pomocou ZSSR schopná zniesť na začiatku studenej vojny, nebola kvôli ekonomickým problémom schopná vydržať v 60. rokoch. Ekonomika štátu založená na ťažkom priemysle sa stala zastaranou a nedokázala tvrdým americkým reštrikciám čeliť.

Blanka Soukupová prišla vo svojom výskume cirkevnej politiky komunistického Československa k záveru, že hoci sú 60. roky drvivou väčšinou označované ako roky dynamické, slobodnejšie, roky plurality názorov, práve štátna cirkevná politika (rovnako ako mentalita štátnych úradníkov) v tomto období ostávala stáť na svojich základných starých dogmatických pilieroch. Náboženské inštitúcie boli slobodné len naoko a opatrenia prijímané Sekretariátom pre veci cirkevné slúžili na upevnenie monopolu moci KSČ. (2012: 102) Židovská menšina bola naďalej kontrolovaná a diskriminovaná, na čom sa „nedobrovoľne podieľali rovnako funkcionári a príslušníci židovskej menšiny.“ (Soukupová 2011: 39) Reprezentanti židovskej menšiny sa snažili udržať náboženský (judaizmus ako pilier komunity) a spoločenský život komunity. Tá však často čelila vnútorným konfliktom: PŽNO sa v mnohých aspektoch líšila od krajských náboženských obcí. To sa následne odzrkadľovalo v obnovenom spore medzi ortodoxnými a asimilovanými Židmi, či v názoroch na dôležitú úlohu židovskej mládeže v Pražskej jari, resp. predjari. (2011: 40-41) Židovská identita bola Židom v týchto rokoch vnútená, a snažila sa ich prinútiť k lojálnosti k socialistickému antisionistickému režimu. (2011: 67) Navyše otázka vzťahu k Izraelu ukázala rozpor medzi oficiálnou politikou štátu a názormi menšín. Izrael sa stal pre život židovskej diaspory centrálnym, akýmsi mýtom, na základe ktorého potláčali a zanedbávali svoje európske identity. (Wasserstein 1996: 102) Bol totiž „ako pre menšinovú elitu, tak pre radových Židov veľkou hodnotou.“ Tá sa prejavovala napríklad v odmietaní stále silnejúcej proti-izraelskej kampane a obrovskom záujme židovskej mládeže o tento štát. Aspoň v tejto otázke bola židovská komunita, a najmä jej vedenie konsenzuálne. A podľa stanoviska RŽNO z jari roku 1968 sa židovská verejnosť s Izraelom citovo stotožnila. (Soukupová 2011: 60-61)

2.3.1 Šesťdňová vojna

Zásadný bod zlomu vo vzťahoch Československo – Izrael – Židia zapríčinil vývoj na Blízkom východe v roku 1967, ktorý vyvrcholil v dňoch 5.-10.6.1967. Táto tzv. šesťdňová vojna zmenila obraz a postavenie Izraela ako v západnej, tak predovšetkým vo

východnej časti železnej opony. Od vojen v rokoch 1948 a 1956 sa líšila najmä tým, že v nej Izrael proti arabským zemiam po prvýkrát stál sám, a že jej priebeh bol masovo sledovaný na televíznych obrazovkách. Z druhého menovaného dôvodu táto kríza oveľa hlbšie ovplyvnila aj židovskú diasporu po celom svete. (Wasserstein 1996: 98)

Po nástupe extrémneho krídla sýrskej strany Baas pokračovala Sýria vo vysielaní sabotérov do Izraela, či v ostreľovaní izraelských poľnohospodárov a osád v pohraničí. V reakcii na sýrske provokácie varoval izraelský generálporučík Jicchak Rabin Sýriu pred odvetou. Sýria na to zareagovala len falošnými obvineniami o izraelskom zhromažďovaní vojska pozdĺž sýrskych hraníc v snahe presvedčiť spojenecký Egypt o hroziacom izraelskom útoku. Egypt sa chytil návnady a začal demonštrovať svoju silu sústredením približne 100 000 mužov na juhozápadných hraniciach s Izraelom. Okrem toho sa egyptskému prezidentovi Násirovi podarilo dosiahnuť stiahnutie mierových jednotiek OSN zo Sinaja. Následne na to vyhlásil, že zámerom Arabov sa tentokrát stalo priamo zničenie Izraela, a arabské štáty začali židovský štát obkľučovať. Medzinárodné vody na tieto udalosti nereagovali; Izrael stratil spojenectvo aj s Francúzskom (kvôli jeho obchodným a vojenským záujmom na spolupráci s arabskými krajinami) a ostal odkázaný sám na seba. Egypt kalkuloval s predpokladmi, že po stiahnutí jednotiek OSN a uzatvorení Tiranskej úžiny pre izraelskú námornú plavbu sa bude Izrael snažiť zlomiť túto blokádu násilím, a to povedie k vojne. Zároveň prezident Násir veril, že čo do počtu vojakov a miery prípravy bude mať v tejto vojne hlavné slovo on. Izrael dlhú dobu váhal nad preemptívnym útokom. Jednak sa ocitol v podobnej situácii ako v roku 1956, čelil „agresívnemu spojenectvu,“ ktoré tvorili Egypt, Sýria a od mája 1967 aj Jordánsko. Okrem toho už po niekoľkýkrát zopakoval, že blokádu Tiranskej úžiny bude považovať za vyhlásenie vojny zo strany arabských štátov. Navyše každý deň váhania nad preemptívnym útokom znamenal pre izraelské vojsko veľké straty, a teda nakoniec 5. júna 1967 o 7:45 ráno Izrael zaútočil na egyptské letectvo. (Herzog 2008: 182-87)

Podľa Herzoga bol jedným z hlavných faktorov vzniku tretej arabsko-izraelskej vojny priamy vplyv ZSSR, ktorý spočíval v blokovaní akýchkoľvek krokov arabských štátov smerom k mierovým vyjednávaniam. Izraelská vláda napríklad schválila vrátenie obsadeného Sinaja a Golanských výšin, po sýrskom a egyptskom splnení stanovených podmienok. Sovietsky zväz prípadné arabsko-izraelské jednania nielen blokoval, ale začal i s opätovným vyzbrojovaním egyptskej a sýrskej armády. V reakcii na to arabské štáty na summite v Chartúme na prelome augusta a septembra 1967 schválili proti-

izraelskú rezolúciu „tri nie“ – s Izraelom nejednať, neuzatvoriť mierovú zmluvu a neuznať ho. (2008: 239)

Ešte počas krízy predchádzajúcej šesťdennú vojnu pôsobil Izrael ako Dávid ohrozený a bezprostredne obklopený Goliášmi; skutočná vojenská prevaha Izraela nad arabskými krajinami bola opomínaná, a to aj preto, že veľký podiel na víťazstve Izraela vo vojne v roku 1956 bol pripisovaný jeho spojencom Veľkej Británii a Francúzsku. Oproti roku 1956 stál Izrael v roku 1967 na Blízkom východe sám; so stupňujúcim sa napätím v máji 1967 zaznievali hlasy poukazujúce na paralelu osudov Československa počas mníchovskej krízy, či Židov v Európe počas vojny. (Wasserstein 1996: 96-97) Izraelské víťazstvo v egyptským prezidentom Násirom vyvolanej (Herzog 2008: 238) šesťdennej vojne bolo „ohromujúce a neočakávané.“ Dokonca natoľko, že velenie izraelskej armády si začalo pripisovať i také úspechy, ktoré boli zapríčinené skôr nedbalosťou, nedostatočnou spoluprácou a zlým velením arabských vojsk. (Herzog 2008: 237)

3. Ideový boj v Československu 1967-1971

Komunistické Československo počas celej doby svojej existencie zvädzalo ideologický boj s vopred vytýčenými nepriateľmi, ktorí údajne mohli zvnútra ohrozovať jeho režim a prekážať mu na ceste k socializmu, resp. v dosiahnutí ideálneho stavu komunizmu. Medzi takéto cudzie a škodné prvky, ktoré v dichotómii „my“ a „oni“ predstavovali tých „oných“, tých druhých, a ktoré museli byť kontrolované a v najlepšom prípade eliminované, patrili v období 1967-1971 tiež „sionisti.“ Za týmto názvom sa spravidla (ale nie výlučne) skrývali Židia, ktorí podľa rétoriky režimu podliehali vplyvu sionistického štátu Izrael a amerického imperializmu, ktorého bol Izrael jedným z agentov.

Ďalším z amerických agentov podporujúcich šírenie imperializmu a korumpujúcich „dobrých pracujúcich židov (resp. občanov židovského pôvodu)“ bola Slobodná Európa. Exulanti a redaktori zahraničných médií boli doma označovaní hanlivo, napríklad za „amorálnych zradcov“ vlasti, ktorí sa v prípade RFE živia z amerických peňazí na pôde odvekých nepriateľov Česka (v Nemecku). (Tomek 2015: 341)

V prvých dvoch podkapitolách budem preto skúmať nielen štátnu politiku voči Izraelu a Židom, ale aj voči RFE. Pojednám tiež o vplyve československej redakcie tejto rozhlasovej stanice na režim a spoločnosť po roku 1967. Poslednú, ústrednú, podkapitolu venujem analýze a zhodnoteniu situačných správ RFE.

3.1 Izrael a Židia ako hrozba pre štát

Na Západe sa izraelské víťazstvo postaralo o premenu percepcie židovského štátu z malého, zraniteľného štátu závislého na pomoci a financiách mocností na dominantnú regionálnu vojenskú silu. Okrem vonkajšieho obrazu Izraela sa zmenila aj jeho diplomatická orientácia, ktorá mala „dlhodobý efekt nielen na blízkovýchodnú politiku, ale aj na európske židovstvo.“ (Wasserstein 1996: 99) V neposlednom rade sa zmenil aj postoj západných diasporických Židov (z ktorých mnohí boli odporcovia sionizmu) voči židovskému štátu: po roku 1967 sa podpora Izraela stala pre európskych Židov akýmsi druhom „občianskeho náboženstva.“³⁰ (1996: 102) Podobný vývoj vzťahu diasporu voči štátu Izrael bolo v minulej kapitole možné vidieť aj na príklade Československa.

³⁰ Izrael sa na začiatku šesťdňovej vojny javil ako malý, spojencami opustený zraniteľný štát stojaci proti silným arabským súperom. Zdalo sa, že mu v tejto situácii hrozí možná

Židovské obyvatelstvo vo východoeurópskych štátoch bolo následkami tretej arabsko-izraelskej vojny silno zasiahnuté, „externá propagandistická ofenzíva proti Izraelu sa odrážala vo vnútornej verejnej indoktrinácii.“ (Wasserstein 1996: 101) ZSSR spolu so satelitmi v bezprostrednej reakcii na vojnu prerušila s Izraelom diplomatické vzťahy. Československo bolo prvým spomedzi satelitov, ktoré tak učinilo, a okrem toho sa podieľalo aj na ďalšom vyzbrojovaní Egypta a Sýrie. Mnohí židia v komunistických štátoch boli v rámci antisiónistickej propagandy východoeurópskych režimov donútení verejne kritizovať a odsúdiť Izrael. (1996: 100-101)

Na druhej strane ale Leo Pavlát, súčasný riaditeľ Židovského múzea v Prahe, cítil v období šesťdňovej vojny a po nej nárast spolunáležitosti so Židmi. Na základe viacerých faktorov je možné usúdiť, že nálada väčšinovej spoločnosti bola skutočne pro-izraelská: či už sa jednalo o študentské demonštrácie na podporu Izraela, priebeh zjazdu Zväzu československých spisovateľov koncom júna 1967, či popularitu židovských tém. (Rothkirchenová 1993: 116; Heitlingerová 2007: 47) A hoci sa štátni predstavitelia snažili nálady spoločnosti dlho zakrývať, 12 dní po konci šesťdňovej vojny novinár a politik KSČ Svetozár Štúr pre Rádio Bratislava ako prvý oficiálne istú mieru väčšinovej verejnej podpory Izraelu priznal. (OSA 26.6.1967) Československú politiku na Blízkom východe odsúdili aj niektorí umelci, v liste adresovanom ústrednému výboru KSČ niekoľko dní pred IV. zjazdom spisovateľov v roku 1967. A hoci sa kritiku svojej zahraničnej politiky snažil štát utuľtať, stala sa táto záležitosť pomerne známou aj mimo tábor kultúrnej inteligencie. Hneď prvý deň zjazdu sa o nej viedla diskusia, počas ktorej nikto z diskutujúcich vládnu politiku nepodporil. (Kaplan 1997: 73-74, 104)

Hoci znovuzavedenie „komunistickej ortodoxie“ po roku 1968 prichádzalo postupne a pomaly, aj tak toto obdobie pripomínalo 50. roky 20. storočia a silný československý antisiónizmus a latentný antisemitizmus. (Heitlingerová 2007: 47) Aj opätovne vyostrené protižidovské útoky a antisemitské hlasy na Slovensku, ktoré Židov (údajných či skutočných) vinili napríklad z podielu na prevzatí vlády po vojne komunistami, mali podiel na strachu tejto skupiny z návratu oficiálneho štátneho antisemitizmu. (Salner 2016: 143) V auguste 1967, teda v predvečer Pražskej jari, bol v Prahe záhadne zavraždený Američan Charles Jordan, výkonný riaditeľ Jointu. Táto

deštrukcia. Na židovskú diasporu na Západe tento obraz silno zapôsobil; na základe vidiny ďalšej genocídy ju postihla „kolektívna trauma.“ Z tohoto dôvodu sa sympatie diaspory tak výrazne obrátili k Izraelu, či už to bolo z proti-arabského nadšenia, alebo priamo na základe identifikácie sa s židovským štátom. (Wasserstein 1996: 97)

dodnes neobjasnená vražda symbolicky ukazovala, ako sa československý režim koncom 60. rokov správal k tým, ktorých považoval za nepriateľov. (Wasserstein 1996: 222) Podľa Moshe Yegara táto „vražda [...] zreteľne ukázala na antisemitské rysy československej komunistickej vlády.“ (1997: 179)

Na tomto mieste je nutné pozrieť sa na vtedajšiu úlohu ŠtB, ktorá bola s prípadom Charlesa Jordana silno spätá. ŠtB sa obávala, že pokračujúci (oficiálny či neoficiálny) kontakt domácich Židov s akýmikoľvek zahraničnými židovskými organizáciami bude aj po uzatvorení izraelskej ambasády viesť k získavaniu informácií od československých Židov a ich využívaniu zahraničnými spravodajskými službami. Preto účasť ŠtB, resp. jej vedomé nebránenie v únose jedného z najprominentnejších humanitárnych židovských aktivistov je možné vysvetliť ako snahu o pasivitu Jordanových kolegov z JDC voči Československu. (Labendz 2014: 94) Joint bol nielen údajnou sionistickou, ale aj jednou z najpodozrivejších organizácií, ktorá mohla po odchode izraelských diplomatov plniť úlohu korumpovania československých občanov židovského pôvodu. (Labendz 2014: 96) Či však z týchto dôvodov bola ŠtB schopná nezasiahnúť pri únose Charlesa Jordana, môže pri miere súčasných znalostí ostať len opatrnou špekuláciou. (2014: 97)

Sionizmus³¹ bol v ČSR po prevrate 1948 všeobecne označovaný ako „buržoázna, nepriateľská ideológia v službách amerického imperializmu.“ (Labendz 2014: 86) Po prerušení diplomatických stykov s Izraelom sa vzťah ČSSR k sionistickej organizácii JDC a Spojeným štátom ako takým, mal predpokladane zhoršiť. Predstavitelia štátu však už po procesoch so Slánskym spozorovali, že čiastočne sa zahraničná mienka o Československu formuje na základe ich nakladania s miestnym židovským obyvateľstvom. (2014: 88) ČSSR sa navyše ocitla v nie veľmi priaznivej ekonomickej situácii a niečo ako sankcie od USA si v dlhodobom hľadisku nemohla dovoliť.

Toto súvisí aj s prípadom Charlesa Jordana. Úmrtie vysokopostaveného člena Jointu neprinieslo Československu iný než negatívny obraz na Západe. Situáciu navyše zhoršilo podozrenie, že československá ŠtB mala údajne o Jordanovom únose vedieť,

³¹ Pre Marxa s Leninom Židia nepredstavovali národ a bolo nutné zabezpečiť ich asimiláciu. Komunistickí ideológovia v 50. rokoch 20. storočia jednak vychádzali z tejto koncepcie, ďalej chápali sionizmus ako reakčnú nacionalistickú židovskú buržoáznu ideológiu, a verili konšpiráciám ohľadom svetového židovského sprisahania – táto konšpiračná teória bola aplikovaná pri politických procesoch v danom období. Po šesťdňovej vojne bol medzinárodný sionizmus obvinený z vedenia psychologickéj vojny, ktorou mal docieľiť rozbitie jednoty socialistických krajín. Tým mal zároveň uvoľniť Izraelu od neustáleho nátlaku a brániť pomoci arabským zemiam. (Bumová 2012: 22-23, 28)

i napriek čomu nezasiahla. Aj keď Joint a americké úrady vedeli, že Jordan bol v Československu považovaný za špióna, a existovala možnosť, že bol na želanie ŠtB či priamo KGB zneškodnený, rozhodli sa prípad hlbšie nevyšetrovať. Nechceli napínať vzájomné vzťahy krajín v období otepľovania režimu v krajine, ktorá pomaly kráčala k Pražskej jari. Na druhej strane, ČSSR sa snažila akýmkoľvek potenciálnym obvineniam Západu brániť.

Na už spomínanú premenu v československo-amerických ekonomických vzťahoch poukázal už zmienený proces s Vladimírom Komárkom, a preto som sa ho rozhodla ho spomedzi iných politických procesov z konca 60. rokov 20. storočia zdôrazniť. Tento proces zároveň poukázal na rozštiepenosť medzi politickou elitou štátu, ktorá vyvrcholila v Pražskej jari. Reformistické krídlo KSČ, ktoré malo svoje centrum aj na Ministerstve zahraničných vecí (ďalej aj MZV), uznalo, že pre ČSSR je vitálne udržiavať dobré vzťahy so Západom, minimálne už len z hľadiska získavania nových technológií a know-how. (Lukes 2001: 87) ŠtB sa, na druhú stranu, dostala do pozície rivala tohto ministerstva: bola totiž striktne proti inováciám, za zachovanie statusu quo, a spadala priamo pod kontrolu Moskvy. (2001: 78) S Moskvou pevne spolupracovala aj pri pokusoch dostať amerického občana Komárka opäť do Prahy. Ten bol počas svojej pracovnej cesty v Rusku unesený KGB, poslaný do ČSSR, podrobený dlhému vyšetrovaniu a procesu, obvinený z podnecovania socialistického režimu Československa, a poslaný na osem rokov do väzenia. Zásluhou rozsiahlej kampane v Spojených štátoch bol však po niekoľkých týždňoch prepustený. (2001) Tento záver ukázkovo odráža potrebu Československa vyhnúť sa politickým či ekonomickým sankciám a „normalizovať“ vzťahy s USA. Koncom 60. rokov bol režim v situácii, kedy sa mu každá finančná pomoc vyplatila, a kedy prípadným tvrdým ekonomickým sankciám zo strany USA (na rozdiel od 50. rokov) nedokázal čeliť. A hoci KSČ nechcela pripúšťať, že by v štáte niečo nefungovalo, a že by vôbec nejakú pomoc od kapitalistickej zeme potrebovala, všeobecne sa viackrát (aj vo vzťahu k „židovskej otázke“) ekonomický faktor „ukázal byť silnejší ako ideologické presvedčenie.“ (Soukupová 2012: 94)

Židovská otázka bola počas Pražskej jari v Československu stále prítomná, i keď hrala vedľajšiu úlohu. V máji 1968 boli Slánsky a ďalšie obete procesov v 50. rokoch 20. storočia rehabilitovaní³², reformné krídlo KSČ zároveň protestovalo proti antisemitskej kampani prebiehajúcej v Poľsku. Medzi významnými a aktívnymi reformnými

³² Po prvýkrát bol verejne tlačou odsúdený antisemitizmus 50. rokov. (Yegar 1997: 181)

komunistami boli zastúpení aj občania židovského pôvodu, napríklad Eduard Goldstücker či František Kriegel, ktorí sa často ocitali pod paľbou kritiky nie kvôli svojim reformným názorom, ale práve kvôli svojmu pôvodu. (Wasserstein 1996: 223) Ortodoxní komunisti a stúpenci Novotného, ktorí v tomto období prišli o moc sa prostredníctvom židovského pôvodu mnohých reformných komunistov snažili spoločnosť vyburcovať k ďalšej vlne antisemitizmu. Paradoxne bol však oficiálne v roku 1970 Goldstücker obvinený z toho, že je „sionistickým a imperialistickým agentom“ (Yegar 1997: 182), čo opäť poukazuje na snahy štátu akékoľvek prejavy antisemitizmu popierať. Podľa Yegara však prvá polovica roku 1968 vo všeobecnosti priniesla židovským obciam úľavu. Dokonca i urážlivá proti-izraelská kampaň v tlači bola zastavená. A hoci bol Goldstücker často kritizovaný a nakoniec odsúdený, aj jeho zvolenie za predsedu Zväzu československých spisovateľov je možné považovať za významné gesto. (1997: 181-82)

Fakt, že „medzinárodné politické udalosti poškodzovali židovskú komunitu v Československu,“ si všimla a akcentovala aj RŽNO. Stojí to v jej prehlásení z dňa 7. apríla 1968. Okrem tohto bodu prehlásenia v ňom rezonovali aj procesy 50. rokov 20. storočia, zneužívanie idey sionizmu, či tendenčná antisionistická kampaň po šesťdňovej vojne.³³ (Yegar 1997: 182) Aj v tejto súvislosti je teda badateľný ďalší dôkaz, že zahraničná politika ČSSR mala silný odraz na domácej scéne, a že režim nebol tak anti-antisemitský, ako o sebe tvrdil.

Ako už bolo spomínané, po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR (a definitívne po pléne ÚV KSČ v apríli 1969) zaujali štátne, Moskvou striktné kontrolované médiá opäť antisionistický postoj. Taktiež boli médiá využívané na napádanie Židov kvôli ich účasti v reformnom procese a dokonca na ich obviňovanie z vojenskej intervencie v auguste 1968. Aj československá propaganda spätne označila udalosti Pražskej jari za akési sionistické spiknutie. (Brod 2008: 4, Bumová 2012: 28) Podľa rétoriky režimu bola Pražská jar kontrarevolúciou, za ktorú mohli sionistické sily a imperialistické mocnosti.³⁴ (Svobodová 1994: 52) Dubček bol obvinený z umožnenia fungovania sionistického odboja v ČSSR, ktorý v štáte zaviedol liberálny režim, či z toho, že jeho známí predávali

³³ Podobné, ale o čosi menej kritické prehlásenie zverejnil aj Ústredný zväz židovských náboženských obcí na Slovensku. (Yegar 1997: 183)

³⁴ Pritom je veľmi dôležité mať na pamäti, že identifikácia s Izraelom či sionistickými centrami boli predstaviteľmi konzervatívneho krídla KSČ počas normalizovania pomerov v štáte využívaná na napádanie reformistov často bez ohľadu na to, či boli židovského, kresťanského či vôbec nejakého vierovyznania. (Wein 2015: 171)

informácie izraelským spravodajským službám. Celá nepriateľská zahraničná politika voči Izraelu mala byť odrazom tej sovietskej, teda politiky Moskvy. (Yegar 1997: 184)

Bernard Wasserstein upozorňuje, že československá antisionistická kampaň prebiehala niekoľko rokov aj napriek tomu, že nemala v spoločnosti takmer žiadnu podporu ani ohlas. Takmer všetci intelektuáli ju odsudzovali a považovali za nechutnú. (1996: 225) (Na mieste je dodať, že okrem ohlasu v spoločnosti v podstate nemala vo vnútri štátu ani protivníka.) Veľmi aktívnym novinárom v službách propagandy bol František J. Kolár, ktorý ako Žid a rehabilitovaná obeť politických procesov v 50. rokoch ostro odsudzoval sionizmus a západnú imperialistickú propagandu. Podľa Svobodovej jeho kniha *Sionismus a antisemitismus* (1970) plnila úlohu oficiálnej doktríny štátu v daných otázkach. V jej centre stála téza o neexistencii antisemitizmu, resp. „židovskej otázky“ v akejkolvek podobe v ČSSR. (1994: 54) Opak je však pravdou, antisemitizmus sa stal „nedeklarovanou, no aktívnou súčasťou politickej reality.“ Peter Salner ale upozorňuje, že bol najmä politicky motivovaný. (2016: 153, 156) Obavy z návratu 50. rokov 20. storočia sa nepotvrdili.

Ako bolo spomenuté vyššie, v 60. rokoch 20. storočia sa v ČSSR často stávalo, že aj v otázke postojov k Izraelu či Židom v štáte hrali ekonomické faktory väčšiu rolu než ideologické presvedčenie. (Soukupová 2012: 94) Výskum Blanky Soukupovej je však ohraničený rokmi 1956-1968 a dostupná sekundárna literatúra analyzujúca neskoršie obdobie, najmä po apríli 1969, sa tejto téme z ekonomického hľadiska vôbec nevenuje. Z nasledovného hľadiska je to pozoruhodný poznatok: pre prístup ČSSR k Izraelu a Židom boli 60. roky špecifické tým, že kvôli hroziacim sankciám od Spojených štátov, ktoré si Československo nemohlo dovoliť, dbal režim na svoj obraz na Západe a zaujímal v tejto otázke zmierlivejší postoj, ktorý zabránil uplatneniu týchto sankcií (v zmysle napríklad obmedzenia diplomatických stykov, prítomnosti reprezentantov štátnej cestovnej kancelárie Čedok, alebo zastavenia exportu nových technológií, a pod.). Analýza obdobia „konsolidácie“ režimu po Pražskej jari a antisionistickej kampane v ČSSR z hľadiska ekonomického výkonu a nedostatkov štátu však chýba. Ako to zdôrazňuje aj Igor Lukeš, ekonomická dimenzia politiky ČSSR hrala v tejto problematike veľmi významnú úlohu. (2001: 88) Týmto sa otvára zaujímavé pole pre ďalší výskum.

Aj počas normalizácie ostával boj s reálnymi či vykonštruovanými sionistickými aktivitami jedným z cieľov režimu. Podľa niektorých patrilo sionizmus dokonca „medzi hlavných škodcov socialistického zriadenia.“ (Salner 2016: 145) Formálne spadalo boj proti „sionistickým agentom“ pod ŠtB a jej systém tzv. „štátobezpečnostných

problematik,“ a z prejavov a kampane z oficiálnych mocenských miest sa vytratil. Obyvateľov židovského pôvodu ŠtB sledovala a kontrolovala nielen v súvislosti s ich podporou Izraela. O čo viac, ŠtB považovala Židov za homogénnu skupinu, a preto boli pre ňu všetci kolektívne podozriví. Sústredila sa pritom na tých, ktorí udržiavali kontakty so zahraničím (Hlavinka 2005: 20-22; Salner 2016: 146) Hlavinka hodnotí rolu sionizmu pre československý normalizačný režim ako zámienku, na základe ktorej mohol Židov perzekvovať za výkon pre neho neprijateľných vecí, ktorými okrem zahraničných kontaktov boli obnovy a udržiavanie židovských komunit, vzdelávanie a stretávanie mládeže, či rôzne aktivity ŽNO. (2005: 31)

Na základe vyššie uvedeného je možné dôjsť k záveru, že vzťah ČSSR k otázke sionizmu a antisemitizmu sa počas obdobia 1967-1971 výrazne premieňal. Hoci téma ostala prítomná a s antisionizmom sa pracovalo ako s nebezpečnou, štát ohrozujúcou ideológiou, jej intenzita v politickej rétorike a vo verejnom priestore ku koncu obdobia značne klesla a ostala hlavne v sfére internej činnosti ŠtB. To konkrétne znamená, že štvavá kampan voči Izraelu/sionistom utíchla aspoň z oficiálnych mocenských miest, a antisionizmus bol používaný najmä ako zámienka k ospravedlneniu kontroly, sledovania, a príp. perzekvovania židovského obyvateľstva. K čomu dochádzalo, ako hovorí Peter Salner, často práve z prostého pragmatizmu režimu, ktorý sa nejakým spôsobom len snažil dosiahnuť svoje ciele (2016: 155), a okrem Židov perzekvoval z rozličných dôvodov aj väčšinové obyvateľstvo. Kritika Izraela a vyzbrojovanie arabských zemí ostali jednými zo znakov československej zahraničnej politiky, avšak táto téma počas zakonzervovaného normalizačného režimu nevyvolávala štvavé kampane takých rozmerov, ako tomu bolo najmä v období šesťdňovej vojny a ešte vo väčšej miere po auguste 1968. Túto zmenu reflektuje aj autor situačnej správy vydanéj v priebehu piatej arabsko-izraelskej vojny (tzv. Jomkipurskej). Hoci autor zhodnotil, že si aj táto vojna získala pomerne veľkú pozornosť médií, útok na Izrael podľa neho však rozhodne nebol tak veľký, ako napríklad pokrývanie štátneho prevratu v Čile. Dokonca „žiaden prominentný politik dosiaľ [tzn. 11 dní po začiatku vojny] neodsúdil či vyjadril rozhorčenie nad ,izraelskou agresiou.““ (OSA 17.10.1973)

V nasledujúcej časti práce sa konečne dostávam k analýze situačných správ RFE, ktorá ukáže, ako sa v nich popísaný vývoj v skúmanom období odrážal. Na základe toho zaznamenám tendencie v prístupe RFE, resp. jeho československej redakcie k antisionizmu/antisemitizmu socialistického Československa. Na samotný záver vyhodnotím, akú veľkú protiváhu RFE československej ideológii antisionizmu ponúkalo.

3.2 RFE a vplyv jeho vysielania na Československo

Hoci bol boj proti komunizmu a proti sovietskej propagande bol pre RFE jednoducho deklarateľným záväzkom, ukázal sa byť neľahko realizovateľným. Ideológia východného bloku bola komplikovaným protivníkom z toho dôvodu, že pomocou svojej klamlivej hodnovernosti bola prítiažlivá pre veľké množstvo ľudí. „Ak by zlomyselnosť komunizmu sama vynikla ako jeho definujúca charakteristika, [...] bolo by jednoduchšie sa s ním vyrovnávať.“ (Urban 1997: 40) Tento boj však nesporne patril medzi hlavné ciele americkej zahraničnej politiky.

Na otázku, či vôbec malo RFE, resp. jeho československá redakcia, a zahraničné vysielanie vplyv na dianie vnútri Československa a na rozhodovanie jeho politických elít, je možné z časti odpovedať pomocou reakcií režimu. Jedná sa napríklad o medializáciu návratov exulantov (či už boli návraty „dobrovoľné“ alebo šlo o únosy), o snahy ovplyvňovať existenciu RFE pomocou diplomatických jednaní, o vysielanie špiónov z Československa do sídla československej redakcie RFE v Mníchove, či o snahu prekaziť tzv. balónovú kampaň. (Tomek 2006: 384-85)³⁵³⁶ Stanica bola režimom označená za jedno z tzv. centier ideologickej diverzie, ktorých hlavným existenčným zmyslom „mala byť snaha o likvidáciu komunistických režimov.“ (Tomek 2006: 13) Pre elimináciu jeho vplyvu sa kontinuálne využívali represálie, cenzúra, kontrapropaganda, či technické rušenie rozhlasových vln. Prípadný vplyv na rozhodovanie politických

³⁵ Tiež známa ako letáková akcia alebo letáková operácia, prebiehala medzi augustom 1951 a novembrom 1956. Počas nej vzduchom na východ v intervaloch prúdili množstvá balónov, ktorých cieľom bolo zničiť na územie satelitných štátov Sovietskeho zväzu milióny letákov, novín, politických pamfletov, suvenírov a iných informatívnych predmetov, ktoré informovali o činnosti RFE v Mníchove a o jeho aktuálnych témach. Letáky ľudí vyzývali napríklad k bojkotu volieb alebo k opusteniu jednotných roľníckych družstiev. Prevedenie akcie bolo z finančného i technického hľadiska veľmi náročné, a zároveň nie veľmi efektívne. Podľa Archa Puddingtona možno účinok operácie pozorovať na náraste publicity rozhlasovej stanice, ako aj v dočasnom odvedení pozornosti od samotného vysielania a spravodajskej činnosti. (2000: 72)

³⁶ Ďalším vhodným ukazovateľom významu vysielania je vplyv na obyvateľstvo štátu a podiel na jeho necenzurovanej informovanosti. O ňom môžu svedčiť napríklad osobné písomné či neskôr telefonické odozvy poslucháčov, alebo prieskumy počúvanosti stanice. (Tomek 2015: 254-55) Obe tieto premenné sú pomerne ťažko merateľné, pretože poštové a telefonické spojenie bolo často kontrolované a blokované, a prieskumy z dôvodu uzavretosti východného bloku nepresné – u RFE je potrebné brať v úvahu nemožnosť vykonávať prieskum priamo v krajine, u výskumných centier samotných krajín zas vysoko-pravdepodobnú autocenzúru respondentov. Za zmienku však určite stojí.

predstavitel'ov štátu mohli mať podľa Tomeka spomínané monitoriny zahraničného vysielania, ktoré boli pre nich voľne k dispozícii. (2015: 293-94)

Na rozdiel od (v rétorike režimu) Židov v službách buržoázneho nacionalistického sionizmu a od Západu nebolo RFE obvinené z podnecovania a podporovania reformného hnutia v KSČ a z Pražskej jari. V *Poučení z krízového vývoja v strane a spoločnosti po 13. zjazde KSČ* z roku 1971 akákoľvek zmienka o Slobodnej Európe chýbala. (2015: 352) V tomto dokumente schválenom v decembri 1970 na zasadaní ÚV KSČ bola sformulovaná ideológia obdobia normalizácie.³⁷ (Salner 2016: 139) Nechýbal v ňom však náznak prepojenia RFE priamo so sionizmom: „Značný vplyv v boji proti socializmu v ČSSR mali sily, ktoré sa angažovali z pozícií sionizmu, jedného z nástrojov medzinárodného imperializmu a antikomunizmu.“ (Poučení... 1971) Ako je známe, antikomunizmus bol primárnou stratégiou Spojenými štátmi založenej a financovanej rozhlasovej stanice.

Na základe dostupných štatistík (viď príloha č.2) je všeobecne možné konštatovať, že vysielanie československej redakcie RFE malo na obyvateľstvo štátu nemalý vplyv. Na druhej strane je veľmi náročné dokázať vplyv na vedenie KSČ. Prokop Tomek dochádza k záveru, že KSČ vysielanie Slobodnej Európy odmietalo (tzn. odmietala názory RFE), a preto je existencia vplyvu vysielania priamo na politické rozhodnutia elít štátu len málo pravdepodobná. (2015: 289) Režim síce nepodriaďoval svoje rozhodnutia činnosti Slobodnej Európy, ale robil všetko preto, aby sa jej informácie dostali k čo najmenšiemu počtu ľudí. Politickí predstavitelia Československa teda považovali RFE za vplyvné médium schopné narušiť cenzúru a dezinformačnú činnosť štátu. Obávali sa, že rozhlasové vysielanie zo Západu podkope jeden z najdôležitejších pilierov komunistického režimu, ktorým bola práve realita vykonštruovaná na základe klamstiev.

3.3 Situačné správy RFE

Ako som ukázala v prvej kapitole, že situačné správy mali podobu anglickojazyčných dokumentov vydávaných Slobodnou Európou od roku 1959 do roku 1989. Ich autori sú neznámi; v rámci mnou sledovanej problematiky to boli zrejme

³⁷ Hoci v období normalizácie v ČSSR oficiálne platil Ústavný zákon 100/1960, pre každodenný život obyvateľov mal skôr reprezentatívny charakter. Rozhodujúcu úlohu v praxi malo *Poučenie*. (Salner 2016: 144) V tomto dokumente konzervatívne sily KSČ konsolidujúce situáciu v Československu po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy objasňovali príčiny reformizmu, ktorý vyvrcholil v Pražskej jari.

pracovníci československej redakcie. V mnou skúmanom období mali situačné správy v priemere šesť strán, v roku 1971 boli o čosi rozsiahlejšie, ich dĺžka sa spravidla pohybovala okolo 10 až 15 strán. RFE takéto situačné správy o vývoji v piatich krajinách strednej a západnej Európy (Bulharsko, Československo, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko) publikovala každých niekoľko dní. V niektorých časových úsekoch (Pražská jar, vpád vojsk Varšavskej zmluvy) dokonca každý deň, a ojedinele raz za týždeň. I keď boli situačné správy prevažne súhrnom najdôležitejších mediálnych výstupov z Československa, je nutné mať na zreteli, že masové médiá plnili v štáte jednej strany dôležitú úlohu šírenia ideológie a propagandy do spoločnosti. KSČ na to využívala najmä denník Rudé právo, a jej slovenská územná organizácia KSS denník Pravda.

Z obsahového hľadiska patrili medzi hlavné témy situačných správ nasledujúce: v oblasti zahraničnej politiky USA a vojna vo Vietname, Spolková republika Nemecko (ďalej SRN) a Mníchovská dohoda, Blízky východ a Izrael, a samozrejme sovietsky blok. Po augustovej invázii v roku 1968 sa tento záber zmenšil a pozornosť ČSSR sa obracala takmer výlučne na medzinárodné vzťahy s krajinami za železnou oponou. V domácej politike v skúmanom období pochopiteľne figurovali demokratizačné snahy reformistického krídla KSČ, invázia vojsk Varšavskej zmluvy, a následky potlačenia reformizmu a opätovného „normalizovania“ pomerov.

Situačné správy RFE prinášali informácie o úlohách jednotlivých strán blízkovýchodného či vnútropolitického konfliktu, a fakty, ktoré československé denníky a politici zamlčali či ignorovali. V nemálo prípadoch RFE opravovalo z ich pohľadu zavádzajúce informácie.³⁸ Sprostredkovávali tiež stanoviská západných pozorovateľov: aj prostredníctvom nich sa snažili vyvracať nepravdivé a zavádzajúce informácie režimu, teda bojovať s československou propagandou.

V období medzi júnom 1967 a decembrom 1971 vzniklo 382 situačných správ, ktorých analýza je predmetom poslednej časti diplomovej práce. 31 správ obsahovalo analýzu udalostí a obsiahlejšie komentáre, ostatné poskytovali prehľad informácií z československej tlače a vystúpení najvyšších politických predstaviteľov štátu. Počas ich čítania je treba mať na mysli, že zhromažďovaniu a komentovaniu československých udalostí sa, prirodzene najmä z jazykových dôvodov, venovala československá redakcia RFE. Z praktického a logického hľadiska je táto analýza rozdelená do troch časových

³⁸ Medzi posledné menované patrí napríklad opakované tvrdenie, že Izrael je hlavnou príčinou eskalácie blízkovýchodného konfliktu v júni 1967 (OSA 7.6.1967), alebo že výročné židovské slávnosti de facto štátom zrušené neboli (OSA 6.9.1967).

úsekov: po prvé, Novotného éra, ktorá trvala do januára 1968; po druhé obdobie Pražskej jari do augusta 1968; a po tretie, „normalizácia“ režimu. Po troch analytických častiach nasleduje ešte vyhodnotenie.

3.3.1 Novotného éra

Antonín Novotný stál v ústredí moci v Československu do začiatku roku 1968. Ako prvý tajomník ÚV KSČ bol vo funkcii od roku 1953, tretím prezidentom Československa po roku 1948 sa stal v roku 1957. Jeho proti-izraelské a antisemitské postoje spomínané v predošlých častiach práce sa objavujú aj v situačných správach Slobodnej Európy. Deň pred vypuknutím šesťdňovej vojny jedna zo správ Novotného postoje zachytila, a porovnávala ich pomocou jeho dvoch aktuálnych prejavov: rozhovor pre zahraničné médium London Times a reč počas manifestácie česko-sovietskeho priateľstva na Devíne pri Bratislave. (OSA 5.6.1967)

Zatiaľ čo v prvom prípade bol tón Novotného umiernený a kontrolovaný, počas prejavu pred domácim publikom sa jeho v zahraničí známy obraz ako „múdreho skúseného štátnika,“ ktorý sa snaží zaistiť mier na Blízkom východe, zmenil na obraz „dogmatického taktika.“ „Jeho latentný antisemitizmus sa prejavil v pasáži o blízkovýchodnej kríze. Podľa Novotného názoru ‚reakčné sily podporované izraelskými extrémistami‘ sa snažia zastaviť progresívny vývoj arabských zemí a udusiť národný oslobodzovací boj v tej oblasti.“ Autor správy prirovnal tento Novotného „výbuch“ k obdobiu politických procesov v 50. rokoch 20. storočia. (OSA 5.6.1967)

Novotný sa k izraelskej agresii vrátil v priebehu roku 1967 niekoľkokrát. Vždy pritom hájil pozície a postup arabských krajín na Blízkom východe a ich obraz ako obetí tejto agresie. Hoci, ako pripomína RFE, bol tak „očividne v rozpore s náladami v spoločnosti.“ Nemožno zabudnúť ani na jeho prirovnanie Izraela v roku 1967 k nacistickému Nemecku v roku 1938; dodal k tomu, že rovnaké štáty, ktoré vtedy podporovali Hitlera, teraz podporujú Izrael. RFE túto Novotného komparáciu označilo za „znepokojujúce historické závery, na ktorých zverejnenie nemala odvahu ani československá historiografia.“ (OSA 31.8.1967) Dva dni pred odchodom z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ predniesol Novotný novoročný príhovor, ktorý už však mal umiernený charakter. Úplne sa vyhol obviňovaniu Izraela z agresie, a v súvislosti s treťou arabsko-izraelskou vojnou používal výraz „blízkovýchodný ozbrojený konflikt.“ (OSA 3.1.1968) Túto zmenu je vo veľkej miere možné pripisovať výraznej prevahe

reformistického krídla v KSČ a hlasov v spoločnosti, a s ňou súvisiacej kritike Novotného nemenných dogmatických postojov. Novotný zrejme vzal do úvahy spomínané pro-izraelské nálady ako v spoločnosti, tak aj u niektorých predných reformistov v strane, a prostredníctvom miernej zmeny rétoriky sa snažil udržať pri moci aj napriek silnejúcej kritike a svojej slabnúcej pozícii.

„Ako sa dalo očakávať vzhľadom na svoje blízke vzťahy so Zjednotenou arabskou republikou“ (ďalej aj ZAR), Československo podporovalo v šesťdňovej vojne opäť arabské krajiny. (OSA 7.6.1967) Správa pripomína, že ČSSR tak oficiálne učinila prostredníctvom MZV už 25.5.1967, teda počas vzrastajúceho napätia medzi aktérmi konfliktu. To znamená, že MZV spolu s prezidentom Novotným už pred vypuknutím tretej arabsko-izraelskej vojny obviňovali Izrael z eskalácie napätia na Blízkom východe, a dôrazne odsudzovali izraelskú agresiu údajne podporovanú svetovým imperializmom. MZV svoje stanovisko opätovne oficiálne podporilo ďalšou deklaráciou z dňa 6.6.1967. V reakcii na obvinenie Československé spravodajstvo k tejto téme RFE zhodnotilo ako „založené primárne, ale nie exkluzívne, na arabských zdrojoch,“ a poskytujúce „o trochu oneskorený, ale nie úplne nepravdivý obrázok udalostí.“ (OSA 7.6.1967) Týmto RFE uznalo, že priebeh šesťdňovej vojny nebol zo strany československých médií úplne zmanipulovaný, čo argumentuje prospech tejto stanice v zmysle snahy zachovať umiernenú a objektívnu spravodajskú tvár. „Na druhej strane, masmediálna propaganda je zameraná nielen proti Izraelu, ale v narastajúcej miere proti svojim zvyčajným strašiakom, Spojeným štátom a ,rovným monopolom.““ (OSA 7.6.1967) Ďalej autor správy upozorňuje, že oficiálna československá solidarita s arabskými krajinami má väčší než formálny presah. Československo nielen sprostredkúva ZAR vojenský materiál a technickú pomoc, okrem toho je prostredníctvom tejto rozsiahlej vojenskej spolupráce (s Egyptom už od roku 1955) „nástrojom sovietskej zahraničnej politiky na Blízkom východe.“ (OSA 7.6.1967) Posledný bod akcentuje naviazanosť ČSSR na Sovietsky zväz, ktorá, ako sa ukáže nižšie, často ústila do servilnosti.

Po prerušení oficiálnych diplomatických vzťahov s Izraelom ostalo podľa autora situačnej správy z 12. júna 1967 Československo ostro „pro-arabské, proti-izraelské a protiamerické,“ čo bolo „úplne v zhode s Kremľom.“ Novotný úlohu Izraela ako agresora opakovane akcentoval. O niekoľkonásobnom prezidentovom obvinení Izraela z agresivity a započatia vojny je referované symbolicky ako o „prekonaní všetkých predošlých rekordov.“ RFE ďalej poukazuje na servilné správanie československého režimu voči Moskve, a síce na príklade vymoženia ,spontánnych‘ proti-izraelských

a arabské krajiny podporujúcich uznesení od masových organizácií a tovární, dokonca i od odborov a kňazov. (OSA 12.6.1967) Tento krok československých autorít, ktorý zo strany ZSSR nebol očakávaný a teda v podstate zbytočný, dokonale ilustruje prehnanú podlízavosť ČSSR Moskve spomínanú už vyššie v práci. Tá je neskôr opäť pripomínaná prostredníctvom výroku Ladislava Mňačka o československej zahraničnej politike: Praha podľa neho nepotrebovala žiaden nátlak z Moskvy, pretože metropolu Sovietskeho zväzu nasledovala dobrovoľne a z vlastného rozhodnutia. (OSA 31.8.1967)

Predstavované reakcie socialistického Československa na šesťdňovú vojnu sú „v zhode s dlhodobou politikou krajiny, ktorá bola, spočiatku otvorene a neskôr skryto, ‚antisionistická‘ a antisemitská.“ S ohľadnutím na procesy so Slánskym a vtedajšie „najmasívnejšie protizidovské a proti-izraelské výbuchy,“ tvrdí autor situačnej správy, že „síce násilie tých útokov neskôr opadlo, základný postoj sa len ťažko zmenil.“ (OSA 12.6.1967) Tému o pretrvávajúcom antisemitizme aj po skončení čistiek v strane (najmä od ľudí údajného židovského pôvodu) podkladá argumentami, že hoci boli obeť politických procesov ‚rehabilitované‘, žiadni Židia sa od 50. rokov do súčasnosti opäť nedostali na akúkoľvek výkonnú pozíciu v štáte. Závadný je aj postoj ČSSR k Izraelu ako k „reakčnému elementu a imperialistickej vysunutej základni na Blízkom východe.“ (OSA 12.6.1967)

Promptná a viac než len formálna servilnosť Sovietskemu zväzu je zdôrazňovaná opakovane, konkrétne v dvoch bodoch týkajúcich sa činnosti ČSSR v súvislosti s blízkovýchodnou vojnou. Po prvé, správa z júna 1967 pripomína okamžité prerušenie diplomatických stykov a vyhostenie izraelských diplomatov z krajiny (ako prvý štát hneď po ZSSR), a po druhé, informuje o vyhodnocovacích československých delegáciách na Blízkom východe a dohodách o doplnení vojenských strát ZAR. V súvislosti s „jedovatým útokom“ na izraelských diplomatov je upozornené, že tí boli pod drobnohľadom štátnych orgánov a ŠtB už dlhšiu dobu, a teda prerušenie diplomatických kontaktov bola len „vítaná príležitosť sa ich zbaviť.“ Pred vyhostením boli propagandou obvinení zo zneužívania svojho diplomatického statusu, napríklad prostredníctvom vydávania víz do Izraela, podporovaním emigrácie mladých a technicky zdatných ľudí, či podnecovaním pro-izraelských nálad medzi československým obyvateľstvom. Na tomto mieste autor trefne glosuje, že „československí politickí predstavitelia sa zdajú byť takého názoru, že povinnosťou izraelských diplomatov bolo podriaďovať sa oficiálnej československej politickej línii,“ čo znamenalo podnecovanie celospoločenskej podpory pre arabské krajiny na Blízkom východe. Za podstatne závažnejšiu a „poľutovaniahodnú“

však bola označená „dav-buričská technika prezentácie,“ ktorú niektorí štátni predstavitelia či médiá používali. Opäť bola prirovnaná k antisemitskej propagande procesu so Slánskym, a vyhlásenie odmietajúce prítomnosť antisemitizmu v ČSSR a zdôrazňujúce snahy s akýmikoľvek jeho formami bojovať, bolo označené za „pokrytecké.“ Za takúto „jedovatú propagandu režimu“ je možné považovať aj expresívne označenie Izraela editorom slovenskej Pravdy Jánom Riškom za „najviac militaristický štát na celom svete.“ Pri ňom, ako úsmevne poznamenáva autor RFE správy, musel Riško vo svojom entuziazme zabudnúť, že presne toto isté československá propaganda dlhodobo tvrdí skôr o Západnom Nemecku. (OSA 26.6.1967)

Okrem boja s československou propagandou sa v situačných správach RFE pravidelne objavovalo aj hodnotenie vývoja postojov predstaviteľov štátu a štátom ovládaných médií. Hoci boli tieto analýzy prevažne kritického charakteru, často poukazovali aj na zmierlivejšie kroky/prehlásenia československého režimu v otázke Blízkeho východu. Konkrétne napríklad poslanec Slovenskej národnej rady (SNR) na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia Svetozár Štúr v komentári z júna 1967 posunul časť viny za konflikt na Blízkom východe z Izraela na „imperialistické sily“, najmä teda USA. Okrem toho údajne „vyvrátil tvrdenia egyptsko-sýrskej propagandy,“ keď odmietol označenie USA za priameho agresora na Blízkom východe. V rámci komentára zároveň ako prvý verejne naznačil, že nálady „určitého segmentu verejnosti“ by naozaj mohli byť skôr pro-izraelské. Na margo toho autor správy dodal, že na základe predošlých skúseností je známe, že „v komunistickej reči ‚určitý segment‘ často znamená väčšinu.“ (26.6.1967) Ďalší odklon od tvrdej proti-izraelskej línie pripomenulo RFE rečou ministra zahraničných vecí Václava Davida počas zasadania Valného zhromaždenia OSN v septembri 1967. David síce zopakoval tézu o Izraeli ako agresorovi a arabských krajinách ako jeho obetiach, na druhú stranu ale Izraelu priznal právo na samostatnú existenciu. Ako pripomína autor situačnej správy, toto stanovisko sa „zreteľne rozchádza s extrémistickejšími pozíciami arabských priateľov Československa.“ (OSN 27.9.1967)

Ďalší dôležitý príspevok k téme priniesla správa RFE s názvom *Malá protižidovská akcia*, ktorá hovorí o zrušení cirkulácie poštových známok s motívmi výstavy z pražského Štátneho židovského múzea a Staronovej synagógy v reakcii na krízu na Blízkom východe. Autor správy toto nariadenie označil za „nerozumné“ a „ťažko adekvátne na podopretie tvrdenia režimu, že jeho oficiálna blízkovýchodná politika, hoci proti-izraelská, nie je v žiadnom prípade antisemitská.“ (OSA 9.8.1967) Tento príklad ukážkovo demonštruje prepojenosť zahraničnej proti-izraelskej politiky ČSSR

s vnútroštátnou politikou voči židovskej menšine. Ďalej potvrdzuje dvojrozmerné pojmie „židovskej moci“ režimom, ako o ňom písal Jacob Labendz. (2014: 102) Zrušenie obehu a tlače známok so židovskou tematikou mohlo byť reakciou na pociťovanie hrozby zo strany nielen zahraničných (sionistov), ale aj domácich Židov. Na druhej strane to ale nemusel byť akt čistého priamočiareho antisemitizmu, ako to pracovník RFE v závere správy naznačuje.

V podobnom duchu sa niesla aj situačná správa o zrušení osláv tisícého výročia pražskej židovskej komunity a sedemstého výročia Staronovej synagógy,³⁹ ktorého dôvodom mali byť neexistujúce diplomatické vzťahy medzi Izraelom a Československom. Túto situáciu sa československí politickí predstavitelia snažili mierniť za pomoci prehlásenia, že v podstate k žiadnemu priamemu zrušeniu nedošlo, pretože dané oslavy neboli vládou nikdy oficiálne vyhlásené. Komentár RFE však toto tvrdenie kritizuje s tým, že aj napriek svojej formálnej správnosti je „zámerne zavádzajúce.“ A to z toho dôvodu, že na oficiálnej úrovni do tej doby došlo už k rozsiahlejším prípravám osláv, vrátane ich programu, ktoré by mali okrem iného prilákať „potenciálnu finančnú vzpruhu.“ (OSA 6.9.1967) V poslednom odseku septembrovej správy RFE opätovne dochádza k obvineniu československých autorít z antisemitizmu. Jej autor navyše upozorňuje na nepriamoúmerný vzťah medzi narastajúcim množstvom nevhodných antisemitských poznámok a komentárov, a postupným vymieraním židovskej komunity: „Aktuálne zrušenie týchto osláv nemožno adekvátne vysvetliť žiadnou ‚diplomatickou situáciou medzi Československom a Izraelom.‘ Pripomienka tisícich rokov židovského života na českom území – vzťahu, ktorý tak veľmi obohatil industriálny, obchodný, a v neposlednom rade kultúrny život tejto oblasti, nemá so štátom Izrael nič do činenia. Túto prohibíciu nie je možné urobiť prijateľnou ani prostredníctvom československého ‚antisionistického‘ a ‚anti-imperialistického‘ postoja. Je to jednoducho len ďalší stupeň v nedávnom oživení československých antisemitských komentárov – o to žalostnejších v súčasnej situácii, kedy sa židovské komunity, pomaly ale neodvratne, blížia k svojmu vyhynutiu.“ (OSA 6.9.1967) Nakoniec boli povolené len oslavy národného rozmeru. (OSA 17.1.1968)

³⁹ O podobe týchto osláv sa začalo diskutovať už v roku 1966 a konať sa mali ako oslavy medzinárodného rozsahu v roku 1967. Boli však dvakrát odložené: v roku 1967 kvôli šesťdňovej vojne, v roku 1968 kvôli augustovej invázii. Nakoniec sa konali v roku 1969 v omnoho menšom rozsahu než bol pôvodne plánovaný: hlavnými bodmi akcie domácich rozmerov bol koncert a výstava.

Ako už bolo naznačené vyššie, blízkovýchodná problematika sa v situačných správach RFE často objavovala aj v súvislosti so štvrtým zjazdom československých spisovateľov, ktorý sa konal od 27. do 29. júna 1967. Skupina spisovateľov-intelektuálov vystúpila napríklad s prirovnaním situácie Izraela v roku 1967 k situácii Československa v roku 1938. Podľa Pavla Kohouta mali oba štáty v tejto situácii oba štáty morálne právo na (za daných podmienok militantnú) sebaobranu. Spisovateľ a člen ideologického oddelenia ÚV KSČ Vítězslav Ržounek však vo svojom polemickom článku s danými spisovateľmi (Kohout, Vaculík, Kundera) a filmovým kritikom Liehmom oponoval tvrdením, že Izrael je na základe jeho agresie porovnateľný skôr s nacistickým Nemeckom v roku 1938. RFE označila niektoré Ržounkove argumenty za nepresvedčivé až nesprávne, a jeho článok vo všeobecnosti za „kampaň zostrojenú na zasadenie klinu medzi militantných reformistov na jednej strane, a konformistov a konzervatívcov na strane druhej.“ (OSA 17.8.1967) Tu jasne vidno pozadie a následky uvoľnenia v spoločnosti počas 60. rokov 20. storočia, teda tzv. pred-Pražskej jari.

S obsahom a aktérmi predchádzajúceho odseku súvisí aj prípad odňatia občianstva spisovateľovi Ladislavovi Mňačkovi za jeho „svojvoľnú cestu“ do Izraela, ktorou chcel symbolicky ako človek nežidovského pôvodu a presvedčenia vyjadriť nesúhlas s tvrdou proti-izraelskou štátnou politikou.⁴⁰ Hoci Mňačkovu cestu odmietla aj Únia slovenských spisovateľov, české Literárne noviny sa podľa RFE v tejto veci od stanoviska nadiktovaného stranou výrazne dištancovali. (OSA 22.8.1967) A fakt, že tento svetovo známy spisovateľ bol v auguste 1967 zbavený československého občianstva ukazuje snahu štátnych orgánov „diskreditovať Mňačka doma a v zahraničí.“ A zároveň je vyjadrením slabosti režimu, ktorý sa obával reformných názorov. (OSA 17.8.1967) Informácia o Mňačkovom návrate do krajiny v máji 1968 sa objavila aj v spravodajstve RFE, nijak podrobnejšie však analyzovaná nebola, a to aj napriek tomu, že jeho návrat bol pomerne nečakaný a prekvapivý. (OSA 20.5.1968)

K úmrtiu podpredsedu Jointu Charlesa Jordana sa RFE vyjadrilo stroho, a len v jednej situačnej správe. Tá prezentovala vyjadrenia československých autorít a predsedu Jointu Louisa Broida; druhý menovaný predkladal dôvody, ktoré vylučovali oficiálne tvrdenie ČSSR o smrti Jordana bez cudzieho zavinenia. (OSA 22.8.1967) Z textu správy nie je možné usúdiť, že by RFE v tejto veci zaujala a vyjadrila konkrétne stanovisko.

⁴⁰ Jeho prvá manželka bola židovského pôvodu a v Izraeli ostala už natrvalo.

3.3.2 Pražská jar: od odstúpenia Novotného po inváziu vojsk Varšavskej zmluvy

Antonína Novotného vystriedal v januári 1968 na poste prvého tajomníka ÚV KSČ Alexander Dubček. Od tej doby prvý menovaný v podstate zmizol zo scény a záujmu médií, a spomínaný bol prevažne len v súvislosti so svojou pevnou dogmatickou politikou. RFE jeho jediný zaznamenaný prejav v januári 1971 označilo za umiernený, bez akejkoľvek snahy burcovať verejnosť proti „nesocialistickým“ krajinám. (OSA 5.1.1971) Aj napriek vrcholiacej Pražskej jari a pozornosti socialistického Československa obrátenej na demokratizačné snahy s úmyslom dosiahnuť „socializmus s ľudskou tvárou“ neostala ani zahraničná politika štátu či „židovská otázka“ úplne na okraji diškurzu.

Spočiatku je možné v správach Slobodnej Európy identifikovať znepokojenie nad charakterom Dubčekovej zahraničnej stratégie: „Zatiaľ čo sa Dubček ukázal byť v oblasti domácich záležitostí viac-menej progresívnym, jeho predstavy o zahraničnej politike sa všeobecne nelíšia od tých hlásaných za pôsobenia Novotného.“ (OSA 5.2.1968) Tu treba zdôrazniť, že namiesto postojov voči Izraelu sa skôr jednalo o postoje voči ZSSR, členstvu vo Varšavskej zmluve, NDR, a BRD.

Ďalšie situačné správy sú už v artikulácii problémov reformujúceho sa režimu umiernenejšie. Pri vyhodnocovaní stranou navrhovaných nevyhnutných reforiem vyvstáva do popredia požiadavka reorganizácie inštitúcií, ktoré koncentrovali príliš veľkú moc, obzvlášť Štátnej bezpečnosti a súdnictva. Správa upozorňovala na to, že nespokojnosť s menovanými inštitúciami bola oficiálne a verejne vyjadrená vôbec prvýkrát v ich histórii. V prípade ŠtB k tomuto kroku značnou mierou prispeli jej nedávne aféry, konkrétne Komárek, Jordan, alebo vyhnanie zahraničných korešpondentov a diplomatov. (OSA 12.2.1968) Ako je už známe, všetky menované aféry mali súvislosť so zahraničnou politikou ČSSR voči Izraelu a USA. K tomu pripomeniem i úlohu ŠtB ako oponenta MZV (ktoré bolo v tomto období centrom reformistického krídla KSČ), a ako zástancu statusu quo spadajúcim pod priamy vplyv a kontrolu Moskvy.

Menej útočné ostali správy aj naďalej, čo bolo spôsobené zrejme celkovým vývojom vnútropolitickej situácie. Pri hodnotení pokračujúcej revízie zahraničnej politiky ČSSR autor situačnej správy z 26. februára vyjadril prítomnosť „klíčiacej podpory pre Izrael“ medzi hlavnými predstaviteľmi štátu, ktorí pocítili potrebu zaujať

pevné odmietavé stanovisko v prípade extrémistických snáh zničiť nejaký štát a zmasakrovať jeho obyvateľov. (OSA 26.2.1968) V tomto prípade je referencia na Izrael pomerne zreteľná.

Návrat k striktnnej línii zahraničnej politiky prišiel spoločne s komuniké, ktoré vzniklo ako výsledok medzinárodnej konferencie signatárov Varšavskej zmluvy začiatkom augusta 1968 v Bratislave.⁴¹ Za hlavný „postrach“ východného bloku bola síce tradične označená SRN, „„agresívni“ Izraelčania nedopadli omnoho lepšie: táto kampaň slúži na propagovanie sovietskej mocenskej politiky na Blízkom východe.“ A to podľa správy RFE „vzdialene pripomína stalinistické praktiky.“ Československé ruky v zahraničnej politike mali byť Moskvou zviazané a nové iniciatívy študentov a intelektuálov v prospech Izraela umlčané. Zahraničnopolitické ústupky však údajne boli aspoň mnohokrát prevýšené vnútropolitickými ziskami pre režim Dubčeka. Týmito ziskami bol myslený zisk „zelenej pre Československo pre pokračovanie so svojimi vnútroštátnymi reformami.“ (OSA 5.8.1968) To, ako sa vo svojich odhadoch ako československé reformistické elity, tak aj analytici RFE mýlili, sa ukázalo o niekoľko dní pri invázii vojsk Varšavskej zmluvy do krajiny.

3.3.3 Normalizácia pomerov v štáte a konsolidácia konzervatívcov pri moci

Obdobie po augustovej invázii do socialistického Československa malo pomerne rýchly spád a zvrátilo pro-reformný vývoj v krajine. Vyznačovalo sa masívnymi čistkami nielen v štátnych mocenských orgánoch, ale aj v prostredí československých masových organizácií (odborov, mládežníckych organizácií, médií), a obsadzovaním voľných miest pro-moskovskými konzervatívnymi dogmatikmi. Jeden z dôležitých mužov Pražskej jari, Josef Smrkovský, trefne jeden rok po invázii poznamenal, že v prvých mesiacoch okupácie boli medzinárodné záležitosti Československa v ústraní, prebíjal ich totiž rýchly sled mnohopočetných vnútropolitických zmien. (OSA 20.8.1969) Tento fakt sa prejavil aj v obsahovom zložení situačných správ RFE. Zmienky o postojoch Československa k Izraelu a Židom boli v tomto období pomerne stručné a sporadické. Tento charakter si

⁴¹ Okrem československej politickej reprezentácie sa jej zúčastnili delegácie členských krajín Varšavskej zmluvy na čele s hlavami ich komunistických strán, teda s Brežnevom, Gomulkom, Ulbrichtom, Kádárom a Živkovom.

zachovali pomerne dlhú dobu, prirodzene ich prekryval aktuálny krízový vývoj v štáte po jeho obsadení zahraničnými armádami.

Prvými reakciami ohľadom sledovanej problematiky bolo opakované označovanie poslanca Františka Kriegela, prednej osobnosti Pražskej jari, za sionistu, prípadne jeho ignorovanie a zbavenie postov v politike na základe ideových obvinení. (OSA 31.8.1968 alebo 2.9.1968) V júli 1969 bol Kriegel v „jedovatom článku“ za použitia „hanlivých poznámok“ napadnutý aj denníkom Rudé právo, ktorý sa ho snažil zbaviť „aury národného hrdinu.“⁴² Tento článok zašiel až tak ďaleko, že v snahe „podnietiť šovinistické nálady“ v spoločnosti zdôrazňoval etnický pôvod jeho rodičov (jeho otec bol Rakúšan a matka Poľka). (OSA 7.7.1969) Dôležité je si ale všimnúť, že táto kritika nikde priamo neuvádzala, že Kriegelova rodina bola židovského pôvodu. Zamlčanie židovského pôvodu Kriegela, resp. absenciu jeho označenia za sionistu však už RFE vo svojej situačnej správe neuviedlo.

V rovnakom roku došlo zo strany autorov situačných správ aj k priamočiaremu odsúdeniu „rozširovania antisemitskej propagandy,“ ktorá bola navyše v prípade vtedajšieho ministra zahraničných vecí Jiřího Hájka „fakticky nesprávna.“ (OSA 4.9.1968) Jiří Hájek bol zamenený za Bedřicha Hájka. Druhý menovaný bol židovského pôvodu, ktorý československá propaganda využila na základe čoho k neoprávnenému antisemitskému excesu došlo.

Autori situačných správ analyzovali sledovanú problematiku podrobnejšie až koncom roku 1969. Bolo to následkom zaznamenania dvoch „vulgárnych útokov proti československým ‚sionistom‘, ktoré spustili ‚dogmatickí radikáli,‘“⁴³ a ktoré „typovo pripomínajú začiatok 50. rokov, kedy ostrá antisemitská propaganda bola vedená pod závojom ‚antisiónizmu.‘“ Tieto útoky našli svoje zakotvenie až v „údajnom sionistickom sprisahaní“ s koreňmi v Zjazde československých spisovateľov v júni 1967. (OSA 16.12.1969) Nie je ničím prekvapivým, že zo strany RFE boli i prostredníctvom situačnej správy rázne odsúdené ako „atypické v súvislosti so súčasným zmýšľaním českej

⁴² Tu autor situačnej správy pravdepodobne narážal na silnejúcu popularitu Františka Kriegla zapríčinenú najmä tým, že ako jediný člen československej delegácie v Moskve (23. až 26. augusta 1968) odmietol podpísať Moskovský protokol, a ako jeden zo štyroch poslancov hlasoval na jeseň roku 1968 proti zmluve o „dočasnom pobyte“ vojsk Varšavskej zmluvy v ČSSR.

⁴³ Konkrétne generálmajor Bohumil Molnár, náčelník ŠtB, alebo Lumír Hanák, ktorý pôsobil napríklad v Štátnom úrade pre veci cirkevné, či na blízkovýchodnom odbore MZV. (OSA 16.12.1969)

inteligencie,“ a ako „pokusy dogmatikov oživiť starý príznak antisemitizmu a obviniť numericky celkom nevýznamnú židovskú menšinu v Československu z mnohých chorôb nasledujúcich po sovietskej invázii.“ (OSA 16.12.1969) A prekvapením nie je ani záver autora správy, v ktorom predpokladal, že „takéto metódy, absolútne diskreditované od počiatku 50. rokov“ už nebudú v širšom meradle opäť prítlačlivé. (OSA 16.12.1969) Jediným problémom je, že bližšie nešpecifikoval pre koho.

Rovnakým impulzom pre reportáž boli aj „vzrastajúce prejavy antisemitizmu“ v júli 1971, ktoré sa najviac prejavovali v „silnej kampani proti židovskej umeleckej inteligencii.“ Situačná správa RFE na tieto prejavy reagovala viac-menej opakovaním svojej bežne hlásanej tézy: množiace sa prejavy antisemitizmu podľa autora správy klasicky niesli terminológiu a „znaky toho z 50. rokov.“ Jedným zo znakov tejto kampane bolo napodobovanie, a v mnohých prípadoch mechanické prekladanie článkov a útokov zo sovietskych zdrojov. Názor ústredného riaditeľa Československého rozhlasu Karla Kvapila, že židovskí autori sú jedným zo zdrojov psychologického arzenálu proti komunizmu, bol autorom situačnej správy označený za „charakteristický príklad útoku na židovskú umeleckú inteligenciu.“ Ďalej bola v správe opäť vyzdvihnutá praktika kamuflovania protižidovských útokov do obleku antisionizmu a odsudzovania politiky Izraela. Často sa na základe toho obeťou daných útokov stávali i osobnosti, ktoré so židovstvom nemali vôbec nič spoločné – ich „pro-židovské stanovisko a ich obdiv štátu Izrael boli vykonštruované ako anti-sovietizmus, servilnosť imperializmu, a pod.“ V neposlednom rade je dôležitým poznatok, že „súčasný antisemitizmus sa dotkol prakticky každej sféry aktivity.“ Dokonca i dovtedy prítomné správy o živote židovských obcí sa z tlače úplne vytratil. (OSA 29.7.1971)

V roku 1970 sa téma antisionizmu, resp. antisemitizmu objavuje pri analýze článku skúseného člena KSČ Lumíra Hanáka v denníku Pravda, ktorý bol podľa RFE „nenávisným útokom proti sionizmu.“ Autor situačnej správy vyjadril znepokojenie nad tým, že článok publikovaný v ústrednom denníku KSS sa „vracia k tomuto predmetu zaváňajúcemu tak zreteľne začiatkom 50. rokov 20. storočia.“ Tento fakt bol o to závažnejším kvôli tomu, že Hanák nebol len radovým novinárom v službách strany, ale od júla 1969 aj druhým námestníkom oddelenia pre medzinárodné záležitosti ÚV KSČ poverený vedením sekcie pre „nesocialistické“. ⁴⁴ (OSA 9.1.1970)

⁴⁴ „Nesocialistické štáty“ chápem ako všetky štáty, ktoré nemali v ústave zakotvené, že sú „socialistickými.“ Socialistické boli štáty východného bloku, konkrétne Albánsko,

Hlavné závery analýz z prelomu 60. a 70. rokov 20. storočia a argumentačné línie RFE v otázke československého antisionizmu a antisemitizmu v tomto období je možné pomerne súhrnne nájsť v situačnej správe s názvom *Oživenie antisemitizmu* (angl. *Antisemitism Revived*) z 10. septembra 1970. Šesťdňová vojna tu bola zreteľne označená za spúšťač opätovného posilňovania antisemitizmu v krajine. Tvrdenie, že KSČ sa svoje protižidovské postoje ani nesnažilo skrývať, bolo zdôvodnené jej útokmi na viaceré osobností z kultúrneho života a intelektuálov židovského pôvodu. Ako dôkaz antisemitských trendov v českých zemiach poslúži aj masívna kampaň venovaná knihe Františka J. Kolára *Sionismus a antisemitismus*.⁴⁵ Na Slovensku boli tieto nálady, maskované za výraz antisionizmu, ešte očividnejšie. V tejto časti republiky sa prejavovali v literárnom boji medzi dvoma hlavnými frontmi: na jednej strane stáli pro-izraelskí spisovatelia, na druhej strane menšia skupina národných komunistov, ktorí sa označovali ako federalisti. Tento boj bol od roku 1968 vo všeobecnosti bojom o „dokončenie demokratizácie verejného života a odrážal sa aj v prístupe k izraelskej otázke.“ Okrem toho sa odrážal aj v prípadoch antisemitizmu v nasledujúcich rokoch (t. j. 1969-1971). (OSA 10.9.1970)

3.3.4 Postoj RFE k otázke antisionizmu/antisemitizmu v Československu 1967-1971

V prvom rade je vhodné predstaviť všeobecné znaky a tendencie, ktoré analýza vybraných dobových archívnych materiálov RFE/RL preukázala. Z môjho pohľadu sa ten najdôležitejší paradoxne týka samotného jazyka, resp. užívaných slov. Vzhľadom k tomu, že socialistické Československo dlhodobo striktne zastávalo proti-izraelskú líniu, a zároveň vehementne odmietalo akúkoľvek prítomnosť antisemitizmu, slovo *antisionistický*, resp. *sionistický* hralo v jazyku režimu, masových médií, a následne teda aj v spravodajstve a analýzach RFE veľkú úlohu. V situačných správach v anglickom jazyku sa vždy objavovalo vo forme „*anti-Zionism/Zionism*.“ (viď napríklad OSA 12.6.1967, 2.9.1968, 12.6.1969, 16.12.1969) Na tejto forme je dôležité všimnúť si úvodzovky. Autori správ úvodzovky používali pri citovaní československých médií, príp. politických autorít. V súvislosti s (anti)sionizmom ich však používali stále, t. j. aj vo

Bulharsko, Nemecká demokratická republika, Juhoslávia, Poľsko, Rumunsko, Moldavsko, ČSSR, Maďarsko a ZSSR.

⁴⁵ Napríklad v podobe spomínanej série článkov „Židovská otázka u nás neexistuje I.-VI.“, vydávaných od 27. júla do 1. augusta 1970 v denníku Pravda.

vlastných analýzach a komentároch. Z toho vyplýva, že v kruhoch RFE bola všeobecne odmietaná vyššie spomínaná argumentácia československého režimu, ktorá odmietala obvinenia z antisemitských postojov skrývaných za obal antisionizmu. Ako nakoniec vyplýva aj z mojej analýzy, RFE latentný antisemitizmus ČSSR takmer pri každej príležitosti pripomínalo a zdôrazňovalo.

Podobne je to so slovom *agresia*, resp. *agresívny*. Aj ono je vo všetkých užívaných prípadoch písané v úvodzovkách, teda „*aggression*.“ (napríklad OSA 12.6.1967, 17.8.1967, 6.9.1967, 5.8.1968, 17.3.1969, 29.10.1967) Z toho opäť vyplýva snaha RFE odsudzovať hlavný blízkovýchodný postoj ČSSR a vyvracať tézu režimu o agresorovi Izrael na jednej strane konfliktu a obetiach arabských štátoch na strane druhej.

Aké sú hlavné línie argumentácie RFE týkajúcej sa proti-izraelských postojov ČSSR? Najmarkantnejšou je neustála komparácia „jedovatých komentárov,“ či excesívnych aktov a útokov voči Izraelu, sionistom alebo osobám židovského pôvodu s atmosférou a praktikami stalinistických 50. rokov. Dlhodobá oficiálna československá politika antisionizmu bola pravidelne odsudzovaná a označovaná za vo svojej podstate antisemitskú. V rámci toho jedna situačná správa prispela poznatkom, že zo strany KSČ boli pro-židovské postoje a podpora Izraelu vnímané ako anti-sovietizmus a posluhovačstvo imperializmu. (OSA 29.7.1971) Rovnako bola opakovane zdôrazňovaná prehnaná servilnosť Československa vo vzťahu k Moskve – a to nielen po invázii v roku 1968, ale aj počas obdobia reformizmu a uvoľňovania tlaku mocenského centra na spoločnosť. Symbolicky bol vzťah odporcov a zástancov Izraela zachytený v prirovnávaní situácie Izraela v roku 1967 k nacistickému Nemecku v roku 1938 na jednej strane, a k Československu v tom istom roku na strane druhej.

Najväčšia pozornosť bola mnou skúmanej problematike v situačných správach RFE venovaná približne štyri mesiace po vypuknutí tretej arabsko-izraelskej vojny, teda približne do októbra 1967. Napriek tomu som ale nezaznamenala prípadný zväčšený záujem o tému v súvislosti s kontroverznou smrťou Charlesa Jordana, ktorá k tomu mala veľké predpoklady. O tej však vyšla len jediná, informatívna situačná správa. (OSA 22.8.1967) Od začiatku roku 1968 v reakcii na vývoj v štáte pokrytie témy antisionizmu/antisemitizmu slablo, najmä čo sa týka samostatných komentárov a analýz z pera pracovníkov RFE. V rokoch 1969, 1970 a 1971 som potom narazila len na (vždy v každom roku) jednu rozsiahlejšiu analytickú súhrnnú správu vyjadrujúcu znepokojenie nad prejavmi antisemitizmu. Situačné správy vo mne zanechali pocit, že antisionistická kampaň bola najsilnejšia pár mesiacov v roku 1967, a potom upadala. To ale nie je pravda

– Pražská jar, ktorá pár mesiacov po šesťdňovej vojne vyvrcholila, túto kampaň utlmila, a tá sa v omnoho silnejšej forme prejavila opäť po auguste 1968, resp. apríli 1969.

O prekvapenie vo vlastnej analýze sa postaral fakt, že situačné správy RFE sa priamo takmer nevyjadrili k obvineniu údajných sionistov, resp. sionistických centier z významného podielu na udalostiach Pražskej jari, ako to vo svojich publikáciách uvádza množstvo autorov (napríklad Bumová 2012; Brod 2008; Svobodová 1994; Yegar 1997), a ako to je dokonca stručne spomenuté v *Poučení z krízového vývoja v strane a spoločnosti po 13. zjazde KSČ*. O tomto dokumente sa píše len v správe z konca januára 1971. Autor správy spomína, že *Poučenie* charakterizovalo sionizmus ako „jedného z hlavných nepriateľov a nástrojov medzinárodného imperializmu a antikomunizmu.“ Názor autora je potom vyjadrený len jedným slovom, keď píše, že takéto obvinenie sionizmu bolo „predvídateľné.“ (OSA 21.1.1971) Ďalšiu (a poslednú) krátku zmienku možno nájsť v informatívnej správe o prehlásení slovenského ministra vnútra Egyda Pepicha z júna 1969. Ten konštatoval, že jeho ministerstvo sleduje 32 nepriateľských centier, ktoré vykonávajú protištátnu činnosť namierenú voči ČSSR. Konkrétne menoval Vatikán a sionistické organizácie vo Viedni ovládané izraelskými tajnými službami. (OSA 12.6.1969) Správa však nie je doplnená o žiaden komentár.

Hoci sa v súvislosti s Pražskou jarou v situačných správach nevyskytuje výraz sionizmus, obsahujú širokú škálu výrazov, ktoré režim používal na zdôvodnenie kontrarevolúcie: „protisocialistické,“ „pravicové,“ „oportunistické,“ „reakčné,“ „buržoázne“ sily. (napríklad OSA 2.4.1969, 7.7.1969, 19.8.1969 alebo 13.10.1969) Vzhľadom na podobnú rétoriku počas politických procesov 50. rokov 20. storočia, ktoré boli oficiálne zamerané proti trockizmu a „buržoáznemu nacionalizmu,“ a mali protiizraelský a antisemitský charakter, a vzhľadom na oficiálne vnímanie sionizmu ako židovského buržoázneho nacionalizmu, je možné konštatovať, že prívlastky spájané s reformistami a Pražskou jarou boli tiež odrazom antisionizmu a antisemitizmu. Je podivuhodné, že autori situačných správ tento fakt v podstate ignorovali.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že hoci situačné správy RFE jednotne odrážali pevnú líniu tejto rozhlasovej stanice v otázke československého vzťahu k antisionizmu/antisemitizmu, nebola v nich zastúpená mnohopočetne. Vopred bolo možné očakávať, že pozornosť RFE v sledovanom období bude venovaná skôr turbulentnému vnútropolitickému vývoju, avšak okrem šesťdňovej vojny došlo aj k ďalším impulzom, ktoré mohli túto pozornosť strhnúť na seba. Konkrétne mám na mysli smrť Charlesa Jordana a jej vyšetrovanie, podpora reformných snáh obdobia Pražskej jari

aj zo strany židovského obyvateľstva, či priame označenie sionistov za jednu z hybných síl vývoja medzi januárom a augustom 1968. Okrem toho dostupné analýzy a komentáre obsahujú často nedostatočnú, resp. faktami nedostatočne podloženú argumentáciu, a často vyjadrujú skôr subjektívny či impulzívny postoj autora.

Záver

Na rozdiel od striktného odmietania antisemitizmu sa Československo od prelomu 40. a 50. rokov minulého storočia netajilo nepriateľským postojom k židovskému štátu na Blízkom východe. Po prerušení diplomatických stykov s Izraelom po šesťdňovej vojne došlo v ČSSR k obnoveniu antisionistickej propagandistickej kampane, ktorá bola po liberálnejšom období 60. rokov pre mnohých prekvapením. Forma kampane po auguste 1968 bola vo svojich počiatkoch štrukturálne podobná procesu so Slánskym v stalinistických 50. rokoch, na rozdiel od ktorých pre ňu však v ešte oveľa väčšej miere platilo označenie „kampaň, ktorá nemala protivníka.“ (Brod 1997: 158)

Izrael ako kapitalistický štát ovplyvňovaný americkou doktrínou imperializmu, ako agresor voči ostatným štátom Blízkeho východu, či jeho obyvatelia ako kozmopoliti a buržoázni nacionalisti – to všetko patrilo do antisionistickej rétoriky Československa ako v skúmanom období, tak aj pred ním. Izrael predstavoval pre československý režim Západ a Západ bol plný tzv. centier ideologickej diverzie. A jedným z nich bola aj rozhlasová organizácia Slobodná Európa.

Cieľom mojej diplomovej práce bolo pomocou analýzy situačných správ RFE zodpovedať na otázku, ako Slobodná Európa reflektovala antisionistickú ideológiu ČSSR, resp. latentný antisemitizmus československého režimu na najvyšších mocenských priečkach v rokoch 1967-1971. Na základe dostupných informácií o úlohe, význame a prínose tejto rozhlasovej stanice sa predpokladom výskumu stalo tvrdenie, že RFE hralo rolu akéhosi protipólu československej ideológie aj v tejto problematike. Zvolené obdobie bolo pre ČSSR turbulentné, čo sa odrazilo ako v situačných správach RFE, tak aj následne v záveroch, ku ktorým predložená práca dospela.

Na prvom mieste, pomocou analýzy situačných správ som identifikovala jasný postoj RFE ako dlhodobého oponenta režimu v otázke antisemitského antisionizmu. Tým bol čiastočne splnený predpoklad výskumu. Autori situačných správ ideológiu antisionizmu kritizovali, resp. odsudzovali, a zároveň ju označovali za vo svojej podstate antisemitskú. Okrem toho pri každej príležitosti zdôrazňovali podobnosť antisionistickej kampane a prejavov antisemitizmu s praktikami 50. rokov 20. storočia v Československu. Odsúdenie antisionizmu zo strany RFE sa prejavuje aj v jazykovej stránke situačných správ, konkrétne najmä v uvádzaní pojmu *antisionizmus/sionizmus* v úvodzovkách. Podoba antisionizmu československého režimu bola vo veľkej miere závislá na politike Sovietskeho zväzu, o čom svedčia aj situačné správy zdôrazňujúce servilnosť ČSSR voči Moskve. Autori správ opakovane upozorňovali na momenty, kedy bola táto podriadenosť

svojvoľne prehnaná. Z toho vyplýva, že ČSSR často jednala z vlastnej iniciatívy, čo ma vedie k záveru, že antisíonizmus režimu nebol úplne importovaný a prebraný, ale do istej miery bol v štáte už zakorenený. To napokon ilustruje aj vývoj prístupu Československa k tejto otázke od roku 1945, ktorý som predstavila v druhej kapitole.

Keď vezmem do úvahy všetky výsledky analýzy, neostáva mi nič iné než skonštatovať, že pozícia a potenciál Slobodnej Európy ako protipólu režimu socialistického Československa v ideovom boji počas rokov 1967-1971 ostali do istej miery nenaplnené. Poukazuje na to niekoľko faktorov. Po prvé, situačné správy nerefletovali vyostrenie antisíonistickej kampane po zastavení reformného procesu v krajine a pri konsolidácii režimu do pôvodných koľají. Toto, po druhé, zároveň súvisí s takmer úplným ignorovaním faktu, že konzervatívne krídlo KSČ po opätovnom prevzatí moci po auguste 1968 využilo údajných sionistov a zahraničné sionistické centrá ako prostriedok na dištancovanie sa od reformného obdobia štátu, a na legitimizovanie svojich bezprostredných politických krokov (ako napríklad čistiek v strane). Obvinenie týchto aktérov z organizácie Pražskej jari ostalo zo strany autorov situačných správ takmer bez odozvy. Úpadok záujmu o problematiku československého antisemitizmu najmä v rokoch 1970 a 1971 je viditeľný aj v zreteľnom poklese frekvencie výskytu komentárov autorov situačných správ k tejto téme. Po tretie, na uvedené znižovanie frekvencie je možné nahliadať aj z iného uhla pohľadu: odráža (či predznamenáva?) budúce vymiznutie témy antisíonizmu z rétoriky najvyšších normalizačných politických predstaviteľov ČSSR a neopakovanie štvavých tendenčných kampaní.

Ako som objasnila v prvej kapitole práce, situačné správy sú na jednej strane zdrojom problematickým, na druhej strane však ponúkajú jedinečný a konkrétny spôsob, ako rozšíriť problematiku antisíonizmu/antisemitizmu československého socialistického režimu v rokoch 1967-1971 o nový uhol pohľadu. Predložená diplomová práca je tak úspešná minimálne z toho hľadiska, že za využitia dostupného výskumu a sekundárnej literatúry analyzovala a zhodnotila dosiaľ málo využívaný prameň, a tým túto komplexnú otázku obohatila. Hodnota situačných správ zároveň mojim výskumom ešte nie je úplne vyčerpaná: otvorila sa možnosť zaoberať sa analýzou a komentármi autorov správ na tému ďalších oblastí zahraničnej či vnútornej politiky ČSSR v danom období (napríklad československo-západonemecké vzťahy, či vzťah konzervatívneho a reformistického krídla KSČ). Na základe zistenia charakteru a frekvencie výskytu komentárov o ďalších

udalostiach by bolo možné vzniknuté závery a výsledky porovnať s výsledkami tejto diplomovej práce.

Okrem toho moja práca odhalila absenciu odborného výskumu v problematike hospodárstva, ekonomických výsledkov a vzťahov Československa v rokoch 1967-1971. Na základe poznatku Igora Lukesa, že ekonomická dimenzia politiky štátu hrala významnú úlohu aj v otázke vzťahu Československa ako k Izraelu, tak i v československej politike voči židovskej menšine v štáte najmä v rokoch 1966-1967 (2001: 88), je nutné brať v úvahu možný dôležitý dopad ekonomiky na túto otázku aj v rokoch 1967-1971. Danú tému považujem za zaujímavé pole pre ďalší výskum.

Monika Vrzgulová a Hana Kubátová v úvode novej publikácie *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století* akcentujú nebezpečenstvo spojené s vytváraním rôznych obsahov pojmu Žid vo (väčšinových) spoločnostiach. (2016: 9) Naplnenie pojmu Žid vlastným obsahom (ako to bolo viditeľné aj v predloženej diplomovej práci – sionista, agent imperializmu, židovský intelektuál, ohrozujúci stabilitu socialistického Československa) v snahe oddeliť „my“ od „oni“, od „tých druhých“, spravidla vždy viedlo k viac či menej tragickým udalostiam. V tomto prípade slovo Žid je možné analogicky zameniť za slovo iné (napríklad moslim). Skúmanie fenoménu definovania vlastnej identity na základe agresívneho vymedzovania sa voči identite inej, resp. fenoménu budovania politickej legitimacy prostredníctvom vymedzovania sa a napádania „tých druhých“, „cudších“, je v širšom meradle dodnes nielen z vedeckého hľadiska aktuálne a prínosné.

Summary

The aim of this thesis has been to answer a question how Radio Free Europe (RFE) reflected the official Czechoslovak ideology of anti-Zionism that was in real terms used as a cover for latent antisemitism within the highest ranks of the state authorities in 1967-1971. Based on information available about the role, value and influence of RFE for the Soviet bloc countries, the main assumption of the thesis claimed that RFE had played a significant part in counterbalancing Czechoslovak anti-Zionism. The question was to be answered by the medium of a carefully selected primary source, RFE situation reports.

For the Czechoslovak regime was Radio Free Europe one of the so called centres of ideological diversion, whose alleged main aim was to destroy Communism. Another

such centre was Israel, which was seen as an agent of Western imperialism. The ideological struggle of Czechoslovakia against such centres manifested itself not only in the form of its anti-Israeli stand, but also in its attitude and policies against Jewish community in state.

The stand of RFE in the matter of Czechoslovak anti-Zionist antisemitism is in the RFE situation reports clearly articulated: RFE heavily criticized the official ideology of anti-Zionism, and denoted it repeatedly as antisemitic. Moreover, increased attention was paid to the servility of Czechoslovakia to the Moscow authorities.

The analysis of RFE situation reports has lead to a conclusion that the position and potential of the broadcasting organization as counterbalancing force for the socialist Czechoslovakia in 1967-1971 was not completely fulfilled. This is due to a number of factors: firstly, escalation of the official anti-Zionist campaign after the Soviet invasion of Czechoslovakia in 1968 was not reflected. Secondly, there is also almost no information on how the Czechoslovak communist conservatives attacked and accused alleged Zionists and foreign Zionist centres of organizing so called Prague Spring, and used them as a tool for their power-consolidation after August 1968. Thirdly, the frequency of analytical reports and commentaries on the issue of Czechoslovak anti-Zionist antisemitism was rapidly declining, especially in 1970 and 1971. However, the latter can be interpreted also from a different angle: the decreasing frequency was reflecting (or predicting?) the disappearance of the topic of anti-Zionism from the rhetoric of main Czechoslovak authorities as well as the absence of seditious, tendentious anti-Zionist campaigns after 1971.

Použitá literatúra

Primárne zdroje

NOVÁK, Ján. Židovská otázka u nás neexistuje I. *Pravda*. Bratislava. 1970, roč. LI, č. 176A.

Proces s vedením protistátného spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. Praha: Ministerstvo spravodlnosti, 1953.

Situation Reports: Czechoslovakia, 5.6.1967-31.12.1971. HU OSA 300-8-47-55-20 - HU OSA 300-8-47-60-47, Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute: Publications Department: Situation Reports. Open Society Archives na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti.

Monografická literatúra

ARENDT, Hannah, 1996. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikymenh, 679 s. ISBN 80-86005-13-5.

BALÍK, Stanislav, 2003. *Politický systém českých zemí 1848-1989*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, 180 s. ISBN 80-210-3307-x.

BROD, Petr. Židé v poválečném Československu. In VEBER, Václav, 1997. *Židé v novodobých dějinách: soubor přednášek na FF UK*. Praha: Karolinum, s. 147-158. ISBN 80-7184-423-4.

BULÍNOVÁ, Marie, DUFEK, Jiří, KAPLAN, Karel a Vladimír ŠLOSAR, 1993. *Československo a Izrael v letech 1945-1956: dokumenty*. Praha: Historický ústav Armády České republiky, 399 s. ISBN 80-85270-12-9.

BUMOVÁ, Ivica. Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963-1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj). In LUTHER, Daniel (ed), 2006. *E/Migrácie a Slovensko*. Bratislava: Zing Print, s.41-74. ISBN 80-88997-32-1.

BUMOVÁ, Ivica. Povoynové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Izraela v rokoch 1945-1953. In VRZGULOVÁ, Monika a Peter SALNER, 2010. *Reflexie holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 16-35. ISBN 978-80-88997-43-6.

BUMOVÁ, Ivica. Vývoj ideológie sionizmu a východiská sionistických procesov na Slovensku po nástupe komunistov k moci. In VRZGULOVÁ, Monika a Ján

HLAVINKA, 2012. *Výskum a vzdelávanie o holokauste v strednej Európe*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 19-32. ISBN 978-80-969857-5-3.

GERBER, Jan, 2016. *Ein Prozess in Prag: das Volk gegen Rudolf Slansky und Genossen*. Gottingen: Vandenhoeck&Ruprecht. Schriften des Simon-Dubnow-Instituts, 296 s. ISBN 978-3-525-37047-6.

HAURY, Thomas, 2002. *Antisemitismus von Links: kommunistische Ideologie, Nationalismus und Antizionismus in der frühen DDR*. Hamburg: Hamburger Edition, 527 s. ISBN 3-930908-79-4.

HEITLINGEROVÁ, Alena, 2007. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha: G plus G, 274 s. ISBN 978-80-86103-97-6.

HENZE, Paul B., 2010. RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact. In JOHNSON, A. Ross a R. Eugene PARTA (eds.), 2010. *Cold War Broadcasting: Impact on the Soviet Union and Eastern Europe: A Collection of Studies and Documents*. Budapest: Central European University Press, s. 3-16. ISBN 978-963-9776-80-7.

HERZOG, Chaim, 2008. *Arabsko-izraelské války: válka a mír na Blízkém východě od války za nezávislost v roce 1948 po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 617 s. ISBN 978-80-7106-954-6.

HOLZ, Klaus, 2005. *Die Gegenwart des Antisemitismus: islamistische, demokratische und antizionistische Judenfeindschaft*. Hamburg: Hamburger Edition. 113 s. ISBN 3-936096-59-7.

JOHNSON, Ross A., 2010. *Radio Free Europe and Radio Liberty: the CIA years and beyond*. Washington: Woodrow Wilson Center Press, 270 s. ISBN 978-0-8047-7356-0.

KAPLAN, Karel, 1997. *"Všechno jste prohráli!": (co prozrazují archivy o IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů 1967)*. Praha: Ivo Železný, 178 s. Knihovnička Literárních novin. ISBN 80-237-3549-7.

KAPLAN, Karel, 2009. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: Barrister&Principal, 375 s. ISBN 978-80-87029-53-4.

KAPLAN, Karel. Československo a Izrael v letech 1947-1953. In DUFEK, Jiří, KAPLAN, Karel a Vladimír. ŠLOSAR, 1993. *Československo a Izrael v letech 1947-*

1953: studie. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v nakl. Doplněk, s. 9-111. ISBN 80-85765-26-8.

KOLÁR, František J., 1970. *Sionismus a antisemitismus*. Praha: Svoboda, 88 s.

KOSATÍK, Pavel, 2014. *Češi: 1952: jak Gottwald zavraždil Slánského*. Praha: Mladá fronta. Edice ČT, 119 s. ISBN 978-80-204-2913-1.

KUBÁTOVÁ, Hana a Jan LÁNÍČEK. *The „Jew“ in the Czech and Slovak Imagination: Popular and Public Stereotypes in the Bohemian Lands and Slovakia, 1938-89*. Boston, Leiden: Brill, rukopis.

LÁNÍČEK, Jan, 2013. *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938-48: beyond idealization and condemnation*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 265 s. ISBN 978-0-230-36874-3.

LAQUEUR, Walter, 2008. *The Changing Face of Antisemitism: From Ancient Times to the Present Day*. New York: Oxford University Press. 228 s. ISBN 978-0-19-534121-8.

LENDVAI, Paul, 1972. *Anti-Semitism in Eastern Europe*. London: Macdonald&Co., 393 s. ISBN 356-04016-x.

MERTENS, Lothar. Antizionismus: Feindschaft gegen Israel ale neue Form des Anti-Semitismus. In BENZ, Wolfgang, 1995. *Antisemitismus in Deutschland. Zur Aktualität eines Vorurteils*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, s. 89-100. ISBN 3-423-04648-1.

PĚKNÝ, Tomáš, 2001. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 702 s. ISBN 80-85924-33-1.

PERNES, Jiří a Jan FOITZIK, 2005. *Politické procesy v Československu po roce 1945 a "případ Slánský": sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.-16. dubna 2003 v Praze*. Brno: Prius pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze, 391 s. ISBN 80-7285-053-9.

POLIAKOV, Léon, 2006. *Vom Antizionismus zum Antisemitismus*. Freiburg: ça ira-Verlag. 159 s. ISBN 3-924627-31-2

PREČAN, Vilém, 2011. „...vás lidé berou jako hlavní svobodný, nezávislý sdělovací prostředek.“ In JUNEK, Marek. *Svobodně!: Radio Svobodná Evropa 1951-2011: 60 let RFE*. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem a Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze, s. 207-224. ISBN 978-80-86212-83-8.

PUDDINGTON, Arch, 2000. *Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*. Lexington: University Press of Kentucky, 382 s. ISBN 978-0-8131-9045-7.

ROTHKIRCHENOVÁ, Livia. Státní antisemitismus během komunistické éry 1948-1989. In *Antisemitismus v posttotalitní Evropě: Sborník z Mezinárodního semináře o antisemitismu v posttotalitní Evropě, 22.-24. května 1992 v Praze*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1993. s. 111-21. ISBN 80-901456-0-4.

SALNER, Peter. Podoby antisemitizmu na Slovensku v období normalizácie (1969-1989). In VRZGULOVÁ, Monika a Hana KUBÁTOVÁ, 2016. *Podoby antisemitismu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století*. Praha: Karolinum, 239 s. ISBN 978-80-246-3461-6.

SOUKUPOVÁ, Blanka a Miloš POJAR (ed.), c2011. *Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: od destalinizace k pražskému jaru*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 145 s. ISBN 978-80-87366-09-7.

SOUKUPOVÁ, Blanka. Židé v českých zemích v šedesátých letech 20. století (léta uvolnění a opatrných nadějí v intencích reformního komunismu). In VRZGULOVÁ, Monika a Peter SALNER, 2010. *Reflexie holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu: Ústav etnológie SAV, s. 36-56. ISBN 978-80-88997-43-6.

SVOBODOVÁ, Jana, 1994. *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948–1992*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 90 s. ISBN 80-85270-34-1.

TOMEK, Prokop, 2015. *Československá redakce Radio Free Europe: historie a vliv na československé dějiny*. Praha: Academia, Historie (Academia), 422 s. ISBN 978-80-200-2490-9.

TOMEK, Prokop, 2006. *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa. „Objekt ALFA.“* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 399 s. ISBN 80-86621-27-8.

URBAN, George R., 1997. *Radio Free Europe and the pursuit of democracy: my war within the cold war*. New Haven: Yale University Press, 322 s. ISBN 978-0-300-06921-1.

VILÍMEK, Tomáš. Exil a emigrace v letech 1968-1989. In ALBRIGHT, Madeleine Korbel a Lucie WITTLICHOVÁ, 2012. *Vzkazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do*

zahraničí (emigrace a exil 1848-1989). Praha: Dny české státnosti, s. 271-285. ISBN 978-80-87260-46-3.

VRZGULOVÁ, Monika a Hana KUBÁTOVÁ. Úvod. In VRZGULOVÁ, Monika a Hana KUBÁTOVÁ, 2016. *Podoby antisemitismu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století*. Praha: Karolinum, s. 9-11. ISBN 978-80-246-3461-6.

WASSERSTEIN, Bernard, 1996. *Vanishing diaspora: the Jews in Europe since 1945*. Cambridge: Harvard University Press, 332 s. ISBN 0-674-93196-3.

WISTRICH, Robert S. (ed.), 1990. *Anti-Zionism and Antisemitism in the Contemporary World*. London: Palgrave Macmillan. 213 s. ISBN 978-1-349-11264-7.

YEGAR, Moshe, 1997. *Československo, sionismus, Izrael: historie vzájemných vztahů*. Praha: Victoria Publishing, 235 s. ISBN 80-7187-087-0.

ZÍDEK, Petr a Karel SIEBER, 2009. *Československo a Blízký východ v letech 1948-1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 394 s. ISBN 978-80-86506-76-0.

Periodická literatura

CRHOVÁ, Marie. Jews under the Communist Regime in Czechoslovakia. In: KOVÁCS, András (ed.), 2003. *Jewish Studies Yearbook 2002/2003*. Budapešť: CEU, s. 281-296.

Elektronické články

BEIZER, Michael, 2009. I Don't Know Whom to Thank: The American Jewish Joint Distribution Committee's Secret Aid to Soviet Jewry. *Jewish Social Studies: History, Culture, Society* [online]. Vol. 15, no. 2, s. 111-136 [cit. 2017-05-16]. ISSN 1527-2028. Dostupné z:

<http://sfx.is.cuni.cz/sfxlc13?title=Jewish+Social+Studies&genre=article&epage=136&pages=111-136&volume=15&atitle=%E2%80%9CI+Don%27t+Know+Whom+to+Thank%E2%80%9D%3A+The+American+Jewish+Joint+Distribution+Committee%27s+Secret+Aid+to+Soviet+Jewry&sid=jstor%3A+jstor&issue=2&spage=111&issn=00216704&date=2009-01-01&eissn=15272028>.

HLAVINKA, Ján, 2005. Židovská komunita pod kontrolou. Štátna bezpečnosť a židovské náboženské obce na východnom Slovensku v prvej dekáde "normalizácie". *Pamäť národa* [online]. č. 2, s. 20-32 [cit. 2017-05-18]. ISSN 1336-6297. Dostupné z: http://www.upn.gov.sk/publikacie_web/pamat-naroda/pamat-naroda-02-2005.pdf.

KIND-KOVÁCS, Friederike, 2013. Voices, letters, and literature through the Iron Curtain: exiles and the (trans) mission of radio in the Cold War. *Cold War History* [online]. Vol. 13, no. 2, s. 193-219 [cit. 2017-05-16]. ISSN 1743-7962. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14682745.2012.746666?needAccess=true>.

LABENDZ, Jacob Ari, 2014. Lectures, murder, and a phony terrorist: managing „Jewish power and danger“ in 1960s communist Czechoslovakia. *East European Jewish Affairs* [online]. Vol. 44, no. 1, s. 84-108 [cit. 2017-05-16]. ISSN 1743-971X. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501674.2014.904618?scroll=top&needAccess=true&instName=Charles+University>.

LUKES, Igor, 2001. Changing Patterns of Power in Cold War Politics: The Mysterious Case of Vladimír Komárek. *Journal of Cold War Studies* [online]. Vol. 3, no. 1, s. 61-102 [cit. 2017-05-16]. ISSN 1520-3972. Dostupné z: <http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=b94a14e5-b374-4477-aad5-d1613aa49327%40sessionmgr4006&vid=1&hid=4208>.

SALZBORN, Samuel, 2013. Israelkritik oder Antisemitismus? Kriterien für eine Unterscheidung. *Kirche und Israel* [online]. Neukirchner Theologische Zeitschrift. Vol. 28, no. 1, s. 5-16 [cit. 2017-05-18]. ISSN Dostupné z: http://www.salzborno.de/txt/2013_Kirche-und-Israel.pdf.

SOUKUPOVÁ, Blanka, 2011. Modern Anti-Semitism in the Czech Lands Between the Years 1895-1989: A Comparison of the Main Stages of the Most Influential Parts of Czech Nationalism. *Lidé města* [online]. Vol. 13, no. 2, s. 235-260 [cit. 2017-05-17]. ISSN 1212-811. Dostupné z: <http://www.lidemesta.cz/assets/media/files/13-2011-2/Soukupova211.pdf>.

SOUKUPOVÁ, Blanka, 2012. Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956-1968: Mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností. *Lidé města* [online]. Vol. 14, no.1, s. 73-105 [cit. 2017-05-16]. ISSN 1212-811. Dostupné z: http://www.lidemesta.cz/assets/media/files/14-2012-1/Soukupova_2012_1.pdf.

ŠMOK, Martin, 2011. Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor. *Paměť a dějiny* [online]. Vol. 5, no.4, s. 29-39 [cit. 2017-05-16]. ISSN 1802-8241. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1104/029-039.pdf>.

Ďalšie elektronické zdroje

BROD, Petr, 2008. Dvě emigrační vlny židů z Československa. *Konference Krajané a exil: 1948 a 1968, Praha, Karolinum, 16.-17. září 2008* [online]. [cit. 2017-05-15]. Dostupné z: <http://www.zahranicnicesi.com/docs/brod-exil.pdf>.

History. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty Pressroom* [online]. 2008 [cit. 2017-05-16]. Dostupné z: <https://pressroom.rferl.org/p/6092.html>.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. In: *Totalita.cz* [online]. 1971 [cit. 2017-05-17]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_poucení.php.

Radio Free Europe/Radio Liberty Situation Reports. In: *Open Society Archives* [online]. 2017 [cit. 2017-05-16]. Dostupné z: <http://www.osaarchivum.org/digital-repository/osa:f80cb1e2-fb79-4068-af0f-80c7a39465cb>.

Seven RFE/RL Collections Now Online At Open Society Archives. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty Pressroom* [online]. 2013 [cit. 2017-05-16]. Dostupné z: <https://pressroom.rferl.org/a/archives-rfe-rl-collections-online-at-open-society-archives/25026785.html>.

Tab. 1 Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785-2015, absolutní údaje. *Obyvatelstvo – roční časové řady*. Praha: Český statistický úřad, 2016 [cit. 2017-05-16]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu.

TOMEK, Prokop. Emigrace. In: *Totalita.cz* [online]. 2017 [cit. 2017-05-17]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/emigrace.php>.

Vysokoškolské kvalifikačné práce

LABENDZ, Jacob Ari, 2014. *Re-Negotiating Czechoslovakia. The State and the Jews in Communist Central Europe: The Czech Lands, 1945-1989*. Washington. Dizertačná práca. Washington University in St. Louis. History.

TOMEK, Prokop. *Československá redakce Radio Free Europe: historie a vliv na československé dějiny*. Praha, 2012. 265 s. Dizertačná práca. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav českých dějin.

Zoznam príloh

Príloha č. 1: Výsledky prieskumu RFE 6/1981

Príloha č. 2: Situačná správa 7.6.1967

Príloha č. 3: Situačná správa 29.7.1971

Prílohy

Príloha č. 1: Výsledky prieskumu RFE 6/1981

Štát	Obyvateľstvo	Min. počúvanosť 1x mesačne (v %)	Pribl. počet občasných poslucháčov (v tisícoch)	% pravid. posl. RFE min. 1x týždenne	Pribl. počet pravid. poslucháčov (v tisícoch)
Bulharsko	7 mil.	34	2,285-2,475	30	2,015-2,185
ČSR	11,6 mil.	38	4,295-4,525	36	4,065-4,285
Maďarsko	8,5 mil.	52	4,325-4,515	48,5	4,040-4,210
Poľsko	26,7 mil.	54	14,13-14,70	48,5	12,690- 13,210
Rumunsko	16,7 mil.	53	8,515-9,185	48	7,710-8,320

(Podľa Tomek 2015: 259)

RADIO FREE EUROPE *Research*

EAST EUROPE

● Czechoslovakia
7 June 1967

S I T U A T I O N R E P O R T

- * Czechoslovakia Firmly Behind Arab States
- * Czechoslovak Youth Congress

Czechoslovakia Firmly Behind Arab States

As could have been expected in view of her close ties with the United Arab Republic, Czechoslovakia firmly supports the Arab countries in their present conflict with Israel. A formal statement to that effect was published in Prague on May 25 by the Czechoslovak Foreign Ministry which accused Israel of having created the Middle East tension in complicity with "imperialist circles directly connected with oil monopolies." The Israeli pressure, according to the document, was aimed against progressive Arab governments, and was creating a war psychosis in that area (cf. Radio Prague, May 25).

This Czechoslovak standpoint has since been reaffirmed twice by the President and Party leader Antonin Novotny himself. At the manifestation of Czechoslovak-Soviet friendship at Devin (near Bratislava) on June 4, he blamed "reactionary forces aided by Israeli extremists" for trying to throttle the national liberation movement in the Middle East (cf. Radio Bratislava, June 4). A day later, he condemned the "Israeli aggression," which he apparently takes for proven beyond any doubt, at the Fifth Congress of the Czechoslovak Youth Federation which opened in Prague on June 5. In his view, the "interests of world imperialism stand behind the Israeli assault." On the same occasion, the Youth Federation Congress passed a resolution of solidarity with the Arab countries as well as against US "aggression" in Vietnam and West German revanchism. The representative of Egyptian youth linked the Middle East conflict with Vietnam, and made a special point of thanking Novotny for his condemnation of "Israeli provocations."

Apparently because of the Middle East crisis, Foreign Minister Vaclav David, who was to depart on an official trip to Sweden on June 6, postponed his visit in agreement with his Swedish colleague. On June 5, he received the chiefs of Arab missions in Prague, and in their presence condemned the Israeli "aggression"

7 June 1967

and assured them of "full support" on behalf of the Czechoslovak government and people.

On June 6, the Czechoslovak Foreign Ministry on behalf of the government issued another declaration in support of the Arab states. The document flatly accused the Israeli Army of having started the hostilities on June 5, thereby committing aggression against the UAR. It allegedly had "trodden on basic norms of international law and the UN Charter and had perfidiously violated its obligation resulting from the 1949 Israeli-Egyptian agreement." The statement further blames imperialist circles for having incited Israel to war by continuous military, financial and material aid. Also the presence of US and British warships in the Mediterranean is interpreted as encouraging Israeli extremists. After pledging once again full support to the Arab people, the proclamation demands that Israel stop aggression forthwith and withdraw her troops behind the armistice lines.

Actual reporting is based primarily, but not exclusively, on Arab sources and provides a somewhat delayed, but not altogether false picture of the events. On the other hand, mass media propaganda is directed not only against Israel, but increasingly against its customary bogies, the United States and the "oil monopolies." Thus, Rude Pravo commentator Karel Doudera, as quoted by Radio Prague on June 6, stated that Israel is but a pawn on the chessboard of American imperialism, and that the US is not interested so much in safeguarding Israel as in securing the interests of US monopolies.

Unlike the case of Vietnam, the "full solidarity and support" which was pledged by Czechoslovakia in the above two documents cannot be considered a mere formality. At any rate, it is not limited to technical help coupled with occasional shipments of war material. As a tool of Soviet foreign policy in the Middle East, Czechoslovakia has been in close military cooperation particularly with Egypt and Syria. Already in 1955, Czechoslovakia and Egypt signed a treaty on arms deliveries to an amount estimated in the West at some 200 million dollars. Two years later, a similar treaty of unknown volume was signed with Syria. In 1959 the United Arab Republic reportedly contracted for delivery of Czechoslovak war materials for another 140 million dollars.

Czechoslovakia's presumed interests in the Middle East were just recently accentuated by the exchange of top military delegations. Between January 3 and 10, 1967, a UAR Army delegation conferred in Prague with the Czechoslovak Chief of Staff, Col. Gen. Otakar Rytir. He, in turn, was in Cairo between April 3 and 14, having signed on that occasion a treaty on military cooperation. Whereas, according to Radio Prague (April 15), the CSM-UAR cooperation up to then had been centered on military education (e.g., training of Egyptian officers, chiefly pilots), the new agreement also includes provisions for collaboration in combat training. Of no lesser importance was the visit of the Czechoslovak Defense Minister, Army General Bohumir Lomsky, to Damascus between May 10 and 17. He was accompanied there by a group of experts, among them one of his deputies, Air Force chief Col. Gen. Josef Vozahlo.

Czechoslovak Youth Congress

The Fifth Congress of the Czechoslovak Youth Federation began on schedule in Prague on June 5 in the presence of over 5,000 delegates and guests. The most noteworthy of the foreign delegations is the Soviet one led by Marshal Ivan S. Konev.

On the opening day, the audience heard the introductory speech of CYF chairman Miroslav Zavadil and an address by Antonin Novotny who led the Party delegation. From the material available thus far, the following facts have crystallized: the CYF will continue as a unified youth organization (the federative ideas voiced especially by the Prague students have evidently been dismissed); the organization will remain under direct Party leadership; methods and forms of activity will be differentiated according to age groups; and the top age limit for membership (26 years) will be raised.

RADIO FREE EUROPE *Research*

EAST EUROPE

This material was prepared for the use of the editors and policy staff of Radio Free Europe.

● CZECHOSLOVAKIA/26
29 July 1971

S I T U A T I O N R E P O R T

1. Further Coverage of Nixon's Proposed Visit to China
2. Universities: Numerus Clausus Supports Class Selection
3. Anti-Semitic Forays
4. Salaries in Health Service

1. Further Coverage of Nixon's Proposed Visit to China

Additional topical comments have appeared in Czechoslovak information media since the initial coverage of President Nixon's announced trip to China (see Czechoslovak Situation Report/25, Radio Free Europe Research/EERA/, 22 July 1971, Item 1).

On 20 July, 1971 Radio Prague broadcast a piece by its New York correspondent, Vladimir Tyl. Tyl termed the news "stunning" in view of the fact that diplomatic relations between the US and China were severed in 1949. Since then, he said, the two countries have several times been "on the brink of war."

Tyl proposed to describe what he called the consistently and "principledly" hostile US policy vis-a-vis China, and expressed doubt that China was in a position to negotiate with the US on an equal basis. A balance of power between the respective parties, Tyl assured his audience, was one of the prerequisites for meaningful negotiations, and it is most unlikely that Mao believes in his own theory that imperialism is a paper tiger.

However, Tyl stated, Chinese policy has always been pragmatic. Peking is now looking for a way out of the isolation into which it has maneuvered itself. It hopes to become a third center, and to control the third world. Peking, he said, had made more concessions to the US than the US has to Peking, was assisting "American speculators" in their anticommunist plans, and was damaging relations with large communist parties in Western Europe. (The charge that China had "abandoned all principle" and was guided solely by the interests of a particular moment, disregarding class criteria, was also proffered by the Slovak trade union daily Praca on July 23.)

Another aspect, Tyl ventured, was the 1972 presidential elections. Peking hoped that by helping Nixon in his current political and economic predicaments it might secure his assistance in bringing China out of isolation. Tyl warned that both partners might yet find out that they had been "damned wrong" in their calculations.

Whereas Tyl claimed that China was in a weak position to negotiate, Rude Pravo (July 22) argued that Nixon's decision to visit China was an indication of weakness on the part of the US, in that American "imperialism" has been compelled to seek allies in its campaign of anti-Sovietism. The daily stated that the announcement of the visit has not changed the "cruel picture of the horrors of the war in Vietnam." Recalling Chinese attempts to negotiate with President Johnson in 1964, the paper claimed that they had merely confirmed that China was no obstacle to an escalation of war in Vietnam.

Rude Pravo then noted an aspect that recurred in all Czechoslovak comments -- that one of Nixon's motives was to improve his position before the elections. This point was most forcefully stressed in the Slovak CP daily Pravda and the Czech TU daily Prace (both on July 21).

The Czech youth daily Mlada Fronta (July 21) went on record with a novel speculation. It claimed that in addition to his intent to exploit the Sino-Soviet controversy, President Nixon was guided by a determination to maintain US supremacy in trade with both China and Japan, having been alarmed by a recent increase in trade between the two Far Eastern countries. In a comment broadcast over Radio Prague (July 24), Zdenek Horeni, Rude Pravo deputy editor-in-chief, stressed the alleged interest of US "monopolies" in the Chinese market.

The Slovak youth daily Smena (July 20) can also lay claim to an exclusive approach. It was the only paper whose comment contained criticism (albeit indirect) of Rumania. The article expressed surprise that "some socialist countries seem to agree with Mao's policy," despite the fact that the "socialist" community and the international workers' movement had found themselves in "unnecessary trouble" because of the "disruptive policy" of the Chinese leadership.

29 July 1971

Except for the above, Czechoslovak criticism of Rumania has been expressed more obliquely. Rude Pravo (July 21) reprinted, and Radio Prague (same date) summarized, a Nepszabadsag (July 18) article on the recent visit to China of Rumanian policy makers. Also, Radio Prague (July 22) summarized the Bulgarian Literaturn Front's (July 22) commentary on Nixon's planned visit.

Both the commentaries and the selection of foreign coverage which, in addition to the above, included comments from Pravda (Moscow, July 25), Rabotnichesko Delo (July 24), and a contribution by Georgi Kochin, correspondent of the Soviet news agency Novosti (Radio Prague, July 26), clearly and predictably show Czechoslovakia's firm allegiance to the USSR. Moreover, the attention devoted to Nepszabadsag's criticism of Rumania may possibly mark the beginning of a concerted action presumably designed to bring the dissident to reason. In this connection it is worth noting that President Ludvik Svoboda, on receiving the new Rumanian ambassador on July 23, did not omit to emphasize that it was the Warsaw Pact that constituted a "reliable safeguard" of socialist achievements in both countries (Ceteka, July 23).

Meanwhile, CPCS Secretary-General Gustav Husak, vacationing since July 21 in Simferopol at the invitation of the CPSU CC, met with Brezhnev and Podgorny (Radio Prague, July 26). Among the subjects they reportedly discussed -- and on which a "complete unity of views" was reached -- were topical international problems. That Nixon's planned visit and the Rumanian attitude were among them is beyond any reasonable doubt.

2. Universities: "Numerus Clausus" Supports Class Selection

The politicization and Sovietization of the system of higher education, intensified in both the Czech Lands and Slovakia since the beginning of this year, has succeeded in nullifying practically all the progress made during the time of Czechoslovak Minister Vladimir Kadlec in 1968 and Czech Minister Vilibald Bezdicek in 1969.

(more)

29 July 1971

Purges among students and teachers and strict application of "class" criteria in selecting new students have been supplemented by a newly introduced policy of numerus clausus (i.e., quota restriction). The latter has had an extremely serious effect on the divinity and liberal arts disciplines. This year, the highest number of students since 1950 finished their studies, were ordained, or graduated from the Catholic Theological Faculties -- a total of 78 students. As explained by the well-informed Muenchner Katholische Kirchenzeitung (11 July 1971) "owing to the fact that numerus clausus had been abolished in 1968, many more students were able to study theology than could do so in the preceding years; among these were a number who had not been allowed to finish their studies earlier." Now, it is unlikely that any more than 25 students will be admitted to the theological faculties.

Michal Gregus, deputy Minister of Education of the Slovak Socialist Republic, has had to admit that a virtually catastrophic situation exists in the philosophy department of Comenius University in Bratislava. Out of a total of 1,434 applicants, the faculty has only admitted 460. At the Bratislava Law School, only 290 students were enrolled out of a total of 950 applicants, only 360 of the 1,105 applicants were admitted to the medical school (Pravda/Bratislava, 10 May 1971).

A few days ago the Prague press and radio released reports on admissions to the largest university in the country, Charles University in Prague. According to Vecerni Praha (14 July 1971) 4,550 applications were received; the numerus clausus policy, however, permits only 2,000 new students to be enrolled. A Radio Prague commentator, Eva Evanova, said (on 25 July 1971) that only one eighth of the applicants could be admitted to the philosophy department of Charles University, to the social science and journalism faculties only one quarter, and one half to the law school.

On the other hand, applications for the technical faculties fell short of the number of places available. The Czech Technical College in Prague, which has long been known for its liberal attitude, fared best in this respect: its vacancies were 95 per cent filled. At the Brno Technical College the figure was 77 per cent, and at the Mining College in Ostrava 55 per cent (Radio Prague, 25 July 1971).

As far as Slovakia is concerned, exact figures are known only with regard to the Engineering College of the Technical University in Bratislava. This faculty was entitled to admit 600 students, but only 379 applied. It can be assumed that the situation at the other faculties is similar.

No change in the class approach to the selection of new students at the institutes of higher education can be expected from the new Czech Minister of Education, Josef Havlin; nor can it be expected that the quota policy will be relaxed, since he was an advocate of both these measures while he was still Hrbek's deputy.

A commentary broadcast over Radio Hvezda (22 July 1971) characterized the current enrollment policy at institutes of higher education as follows: "Under a socialist system, it is chiefly young people who have been taught a correct attitude toward the socialist system, the party, and the working class from the beginning who must study at institutes of higher education."

3. Anti-Semitic Forays

Recently there have been increasing signs of anti-Semitism in Czechoslovakia which bear many of the primitive earmarks of that of the 1950s. These include a strong campaign against the Jewish creative intelligentsia.

One feature of this campaign is the aping -- and often simply translating -- of articles and attacks from Soviet sources. The terminology is typical of that of the 1950s, as can be seen in the series of articles by Frantisek J. Kolar (e.g., "Kafkaist Hero Eduard Goldstuecker on Spiegel's Rubbish Heap," Tydenik Aktualit, 14 June 1971), or V. Bolshakov's "Anti-Sovietism Is a Zionist Occupation" (Tydenik Aktualit, 7 June 1971). Although the weekly Tydenik Aktualit is put out in Prague, its publisher is the Soviet news agency Novosti in Moscow. At one time Czech Education Minister Hrbek ordered that it be obligatory reading in the schools.

A characteristic example of the attacks on the creative Jewish intelligentsia was a radio commentary by Karel Kvapil entitled "Old Aims, New Methods" (Radio Prague, 19 July 1971). According to Kvapil, Jewish authors are of great assistance to those waging psychological warfare against communism -- "authors willing to publish works saturated in bourgeois nihilism and Jewish Weltschmerz."

These authors, he said, have Czech and Slovak literature in their own hands. Their works are average, and often very much below average in quality. They have been widely translated abroad only because they depict typically Jewish problems. Juries made up of people much too close to the authors -- in other words, Jewish jurors -- compete with one another in giving all sorts of awards to these authors. As examples Kvapil mentioned a film by Petr Solan, The Boxer and Death, and the famous film by Kadar and Klos, The Shop on Main Street, based on a novel by Ladislav Grossmann. "It is undeniable," he said "that if this film did not have for its subject Jewish problems presented in a clearly nonclass and one-sidedly distorted manner, it would not have received an Oscar, nor would it ever have reached American movie houses" (Radio Prague, 19 July 1971).

Many of these attacks on Jewish or pro-Jewish artists are camouflaged under a screen of anti-Zionism and condemnation of Israeli policies. Two prominent authors, not Jewish, have become victims of these attacks -- the playwright Pavel Kohout and the Slovak writer Ladislav Mňacko now living in exile. Their pro-Jewish stand and their admiration for the state of Israel have been construed as anti-Sovietism, servility to imperialism etc.

These attacks focus mainly on the literary legacy of Franz Kafka and the works of his contemporary interpreter. The Liblice conference on Kafka in 1963 became one of the springboards of the process of rebirth which culminated in the Prague Spring, and Kafka is therefore classified today as one of the fathers of counterrevolution. It is said that "veritable orgies of Kafkaism, characterized by lack of courage, alienation, and weakness" were organized (Radio Prague, 19 July 1971).

In the periodical Narodni Vybory (No. 44, November 1970), Jaromir Lang asked: "Why was Kafka selected as the springboard of diversion, which from that moment began to race through this country at full speed?" And his answer was that there were several reasons, one being that Kafka had been a typical fellow-traveler of lame-duck anarchism. And this was the author, he said, whose works the Goldstueckers, Reimanns, Fischers, and Garaudys selected as the springboard from which to launch a defamatory campaign against Marxist-Leninist principles and the socialist order. They attempted to prove that Communism is immoral, bureaucratic, and a proponent of police methods. Lang argued that the Kafka cult was fundamentally an imperialistic ideological attack aimed against the youth in the socialist countries, and that Eduard Goldstuecker had been its spearhead.

Attacks on the legacy of Kafka can be found in every analysis of the "period of crisis" and in the analyses of Zionism in the CSSR. Strong criticism of Kafka's literary work has also begun to appear (e.g. Erich Kos, "To Hell with Kafka," Revue Svetovej Literatry No. 2, April 1971).

Evidence that Jewish writers are being discriminated against can be found in the list of banned books issued at the end of 1970 by the Ministry of Culture (see Czechoslovak SR/12, RPER, /EERA/, 25 March 1971, Item 4).

Current anti-Semitism has touched practically every field of activity. Reports concerning the Jewish religious communities have completely disappeared from the press, and it can also be assumed that ecumenical gatherings of representatives of Jewish religious communities and the Catholic Church have been also banned. (Such meetings were initiated by the late Chief Rabbi Richard Feder, when he met with Bishop Karel Skoupy of Brno in June of 1968.)

4. Salaries in Health Service

It was announced at the end of June (Rude Pravo, 26 June 1971) that the federal government had decided to raise the salaries of all workers in the health service who are remunerated in accordance with salary scales set by the former Czechoslovak Ministry of Health. The proposed salary adjustments were drawn up by the national Ministries of Health jointly with the Ministries of Labor and Social Affairs, in accordance with the guidelines on applying socialist principles to the wage policy contained in the resolution of the 14th CPCS Congress (Rude Pravo, 31 May 1971). According to the Czechoslovak press, 154,000 health service workers are affected and the amount involved is 550,000,000 Kcs per year.

Although the adjustment came into effect on 1 July 1971, the reports on it were at first very brief. Only now are articles being published which deal with the matter in greater detail. The most complete picture to date was given by Ivan Hudak, head of the wage department of the Slovak Ministry of Labor and Social Affairs, in an article in the Slovak daily Praca (14 July 1971):

Individual jobs in the health service have been reclassified, and four salary scales have been set up, as follows:

Group 1 -- applicable to doctors and other employees with a university education and to dentists -- is divided into 10 grades, in which the monthly salary ranges are 1,700-2,200 Kcs in Grade 1, 2,700-3,500 Kcs in Grade 5, and 3,800-5,000 Kcs in Grade 10.

Group Two -- applicable to health service workers of intermediate rank -- has seven categories. Monthly salary ranges are 1,200-1,700 Kcs in Grade 1, 1,500-2,150 Kcs in Grade 4, and 1,900-2,600 Kcs in Grade 7.

Group 3 -- for lower-grade employees -- has only three pay categories, with monthly salaries ranging between 1,000 and 1,350 Kcs in Grade 1 and between 1,300 and 1,700 Kcs in Grade 3.

Group 4, which applies to auxiliary workers in the health service, also has three pay categories -- 900 to 1,200 Kcs in Grade 1, 1,150 to 1,500 Kcs in Grade 3.

The basic pay of health service workers depends on length of service; for instance, a doctor who starts work right after completing his university studies will be put in Grade 1, and receive a monthly salary of between 1,700 and 2,200 Kcs, depending on the importance of his job.

In addition to base pay, a so-called "personal allowance" of up to 20 per cent of the basic pay, payable at least once a year, has been introduced in order to increase initiative and improve quality of the services. Moreover, the ministry concerned or an agency to which the ministry has delegated the appropriate powers may, in exceptional cases, award a so-called personal salary, which can exceed the normal salary scale by as much as 50 per cent; health service workers with exceptional qualifications and an excellent work record may benefit from this.

The basic pay can also be increased by a monthly supplement of between 200 and 700 Kcs if an employee is given duties in addition to his regular assignment -- for instance, if he is appointed head of an institute, laboratory station, or sector. Other supplements can also be paid -- for work on Saturdays and Sundays, at night, under conditions hazardous to health, etc. These were also payable under the previous regulations governing the remuneration of health service employees. They range between 100 and 300 Kcs per month for doctors and dentists with a university education, and 100 to 200 Kcs for other employees.

Hudak said that the basic salaries of health service employees will be increased by an average of about 300 Kcs per month as a result of the new wage scales. In individual categories this will amount to an average of 474 Kcs for physicians and other employees with a university education, 231 Kcs for health service employees of intermediate rank, 261 Kcs for lower-paid personnel, and 195 Kcs for auxiliary workers.

The low salaries of health service personnel have been a subject of discussion for some time, particularly in view of the fact that recently the Czechoslovak health service has been short of qualified personnel. According to the CPCS CC daily Rude Pravo (26 June 1971), about 2,000 bed patients lacked proper medical care in 1970, because of the shortage of doctors, laboratory assistants, auxiliary staff, and -- chiefly -- nurses.

In other respects, too, the situation leaves much to be desired. Patients must often wait for several weeks before being admitted to a hospital for examination or surgery, because no bed is available. The health service has recently been sharply criticized (e.g., over Radio Prague, 10 June 1971, and over Radio Bratislava, 6 July 1971) and therefore the wage adjustment does not come as a surprise. Among other things, the increase is intended to put an end to fluctuations in the size of the staff, which have been steadily increasing.

-and-

In addition to these pay, a so-called "personal allowance" of up to 10 per cent of the basic pay, payable at least once a year, was also introduced in order to encourage initiative and improve working conditions. Moreover, the Ministry of Health has announced an agency to which the Ministry has delegated the responsibility for the implementation of the new pay system. This agency will be responsible for the implementation of the new pay system, which can extend the normal salary scale by as much as 15 per cent. Health service workers with exceptional qualifications and an exceptional work record may benefit from this.

The basic pay was also increased by a monthly supplement of between 100 and 200 Kcs for an employee in given duties in addition to his regular assignment -- for instance, if he is assigned head of an institute, laboratory station, or sector. Other supplements can also be paid -- for work on Saturdays and Sundays, at night, under conditions hazardous to health, etc. These were also payable under the previous regulations governing the remuneration of health service employees. They range between 100 and 200 Kcs per month for doctors and dentists with university education, and 100 to 200 Kcs for other employees.

Under the new regulations, the salaries of health service employees will be increased by an average of about 200 Kcs per month as a result of the new wage system. On individual categories this will amount to an average of 474 Kcs for physicians and other employees with a university education, 311 Kcs for health service employees with intermediate rank, and 201 Kcs for lowest-paid personnel, and 155 Kcs for auxiliary workers.